Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Jørgen B. Hartmann

KØBENHAVN

Interiører og Prospekter
1800—1860

BRANNER

KØBENHAVN

INTERIØRER OG PROSPEKTER 1800–1860

ved *Jørgen B. Hartmann*

BRANNER

KØBENHAVN

KØBENHAVN

INTERIØRER OG PROSPEKTER
1800–1860

ved

JØRGEN B. HARTMANN

POVL BRANNERS FORLAG
KØBENHAVN 1948

Copyright 1948
by
Jørgen B. Hartmann, Copenhagen

Printed in Denmark

TIL MIN MOR

FORORD

En vandring gennem voldenes København i aarene mellem slaget paa Rheden og 64 er emnet for denne bog. Ikke de historiske tildragelser, men byens ansigt — livet paa gaderne og inden for murene — har det været hensigten at illustrere ved hjælp af *samtidige* skildringer i billeder og ord.

Ved voldenes fald efter 1870 voxede købstaden til en storby, men mistede derved sin gammeldags hygge og intimitet. Forfatteren har dog ikke villet male et romantisk glansbillede af Sjette Frederiks København, der saavist ogsaa havde sine skyggesider. Vore oldeforældre ejede en rodfæstet borgerkultur og en enkel smag, der har bud til nutiden.

København, i august 1948.

Jørgen B. Hartmann.

København er en storby. Vi elsker den, er stolte af dens brede gader og fornemme pladser. Det myldrende liv af fodgængere, cycler, biler og sporvogne er os fortroligt.

Anderledes var billedet for hundrede aar siden. Da var »den kongelige Residence- og Hovedstad« en fæstning med volde, bastioner og solide porte. Men den skærmende rustning omkring byen var overgroet med grønt, og fredelige vindmøller gav den et idyllisk og provinsielt udseende. Yndige spaseregange slyngede sig langs voldenes fod, ret et fristed for elskende hjerter. Oppe fra bastionerne kunde man se ud over marker, søer, land og hav, fra Classens Have til Frederiksberg Slot og Kallebodstrand, ja, fra Nørreport, hvor Volden var højest, naaede blikket helt ud til Fortunen og Bernstorff.

Men ved nøjere eftersyn var staden slet ikke saa romantisk. »Kjøbenhavn er en meget skiden By,« skriver en samtidig aabenhjertigt, »og enhver, der fra Landet kommer ind gennem dens Porte, bliver straks slaaet af dens slette Luft.« Stanken fra latrinerne og de aabne rendestene førtes gennem de snævre og krogede stræder, der kun blev fejet to gange ugentlig. Ved skraldens lyd styrtede »en Skare af trinde Ungmøer« ud og tømte deres bøtter og fjerdinger i renovationsvognene.

Vandforsyningen lod adskilligt tilbage at ønske. Man kunde fiske baade igler og haletudser op af brøndene — men rent galt blev det først, hvis en fed aal sad i klemme; da maatte pumpen skilles ad. Gadebelysningen var mangelfuld. Naar Vorherre lod maanen skinne, eller naar den ifølge magistratens beregning *skulde*

gøre det, slukkedes tranlygterne og byen var mørklagt. Under heftige regnskyl svømmede rendestenene over og »brætterne« sejlede afsted over den elendige brolægning, mens vandet stod højt i kældrene. — Man holdt køer og svin i husene. Byen var overbefolket og truede med at sprænge sin spændetrøje; men portene holdt. Om natten kl. 12 stængtes de og blev først genaabnede ved solopgang. Naar stadens indvaanere sov trygt i deres senge, laa nøglerne hos landsfaderen paa Amalienborg. Kun Nørreport stod paa klem; rigtignok kostede det to skilling for en fodgænger at slippe igennem, og køretøjerne betalte dobbelt taxt. Særligt privilegerede trafikanter og institutioner var undtagne fra denne regel, saasom kongelige personer, diplomater, sprøjter og ligvogne. Mangen adstadig borger, der kom fra et aftenselskab paa Frederiksberg eller Østerbro, havde foretrukket at bryde op i utide for at spare »de ærgerlige 2 skilling«.

Endnu strengere var reglementet ved aar 1800. Da var samtlige porte hermetisk tillukkede. En nat hændte det, at en fødende kvinde bankede paa Nørreport. Vagtkommandanten nægtede den ulykkelige adgang, og resultatet blev, at hun fik sin nedkomst paa glacis'et uden for Volden.

Imidlertid hvilede der tungere byrder paa bonden end paa borgeren ved stadens fire porte. Naar han onsdag og lørdag morgen kom ind fra landet med sin torvevogn, maatte han først erlægge en afgift ved acciseboden eller konsumtionskontoret, der laa et stykke uden for fæstningsporten; ved bommen paa ravelinen blev han yderligere afkrævet bropenge, hvadenten varerne var accisepligtige eller ej. Konsumtionen tilfaldt stat og kommune.

Der var mange ulemper ved at leve i den gamle købstad: usunde boligforhold, trange baggaarde, daarlig brolægning, nabosladder og smaaborgerlig mentalitet. Men byen havde skønhedsværdier, som senere tider har udslettet; intime gadebilleder, idylliske haver og maleriske kroge og vinkler. Ved hvert natligt klokkeslet lød

vægterens røst fra hus til hus som paa Holbergs tid. Gadelivet var broget, mere sydlandsk end idag. Kobbersmedene hamrede udendørs paa deres sager, visekællingerne skreg omkap med fiskekonerne, og hunderakkeren gjorde hver sommer sin fangst af herreløse dyr, som byen var plaget af (fig. 53). Et fornøjeligt syn var borgervæbningen, naar den vendte tilbage fra manøvre paa fælleden, anført af den digre oberst Garbrecht tilhest.

Paa flyttedagen slæbte folk rundt med deres løsøre paa gaderne. Naar et laug skiftede bopæl, bar man skiltet i procession, for fuld musik, til den nye adresse. Ildløs var en offentlig forlystelse. Mens kirkeklokkerne klemtede, holdt fæstningskommandanten, brandmajoren, politimesteren og stadshauptmanden højtideligt krigsraad; udrykningen foregik med fløjter og trommer, og vandtønderne førtes paa sluffer til brandstedet. Ogsaa tallotteriets trækning paa Vandkunsten var en begivenhed, der tiltrak store menneskemængder. Paa de milde sommeraftner søgte københavnerne ud til Pricernes Morskabsteater, Monigattis Pavillon, Alleenberg og Rosenlunds populære lysthave.

Lad os begynde en vandring gennem det gamle København herude i Frederiksbergs landlige omgivelser. Fra Smallebakken ser vi ud over frugthaverne, mod lindealleen, der fører fra Vesterbrogade op til Haven. I det fjerne tegner byens taarne deres silhouetter mod himlen (fig. 4). Omme bag slottet havde Oehlenschlægers far, slotsforvalteren, en lille urtegaard, ved siden af prinsesse Carolines. Digteren har lovsunget Søndermarken og Frederiksberg Have, hans barndoms og alderdoms kæreste steder. Adams vugge stod i et beskedent bindingsværkshus uden for »Jernporten« ved indgangen til alleen; som gammel mand boede han i Fasangaarden, ensom, men rig paa minder. Oehlenschlæger og Frederik den Sjette, skjald og drot, er indbegrebet af Frederiksberg. Dér spaserer han, den folkekære, i generalsuniform, med sin gemalinde og døtrene ved siden; eller han sejler i gondol paa de stille kanaler, som hans forfader Fjerde Frederik havde gjort det i Venedig, rig-

tignok under større pragtudfoldelse. Synet af monarken, der selv sad ved roret, var københavnernes søndagsfornøjelse.

Frederiksberg by grupperede sig omkring Brede- og Smallegade og paa begge sider af Allégade mellem Gl. Kongevej og »Runddelen«, den fordums ridebane. Lave huse med landlig atmosfære. Spredte gaarde og lystejendomme: Møstings landsted, Ludvigsminde og ny-hollændergaardene. Lars Mathiesens berømmelige traktørsted »Haabet« var Claus Sibrandtsens fordums gaardsplads. Her havde intelligensen tilhuse, studenterne samledes omkring punchebollen, og gamle Rahbek lagde hyppigt vejen fra Bakkehuset hen til de hyggelige krostuer i Allégade.

Bakkehuset var Musernes bo (fig. 8). I Knud Lyhnes og Kammas hjem fandt Oehlenschlæger sin Christiane. »Kun De kan gøre mig Livet kært,« skriver digteren. »Min Lykkes Morgen begyndte den skønne, skønne Søndag i Sommer (1800), da vi først ret blev bekendte. Husker De vor Spadseretur i Søndermarken? Husker De det Kors, jeg skar med Deres Søsters Kniv Christiane? ... Farvel min Englepige ...« I Bakkehuset »mødtes Ven og Fjende fredeligt«, men vejen derud var sølet paa regnvejrsdage, hvad den elskelige værtinde gjorde gæsten opmærksom paa i sin invitation.

Paa vor vandring til hovedstaden faar vi øje paa en velklædt dreng med brun jakke, gul stribet vest og høj hat (fig. 5); han hedder Marcus v. Schmidten og er paa vej til Christianis Institut, hvor Rahbek er historielærer. Fyren har travlt, og selv iler vi ad Vesterbros landsbygade til Frihedsstøtten, der er kranset af duftende lindetræer (fig. 1). Vi passerer hestemarkedet »Trommesalen«, hvor slagtere og prangere er i vildt haandgemæng. Her er gøgl og danseboder af den djærvere slags — »Ægypten« og »Peters Haab«. Nu nærmer vi os Stadsgraven; vi spaserer ud paa »Ravelin'en«, fæstningens udenværker, og standser et øjeblik ved acciseboden, hvor betjentene undersøger bøndernes vogne. Vi gaar det sidste stykke paa broen og staar ved Vesterport, hovedadgan-

gen for landværts trafik til København. »Alle, som kom enten fra fremmede Steder eller fra Kongerigets Provinser, maatte tage deres Vej derigennem« (fig. 9).

Da vor promenade gennem voldenes by strækker sig over et halvt aarhundrede, øjner vi baade gammelt og nyt. I sommeren 1843 var løjtnant Carstensens »Tivoli og Vauxhall« skudt i vejret ude paa glacis'et syd for Gyldenløves bastion (fig. 12). Til Havens trofaste venner hørte poeten Ludvig Bødtcher, som kom der hver eneste aften lige siden hin mindeværdige aabningsdag, da han tabte sin rubinring derinde og saaledes indgik en symbolsk alliance med Tivoli ligervis dogens formæling med Adriaterhavet.

Ved Voldens fod skjulte sig den idylliske Kirsebærgang, hvortil den besøgende maatte have nøgle og tegn, der udleveredes af kommandanten mod en aarlig afgift (fig. 10). Volden havde ved aarhundredets midte 10 møller og 25 bastioner; nærmest Vesterport laa Lucie- og St. Kongens mølle, henholdsvis paa Gyldenløves og Schacks bastion. Særligt yndet af studenter og godtfolk var den stille Filosofgang i den nuværende Vestervoldgades sydlige del. I ly af Volden kunde man vanke omkring under skyggefulde trækroner uden at generes af de »forsultne« skildvagters betleri eller af tappenstregen, der ellers var signal til udsmidning. Fremragende tænkere som Sibbern og Brøchner har haft tilhuse i dette kvarter og er gaaet aftenture i alleen med det stemningsvækkende navn. Den tankefulde fodgænger kunde dog risikere at blive rendt overende af en hensynsløs rytter, mens han lyttede til tonerne af en harpenists eller klarinetspillers instrument.

Filosofgangen havde ogsaa sin triste ende. Nede ved havnen laa fængslet »Blaataarn«, der bl. a. benyttedes som arresthus for opsætsige medlemmer af Det kongelige Teaters personale. Den kendteste fange var balletstjernen Andrea Krætzmer, vistnok model til Paludan Müllers digt »Danserinden«. Hun havde lagt sig ud med selve Bournonville, hvilket kostede hende en maaneds husarrest (1831). Blaataarns uhyggelige genbo var »Druknehuset«

ved Langebro, Københavns »La Morgue«. Et gemytligere opholdssted var Rysensteens badeanstalt, som den saa ud i sin første periode (1825). Chr. Richardt har givet et morsomt billede af datidens vandgænger: »Langsomt forsvindende, maalende Trinene, plumper han paalangs i den grønlige Sø.«

Bag stolte fuldriggere knejser Christianshavns solide og værdige pakhuse. Fra Rysensteens bastion er der en herlig udsigt til Frederiksberg og Vesterbro; en frisk brise fra havnen kruser Stadsgravens vande (fig. 14). Vor voldpromenade fortsætter paa den anden side Vesterport, omkring møllen ved Sct. Pedersstræde og hen ad Nørrevold. Her boede skuespilleren Kristian Mantzius i 1850'erne, indtil han giftede sig. Vi besøger ham i hans ungkarlelejlighed, hvorfra løjtnant v. Buddinges navnkundige fremstiller nyder det landlige udsyn ved en pibe tobak (fig. 62). Dør om dør med Mantzius levede en anden berømt scenekunstner, fru Julie Sødring, der senere flyttede til Vestervoldgade 3. Faderen C. N. Rosenkilde havde paa sine gamle dage indrettet sig i en beskeden stuevaaning i Stormgade, kendt fra Blochs maleri.

Tilbage til Vesterport. Det er paa tide at drage ind i staden, føle den paa pulsen. Fra Halmtorvet skraar vi ned i Vestergade, byens indfaldsvej, der efter branden 1795 havde iført sig nyklassisk klædebon. Stilfærdige graa façader, bag hvilke brave og veltjente borgere logerede. Jernkræmmerboder med duft af gammeltøl. — Overskou har skildret dette typiske københavnske »interiør« i sit lystspil »Østergade og Vestergade«. Selv hed han Thomas efter afdøde gæstgiver Sorterup i »Skibet«, hos hvem hans mor havde tjent. I Vestergade dvælede adskillige kunstnere og videnskabsmænd i kortere eller længere tid: maleren Jørgen Roed, komponisten Henrik Rung, stadskonduktør Jørgen Rawert, arkæologen P. O. Brøndsted og juristen Anders Sandøe Ørsted. I nr. 10 boede 1836-41 »Dr. philos. og Professor, Assessor Consistorii ved Kjøbenhavns Universitet, Etatsraad A. Oehlenschläger.« Unge Adam havde ved aarhundredskiftet logeret hos farver-

enken madam Møller i nr. 28 (nedrevet); her blev »Guldhornene« til efter hin døgnlange samtale med Henrik Steffens, der begyndte ved en bøfsteg og et glas vin hos traktør Richter (paa hjørnet af L. Kongensgade), fortsatte i Søndermarken og endte i nattens mulm i Steffens' bolig. Da havde Oehlenschlæger modtaget sin indvielse som romantiker. Ja, Vestergade har sandelig noget at fortælle!

Vi drejer om hjørnet og staar paa Gammel Torv, der efter brandkatastrofen 1795 var blevet forenet med Nytorv; det nedbrændte Raadhus, der havde bidraget til ildens udbredelse, var blevet erstattet af C. F. Hansens fornemme bygning, opført paa Vajsenhusets tomt (fig. 32). Paa denne aflange, uregelmæssige plads »førte Landmanden sit Korn, sin Havefrugt og sine Fedevarer til Torvs« og blev til gengæld af de omkringboende købmænd »forsynet med Hør, Hamp, Tjære, Jern, Sild, Brændevin, Alenkram, Specerier og hvad andet han behøver til Retourvarer.« »Madammen træffer stundom imellem Bøndervogne sin Galan og Tjenestepigen sin Kavallier fra det sidste Dandsebodsbal, ligesom Stævnemøder til om Aftenen bag Portene aftales her.«

Gammel- og Nytorv dannede et fint rum med dæmpede hvidgraa vægge i klassicistisk smag. Værdige pilasterhuse med trekantgavle, brækkede gadehjørner og rolige vindusrækker var rammen omkring den livlige torvehandel. Adskillige gamle patriciergaarde har maattet vige for nymodens ejendomme. Bedst er billedet bevaret paa Nytorv. — Caritasbrønden med guldæblerne fik vand fra Lundehussøen og var endnu ikke undergaaet den uheldige og prangende forvandling.

Ved siden af Raad- og Domhuset laa et uanseligt, men net borgerhus, der ejedes af den velhavende hosekræmmer Michael Pedersen Kierkegaard. Her boede sønnen Søren periodevis, sidst 1845-48, hvorefter han rykkede ind i stuelejligheden paa hjørnet af Rosenborg- og Tornebuskgade. Magisteren skiftede idelig adresse, men holdt sig gerne til latinerkvarteret. Hans ludende skikkelse

var en markant københavnerfigur. Man kunde møde ham, den svorne peripatetiker, paa en strøgvandring, med stokken eller paraplyen under armen, ivrigt samtalende med unge Brøchner. »Under den lavpuldede, bredskyggede Hat saa man det store Hoved med det stærke, sortbrune Haar, de blaa, udtryksfulde Øjne til en gulbleg Ansigtsfarve og indfaldne Kinder, med mange dybe Rynker ned ad Kinderne omkring en Mund, der talte, om den end tav . . . Den brune Frakke var tæt og stramt knappet om det spinkle Legeme.« Naar Kierkegaard tog »Menneskebad« paa gaden, passiarede han med hvermand, lige fra Hs. Exc. A. S. Ørsted til droskekusken og tjenestepigen. Kierkegaard, der var en »Ven af Latteren«, lo selv »med Hovedet ned imellem Skuldrene« (Heiberg). Engang holdt han et fingeret aftenselskab i sin daværende lejlighed i Nørregade 35, hvor han festklædt konverserede de indbildte gæster.

I nr. 25, der faldt som offer for Telefonselskabets bygning, havde justitsraad Gerhard Schram sit hjem. Maleren Bendz har gengivet den brave Biedermeierfamilie lyslevende i dens borgerligt solide milieu (fig. 37). Schram var bogholder ved Den kgl. Enkekasse og avancerede senere til medlem af direktionen med titel af etatsraad. — Man tør vel formode, at universitetslærerne F. C. Sibbern og H. N. Clausen købte brød hos bagermester og skydebroder C. J. A. Scherfig, der i mange aar drev sin sirlige butik ved Kommunitetsbygningen (fig. 38). Hvert barn kender det gamle rim: »Der bor en Bager paa Nørregade / han bager Kringler og Julekage / og har du Penge, saa kan du faa, og har du ingen, saa kan du gaa.«

Vi passerer Alma Maters hus, Vor Frue tempel og Bispegaarden, indsuger visdomsatmosfæren i latinerkvarterets lærde republik og lægger vejen ned ad Nygade mod Vimmelskaftet.

»Strøget« var dengang ikke asfalteret og køretøjerne rumlede henover den ujævne brolægning. »Rendestensbrætterne« var farlige; damerne kunde nemt træde ved siden af og vrikke foden

om. Men hyggeligt var det, naar fatter, iført høj hat, fadermordere og diplomatfrakke og mutter i krinoline og med opslaaet parasol travede hen ad gaden og hilste til højre og venstre. Og hvilket fornemt bybillede: husrækkerne i Vimmelskaftet med de Tutein'ske ejendomme, der var opført efter den store brand (fig. 33). Nede i Købmagergade, paa hjørnet af Klareboderne, havde grosserer Peter Tutein, af den kendte handelsslægt, sin statelige gaard (fig.31). Hans hjem blev skuepladsen for det romantiske møde mellem datteren Julie og Weyse.

Nysgerrigheden driver os ind i »Adressecomptoirets Gaard«, Vimmelskaftet 43. Hvad nyt i staden? I »Adresseavisen«, datidens avertissementsblad, læser vi, at fragtmanden afgaar fra Hotel »Tre Hjorter« iovermorgen, »om Gud vil« og det ellers behager Ole Hansen. Den 23. november 1844 oplyste en annonce i »Berlingske Tidende« københavnerne om, at der i Vimmelskaftet 20 (nuv. nr. 38) var aabnet et magasin for »Pariser Modevarer«, hvis indehaverske, Louise Rasmussen — den forhenværende figurantinde og fremtidige grevinde Danner — var en »god bekendt« af kronprins Frederik. Sensationen ved butikken var en mekanisk dukke, der drejede rundt, mens den præsenterede dragter, hatte og coiffurer. —

Hvem er den rastløse yngling, der spankulerer paa fortovet med cigar i munden? Det er jo »Kancellisten« fra Chievitz' roman! Han spejder efter sit sværmeri fra forleden — damen med det grønne sjal og den hvide hat; nu gaar han ind til sin udkigspost hos konditoren og bestiller en kold arrakpunch. —

Vi fortsætter vor vandring ned mod Amagertorv, forbi den gamle bagergaard (senere Rubow's Franskbageri), Løveapoteket og Brødrene Petersens Jomfrukloster. Over for »Ottos Konditori« ligger Helliggejst delvis skjult af mur og lindetræer (fig. 44). Hyggelige gadeskilte, sælgekoner ved deres kurve, herskabskarrosser og velrenommerte knejper. I Bestles Vinstue nyder Kristian Mantzius et glas hedvin paa morgenstunden, mens sønnen Karl bliver klip-

pet hos hr. Fase ovenover. I spisekvarteret »Christian Firtal«, foréviget i Hostrups komedie »Genboerne«, holder filistrene til: »Paa Knejper just ikke jeg sværmer, dog her kommer jævnlig jeg hen . . .«

Højbroplads var efter branden blevet stadens livligste torv (fig. 20). Her kunde man se »de skelmske Amagerpiger falholde deres Grønsel, Gartnerne deres Frugter og Blomster, Schakkerjøderne paa Hjørnet af Læderstræde spekulative gaa frem og tilbage paa Rendestensbrættet, Kokkepigerne med deres trinde Arme og funklende Øjne skride stolt fremad, bærende Torvekurven«, mens de gør øjne til landsoldaterne i kongens klæder.

En moderne plads med nyklassisk anstrøg rejste sig ved aarhundredskiftet. Torvets østside er nogenlunde bevaret. Grosserer Fridericis hjørnegaard mod Stranden (senere i Moritz Melchiors og Carl Plougs eje) er med sine korinthiske pilastre en nobel repræsentant for smagen »omkring 1800«. Ejendommen var blandt de første, der havde butikker i højde med gaden. Pladsbilledet fuldendtes, da Christiansborgs ruiner veg for C. F. Hansens nye kongeslot, som »Fattigholm« saa smukt har afskildret. Tvende kirkespir var gaaet til grunde ved ildsvaade og bombardement: Nicolai og Vor Frues. Men København havde endda skønne taarne at fremvise — og yndige jomfruer, der beundredes af »Østergades Lapser . . . af den fornemmere Slags, som efter nyeste Mode, fordrive deres meste Tid med at spanke frem og tilbage . . . og med Uforskammethed at overgabe de forbigaaende Damer iflæng, dreie sig om efter dem, for at mønstre deres Fødder og Gang«. Her er fuldt af modebutikker og kønne piger, som tripper afsted paa fladhælede sko. Man »skilles og mødes — puffes og stødes — slide paa Livet, paa Støvler og Skoe. — Flagrende Baand og flagrende Qvinder — sminkede Hjerter og sminkede Kinder . . .« Om aftenen besøges gaden mest af Venus' præstinder, der iøvrigt holder til i bordellerne i Didrik Badskærs Gang ved Gammel Mønt. Paa Østergade færdes saagar »Unge Møer, som Buxer bære, samt en

lille bitte Hat — De faar ondt, naar Øjet ser, knebelsbarted' Officer.« »Paa Routen« mellem »Hesten« og Springvandet flanerer »Gentilerne«, københavnske aflæggere af Londons dandyer.

Ja, »Østergaden er berømt, dels for Alvor, dels paa Skrømt«. Begge dele dyrkedes i Efterslægtens Skole, hvor »Drejers Klub« ved aar 1800 havde lokaler (fig. 34). Den var et barn af det saligt henslumrede »Litteraturselskab«, født af sin døende moder 1775. Her samledes den litterære og politiske ungdom ved piben og punchebollen for at drøfte aandelige og livsvigtige materier. »Fylderi og Kroskaal« var ikke maalet, men fynd og vid og ædel stræben sad til højbords. Poesi og tonekunst var foreningens kælebørn, foruden biblioteket. De spillelystnes attraa blev stillet i billardstuen. »Den, der taber, betaler for et Dagparti 2 Sk., for et Lyseparti 4 Sk.« Klubbens grundlægger var Jacob Drejer, dens kasserer agent Gyldendal. Navne som Michael Rosing, Ewald, Pram, Edv. Storm, Thomas Thaarup, Sneedorf, Suhm, Baggesen og den unge Oehlenschlæger er knyttet til foreningens barndomsaar; men Rahbeks lyser over alle andre. Han var klubbens trofaste forkæmper, selv efter gamle Drejers død 1814. Men da var dens rolle som *mændenes* samlingssted udspillet.

Østergade i blæsevejr. Forføreren er paa jagt efter den skønne. »Der bor paa Kongens Nytorv en ung Pige, hun er meget deilig«. Se hvor let hun bevæger sig, »pyntet og stram ... hvor sundt og fyldigt hun aander. Hendes Skridt sagtnes, hun næsten bæres af den sagte Luftning, som en Sky, som en Drøm ... Blæser lidt stærkere, i længere Drag! ... Enhver ung Pige burde forelske sig i Zephyren; thi ingen Mand forstaar dog saaledes som den, idet den strider med hende, at forhøie hendes Skønhed ...«

Kongetorvet med »Rytteren« var byens imponerende midtpunkt (fig. 54-57). Her kunde den rejsende dvæle i hovedstadens fineste herberge: Knirsch's Hotel Angleterre. En række fornemme huse dannede pladsvægge: Thotts palæ, Charlottenborg, Harsdorffs gaard, Gethuset, Det kgl. Teater, Erichsens palæ. Foran

Hovedvagten stod tre fredelige kanoner, i folkemunde kaldet Abraham, Isak og Jacob. Her marcherede vagtparaden op i de gode gamle dage, den »søde Vagtparade«, Erik Bøgh synger om. Ved vintertide hørte kanefart omkring »Hesten« til københavnernes kæreste sport.

I Akademiet og Det kgl. Teater, lærdommens og kunstens templer, udklækkedes guldalderens malerslægt — Eckersbergkuldet — og paa Nationalscenen opførtes Oehlenschlægers dramer, Heibergs vaudeviller (fig. 59) og Bournonvilles balletter for første gang. Store kunstnere indskrev deres udødelige navne i teaterhistorien: Michael Wiehe, Dr. Ryge, Phister, Rosenkilde, Anna Nielsen, fruerne Heiberg og Sødring og den yndefuldt svævende Juliette Price. Trængslen og begejstringen i en af »høkerlogerne« var en aften (1830) saa voldsom, at en ung mand fik overbalance og styrtede ned i parkettet under opførelsen af »Aprilsnarrene«. Han slap dog uskadt fra luftrejsen. Publikum var saare bramfrit i sine bifalds- og mishagsytringer. Udpibninger hørte ikke til sjældenhederne, og ofte kom det til klammeri mellem tilskuerne, naar meningerne divergerede. En agtet kunstdommer var slagter Henriksen, hvis »frygtelige Bravobrøl« og »brede Hænders Klap« omtales i Overskous teaterhistorie.

Vi skraar over pladsen forbi Norgesgades munding, Ny-Københavns snorlige, brede færdselsaare. Vi har ærinde i St. Strandstræde, hvor der er aftenselskab hos Hofvinhandler Waagepetersen, storkøbmand og mæcen (fig. 72). Især musikken har hans hjerte. Weyse, Kuhlau, Gade og Hartmann færdes i hjemmet og musicerer for gæsterne. Tonerne fra Kuhlaus sonater afløser den smægtende romance »Skøn Jomfru, luk dit Vindve op«. Dengang samledes man ved temaskinen kl. 6 (middagen var indtaget ved ét-totiden); herrerne spillede l'Hombre eller Boston, madammerne passiarede med sytøjet i den ene og koppen i den anden haand. »Om Thebordet sidder de Damer saa smukt, ak, Munden er aldrig paa dem lukt, — Pjat, Pjat.« »Thevandet« var og er en

uundværlig drik til sladderens befordring. Kl. 9 præcis kaldtes gæsterne til aftensmad, der bestod af varmret, afskaaret paalæg og dessert, hvortil man drak rødvin og rompunch. Middagsselskaber kom først paa moden i aarhundredets anden halvdel.

Det er ikke blide ord, Carl Bernhard bruger om selskabeligheden i de højere kredse: »Beaumonden ligner sig temmelig meget overalt i hele Verden, og man kan være vis paa, at dens Digten og Tragten er den samme, omend Maaden, den ytrer sig paa, er forskellig. København har saaledes intet særeget, intet Nationalt, det er en tro Copis Copi af større Hovedstæder. Hvad vi derimod har for os selv, er en kendelig Efterabelse og Forgudelse af alt Udenlandsk, ved Siden af Plumphed og Uhøflighed mod Udlændinge, thi Sprogene generer os mangfoldigt, og derfor støder vi fremmede tilbage; vi har saaledes intet Gavn af deres Dygtighed og Kundskaber, og maa indskrænke os til at afliste dem Smaafif, en ny Façon paa en Vestekrave, en ny Maade at hænge Lorgnetten paa, eller en ny Ed . . .«

Norges- eller Bredgade var vejen til Toldboden og Citadellet. Gadens præg var intimt og distingveret. Fra Kongens Nytorv saa man spiret af Garnisons kirke rage i vejret over Jonas Collins gaard. Her stod »Det gamle Træ«, H. C. Andersen har digtet om. Lindencrones palæ ejedes i 1830'erne af grev F. C. Raben, efter hvis død den hovedrige sejldugsfabrikør Fibiger erhvervede ejendommen. I Bernstorffs palæ boede arveprins Ferdinand med sin gemalinde Caroline, Frederik VI's datter. Parret havde en romantisk udsigt til »Marmorruinen«, et nordisk Campo Vaccino, hvor faar og geder græssede ved mosgroede søjlefragmenter. Skade at denne romerske idyl er forsvundet (fig. 80-81).

Paa Frederiks Hospital døde en oktoberdag 1855 Søren Kierkegaard, hvis skrøbelige legeme sprængtes i kampen mod den officielle kristendom. Ensom udaandede han og bragte herved et sidste offer for at føre sine ideer om den enkeltes religion til sejr. Paa samme hospital var et halvt aarhundrede tidligere historikeren

E. C. Werlauff blevet helbredet efter en alvorlig feberkrise: »Men efterhaanden vendte Kræfterne tilbage, Appetiten kom, og aldrig har en Kop The eller Chokolade, eller et Smørrebrød smagt mig som dengang (maj 1806). Overhovedet føles nok aldrig en behageligere Tilværelse end under Reconvalescensen efter en hæftig Sygdom. Hvor trøsteligt, at Lægen dicterede Candidaten for Journalen: »Convalescit«. Sommeren kom i dette Aar tidligt; jeg kunde altsaa snart komme ud at tage frisk Luft i Grønnegaarden.«

Ny Toldbodgade var handelsherrernes domæne. Her laa ærværdige pakhuse og magasiner, oversøiske compagnier og private storkøbmænds varelagre. Den Bech'ske gaard i Toldbodgade havde kostelige »Thekamre«, »hvor Oplaget af alle Sorter Thee vare samlede, fra den meget kostbare Kaiserthee til Thé de boeuf, egentlig The-bohée, den allersimpleste. I det inderste af disse Kamre opbevaredes de fineste Kryderier som Caneel, Cardemomme, Muscatblommer, Muscatnødder, Piment, Indigo, Succader ved Nytaarstiden, og mange andre Specerier. I og fra disse dybe Kamre var der stedse en fortrinlig, fiin krydret Lugt.« I forhuset boede familien, og over gaarden var »Contoiret«, hvor copisten sad krumbøjet paa sin høje stol ved pulten, mens bogholderen førte regnskab over debet og kredit. Grosserer Bechs handelsvenner sendte ham flotte presenter, »stedse af bedste Sort«, saasom Provence-olie, et anker extra god cognac, hollandsk røgtobak, italienske likører, maccaroni, morkler og trøfler, Stettiner Weissbier, samt flydende caviar fra Rusland.

Vort næste maal er Toldboden (fig. 92-93), hvor matrosen steg iland og de bortdragende sagde fædrelandet farvel maaske for stedse. Her modtog folket sin store søn Thorvaldsen den 17. september 1838. Vi promenerer paa »Esplanaden«, der er adskilt fra Toldbodvej ved en hæk. Mens midteralleen er forbeholdt fodgængere, skal det »i de øvrige Sidealleer ... være Vore Statsministre, de ved Vort Hof akkrediterede udenlandske Ministre, Riddere af

Elefanten, Storkors og Dannebrog, saavelsom alle Generaler, Admiraler og øvrige Officerer, naar de er klædte i Uniformer, tilladt at ride.« »Vi selv og Vort Hus« (d. v. s. kongen) kunde derimod frit færdes tilhest og tilvogns paa Esplanaden. Saaledes var reglementet i Sjette Frederiks enevoldsdage. Herude styrtede arkæologen P. O. Brøndsted af hesten en junidag 1842 og paadrog sig indre kvæstelser, der medførte døden.

Stanken fra Kastelsgraven, der tjente som kloak for garnisonen, var ulidelig; desuden svømmede hundelig rundt i det mudrede vand, hvad der gjorde luften smitsom og usund. Ud for Amaliegade aabner hækken sig — vi traver det sidste stykke ad Toldbodvej forbi sømandsknejpen »Brokkens Bod«, sprøjtehuset og alskens faldefærdige rønner og skure (fig. 86). Indkørslen til København fra søsiden var ingenlunde imponerende, nærmest skandaløs. Først ved G. F. Hetsch's regulering i 1850'erne blev adgangen mere stilfuld.

Naar man kom fra Kastellets befæstede ø, der var lukket land for borgerne (kun militæret og de usalige krudttaarnsslaver kendte det) og havde overskredet de to Norgesbroer (fig. 91), passerede man Huths batteri, hvor Langelinie hørte op og den romantiske Strandpromenade begyndte, der fortsatte langs Classens Have helt ud til Kalkbrænderierne (fig. 96). Den yndige kyststrækning var et kært maal for skønhedssøgende københavnere. Men den landlige idyl herskede ligefuldt hinsides Østerport, ved bredderne af Sortedamssøen (fig. 100-103), i Tuteins og Aggersborgs haver (fig. 111) og paa »Rolighed«, hvor H. C. Andersen tilbragte sit livs sidste somre under familien Melchiors gæstfrie tag:

»Johannes Ewald sang udødeligt - Rungsteds Lyksaligheder. O havde han - i vor Tid levet og i dette Hjem - i dette hjertelag, hos disse Venner, - han havde sjunget da en dejlig Sang - om »Rolighed« og Rosenvængets Roscr. - Mit Hjem i Hjemmet, hvor bag Hyldens Hang - mit Liv fik Solskin og min Harpe Klang . . .«

Voldenes by er død — en moderne storstad har afløst den. Tiden og udviklingen har krævet det. Men digteren sukkede, da byen sprængte sine grønne lænker, og han mindedes med vemod

Dine Stadsgrave og din Kirsebærgang,
Hvor Violer vi plukked —
Hvor den blomstrende Tjørn over Vandet hang
Og Sivene vugged.
Hvor den vilde Drossel i Buskene sang
Naar Aftenen dugged,
Og Fiskeren med sin Bambusstang
Over Bredden sig bukked —

BILLEDER

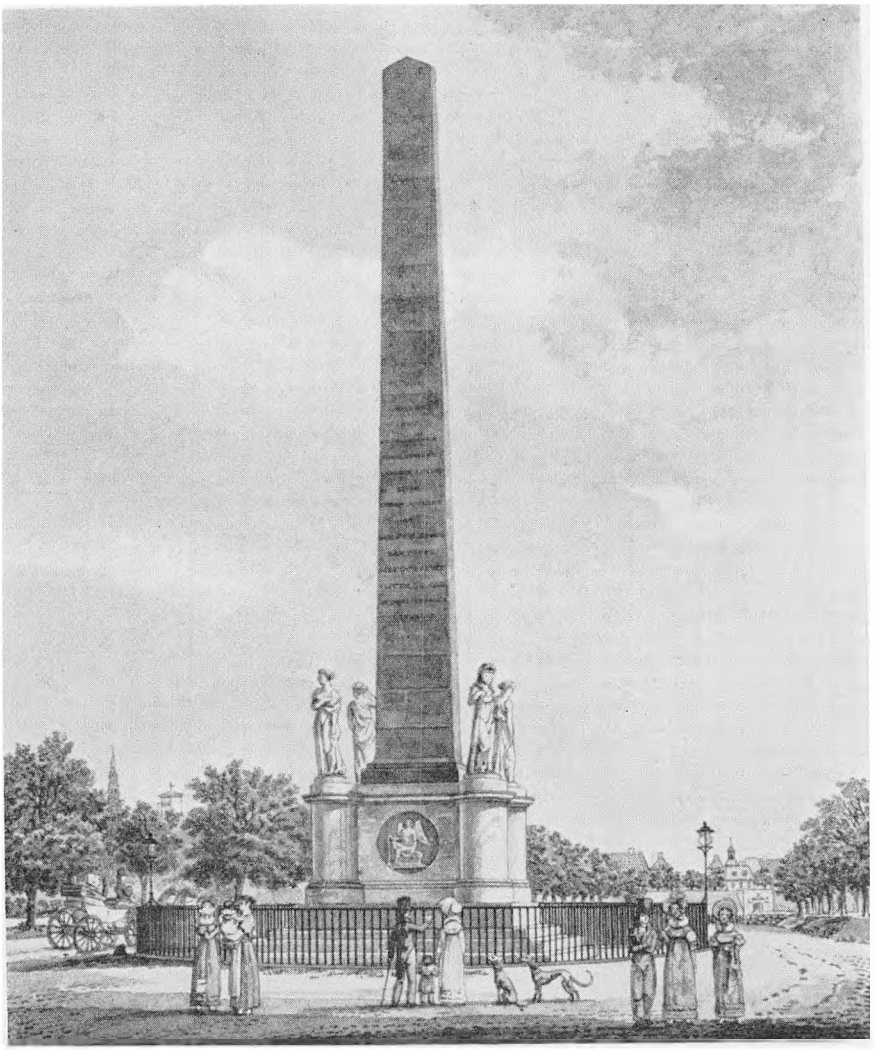

1. H. G. F. HOLM: FRIHEDSSTØTTEN. c. 1830

2. KØBENHAVN. 1856

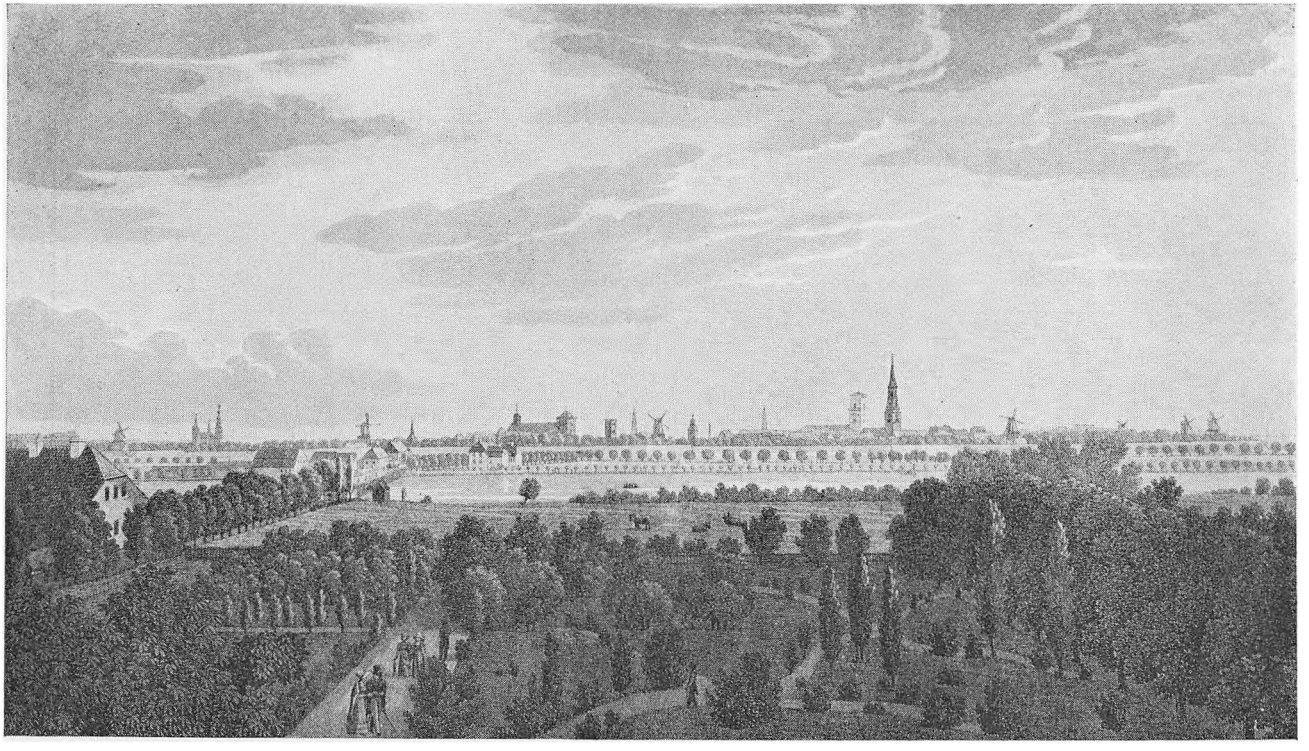

3. KØBENHAVN SET FRA BLAAGAARDS HAVE. 1836

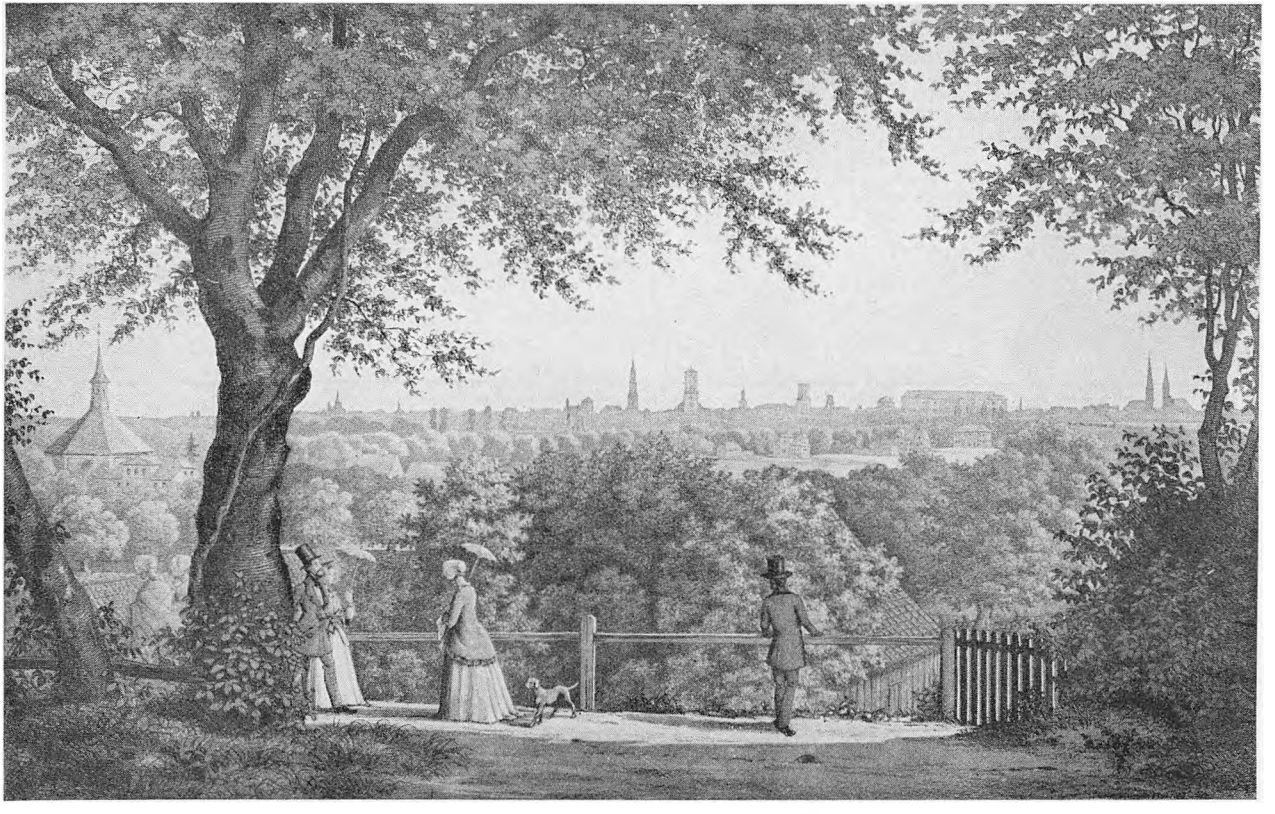

4. UDSIGT OVER KØBENHAVN FRA FREDERIKSBERG BAKKE. c. 1860

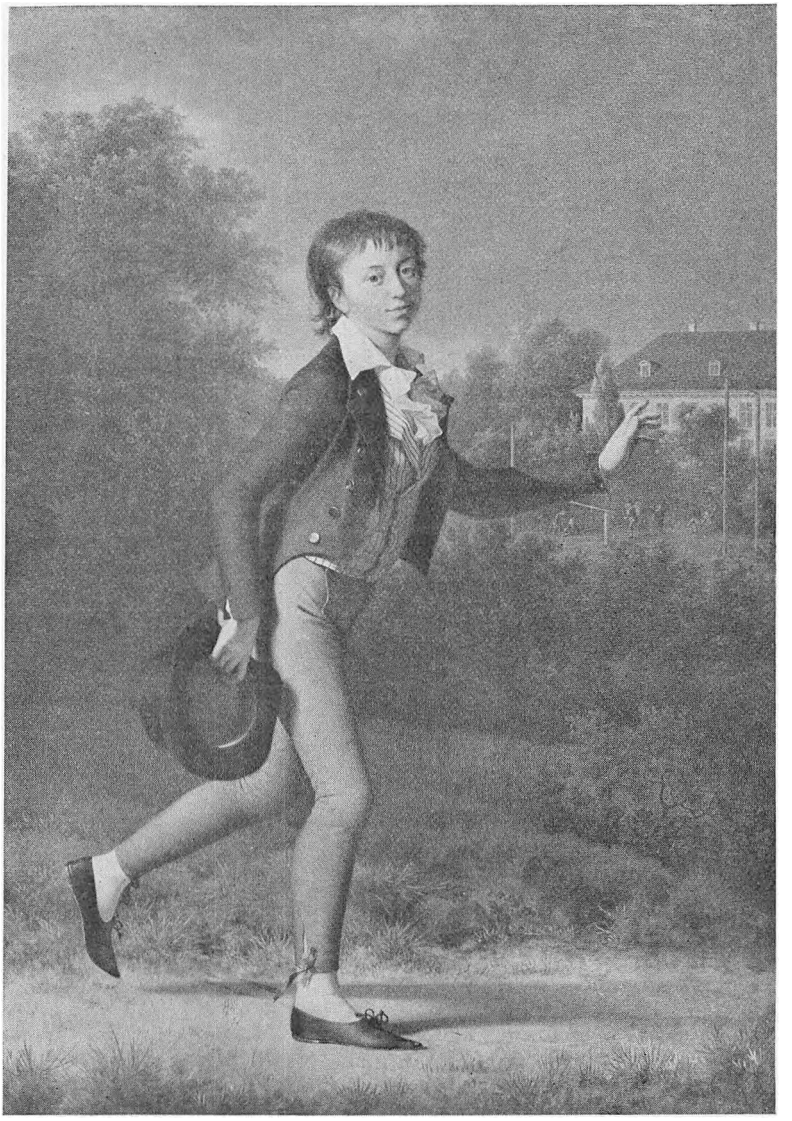

5. JENS JUEL: LØBENDE DRENG. 1802

6. JOHANNES SENN: DEN HØJE ELSKEDE FAMILIE. c. 1813

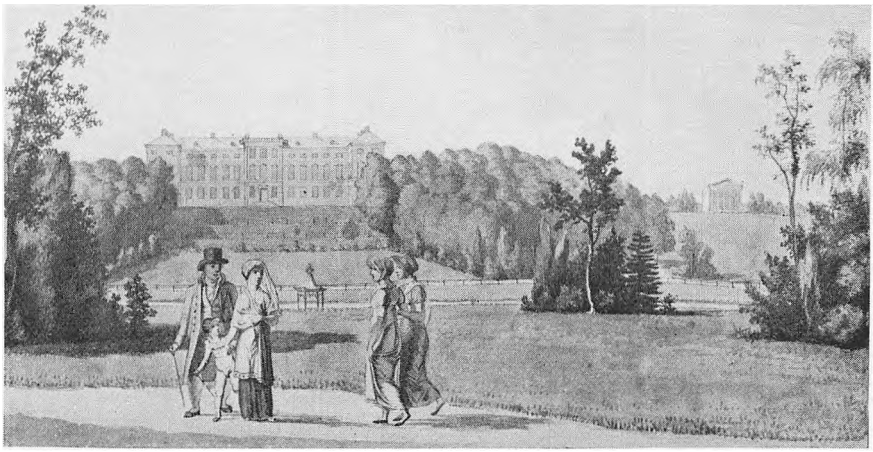

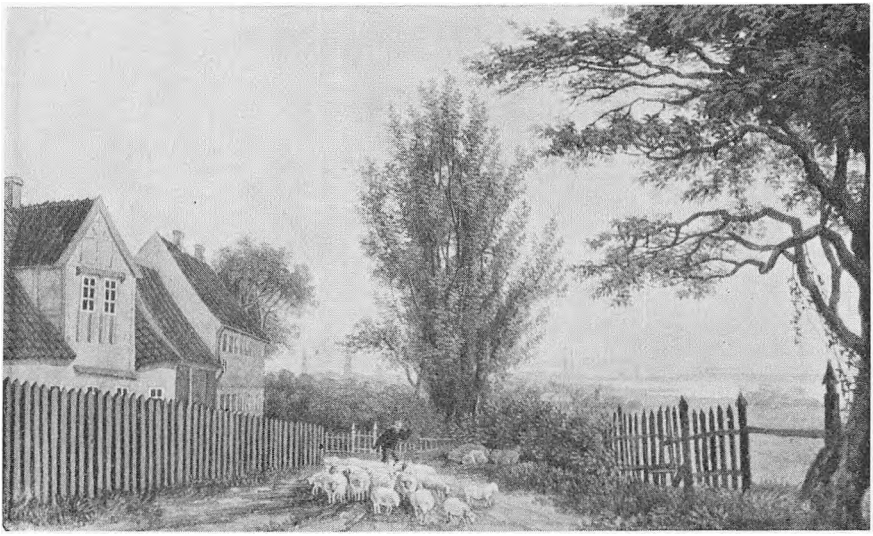

7. C. W. ECKERSBERG: FREDERIKSBERG HAVE. 1809
8. HEINRICH BUNTZEN: BAKKEHUSET. 1826

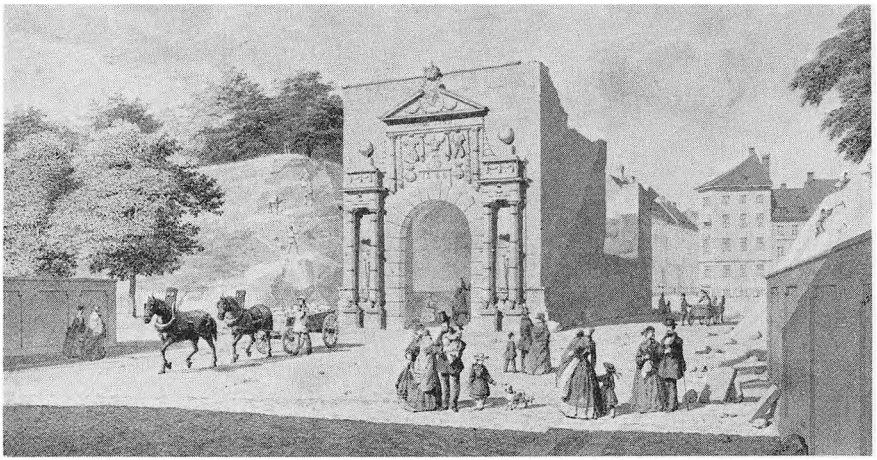

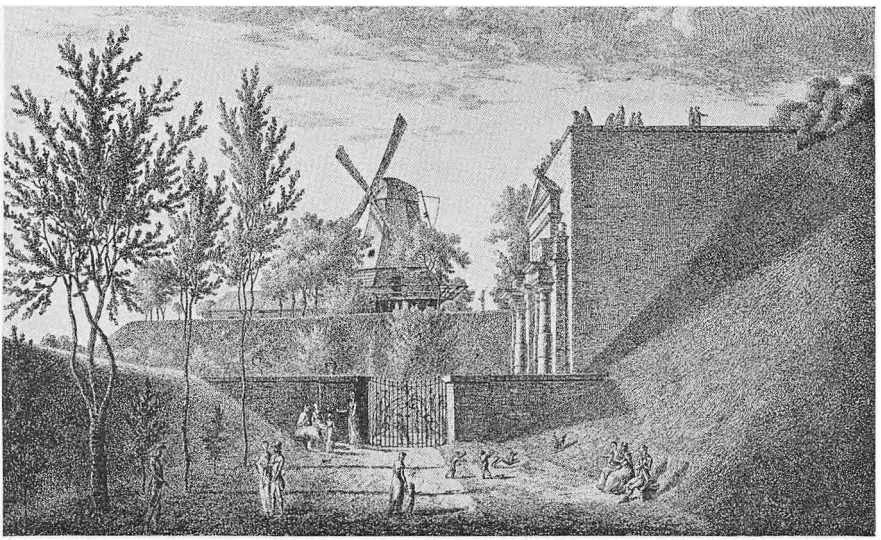

9. H. G. F. HOLM: VESTERPORTS NEDRIVNING. 1857
10. ELIAS MEYER: VESTERPORT OG KIRSEBÆRGANGEN. 1801

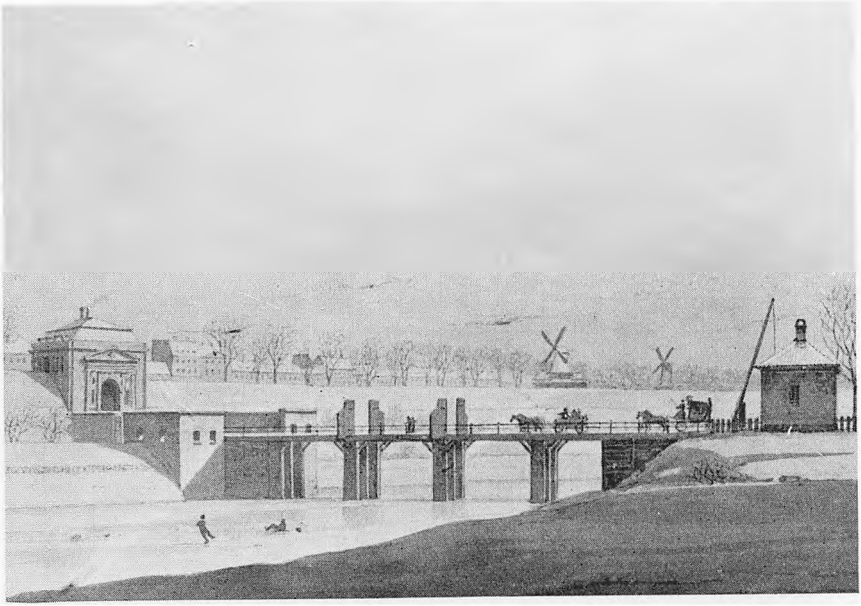

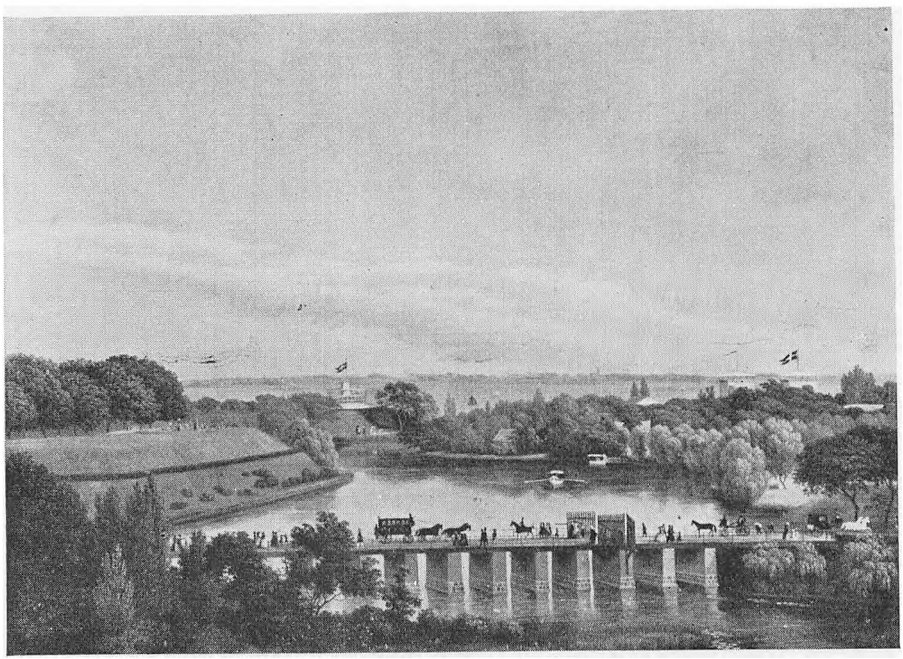

11. H. G. F. HOLM: NØRREPORT MED VOLDENE. c. 1851
12. A. JUUEL: STADSGRAVEN VED VESTERPORT. c. 1850

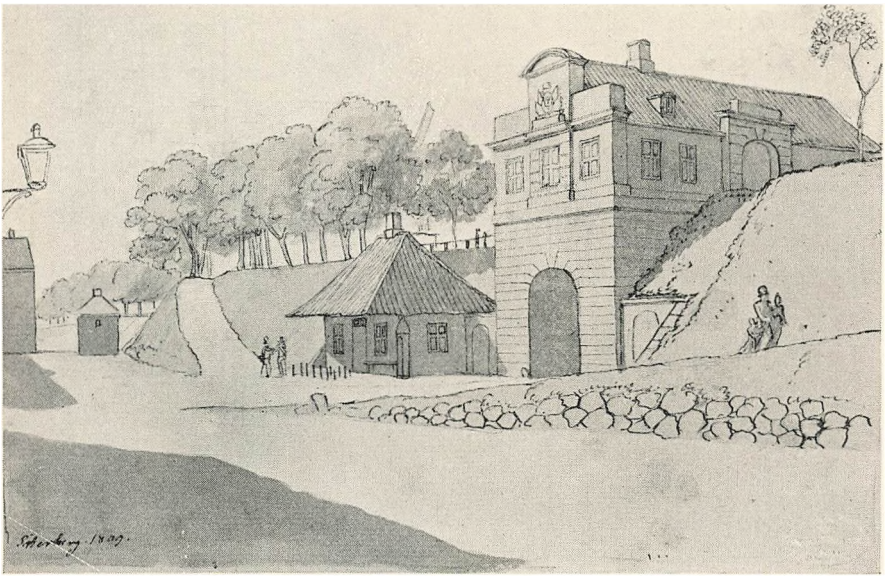

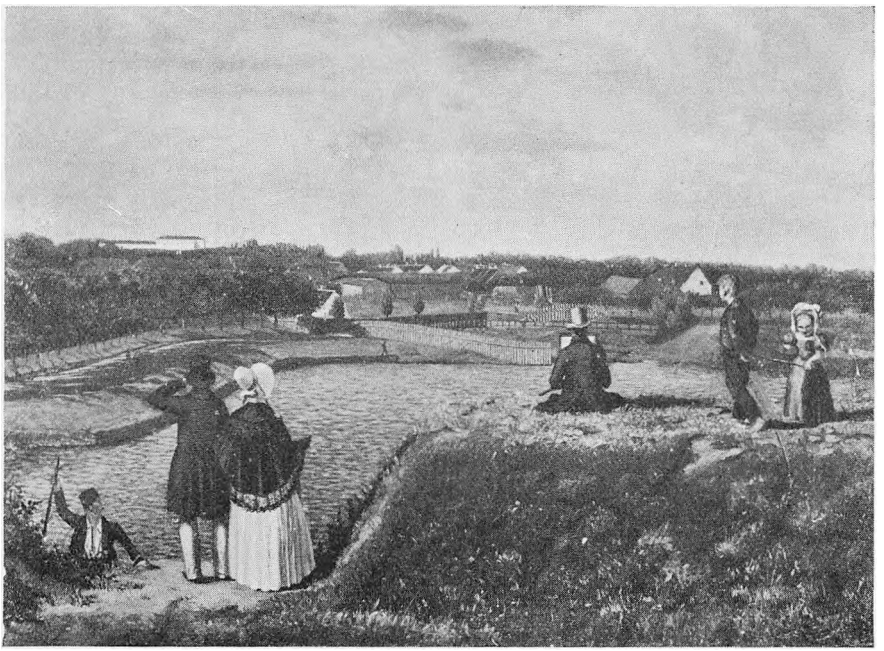

13. C. W. ECKERSBERG: NØRREPORT. 1809. 14. S. R. HENRIQUES: FREDERIKSBERG SET FRA RYSENSTEENS BASTION. 1839

15. UDSIGT FRA NICOLAI TAARN. 1850

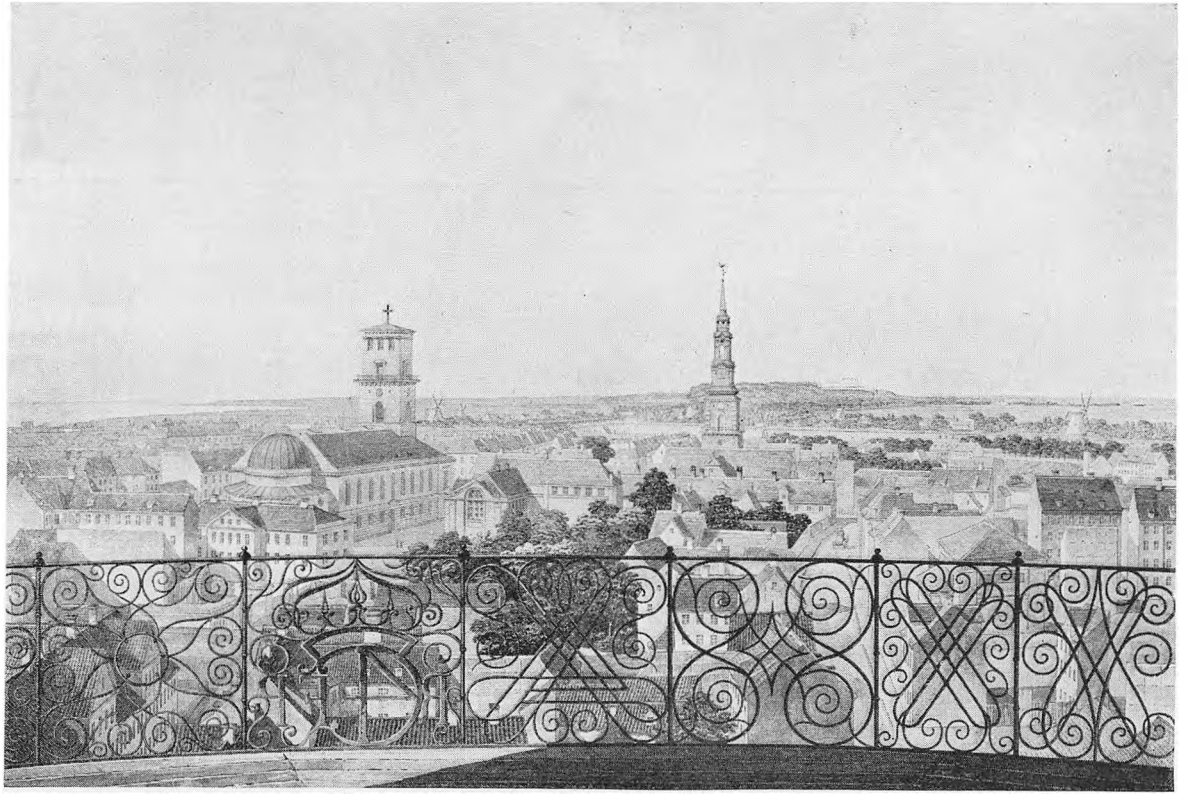

16. H. G. F. HOLM: UDSIGT FRA RUNDETAARN. 1837

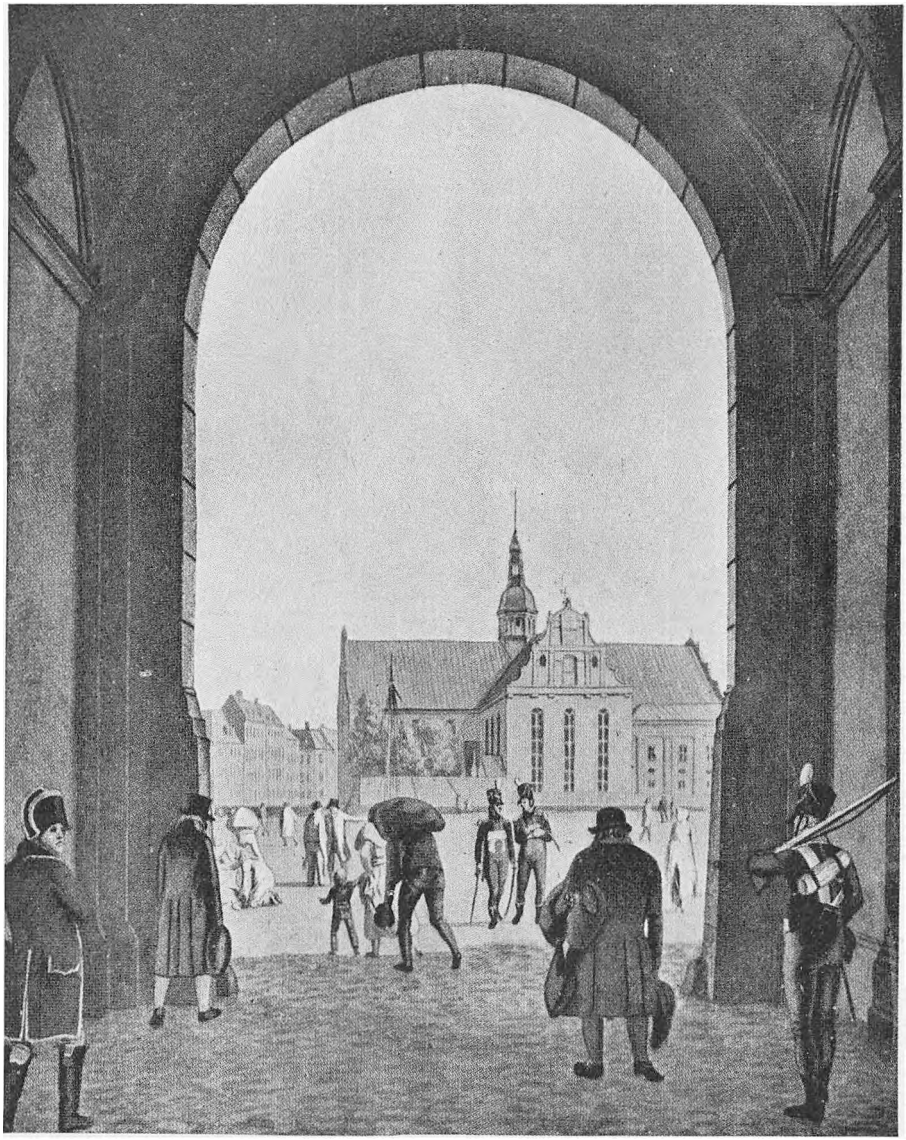

17. C. W. ECKERSBERG: ZAHLKAMMERPORTEN. 1809.

18. CONSTANTIN HANSEN: LØNGANGSPORTEN. 1830

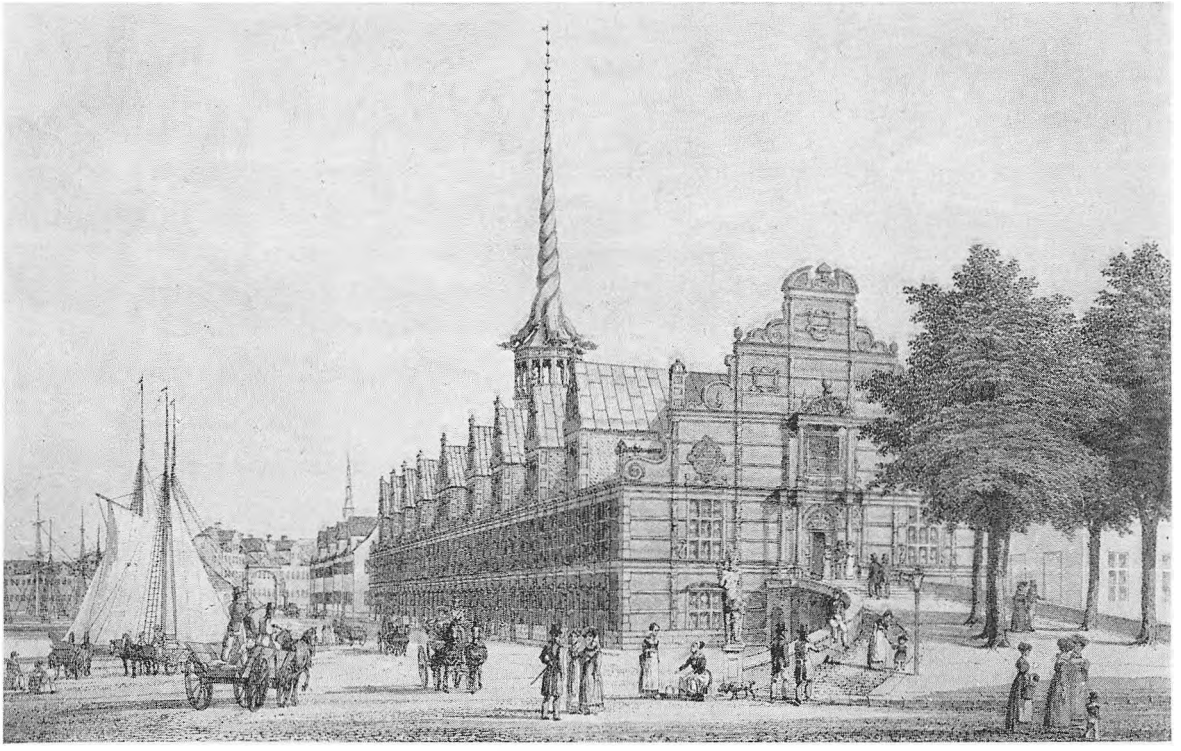

19. H. G. F. HOLM: BØRSEN. c. 1835

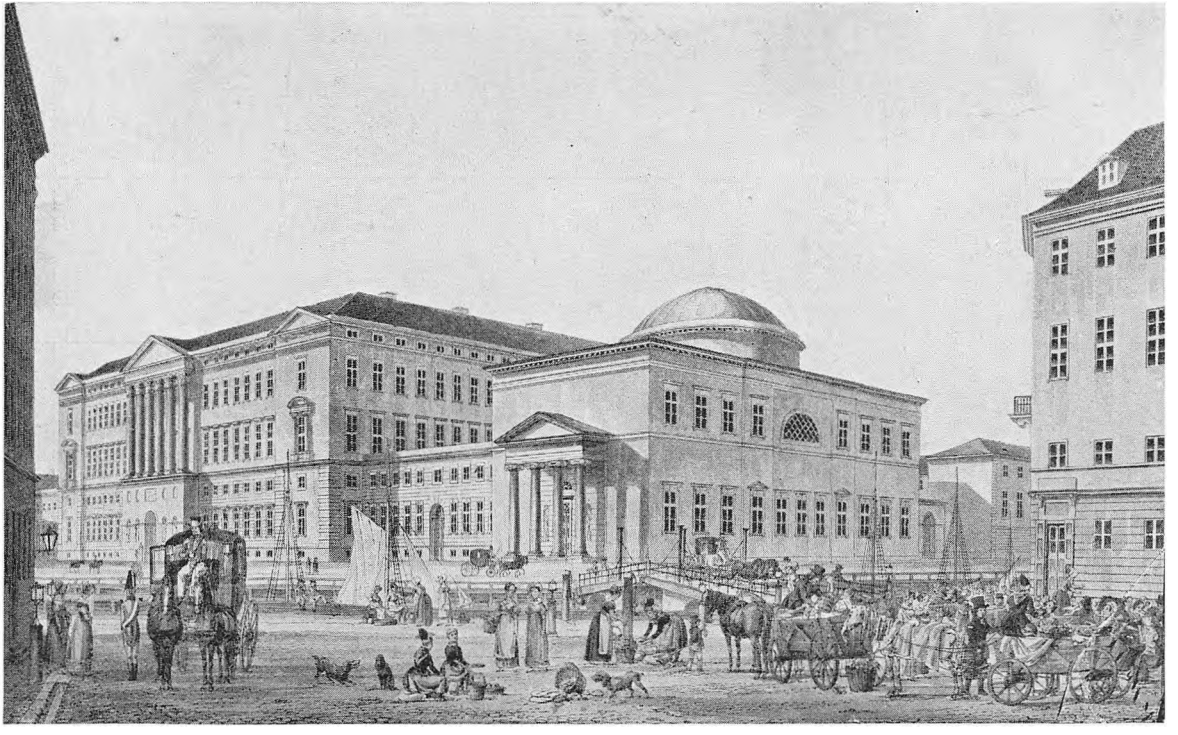

20. H. G. F. HOLM: HØJBROPLADS. 1837

21. C. W. ECKERSBERG: LANGEBRO I MAANESKIN. 1836

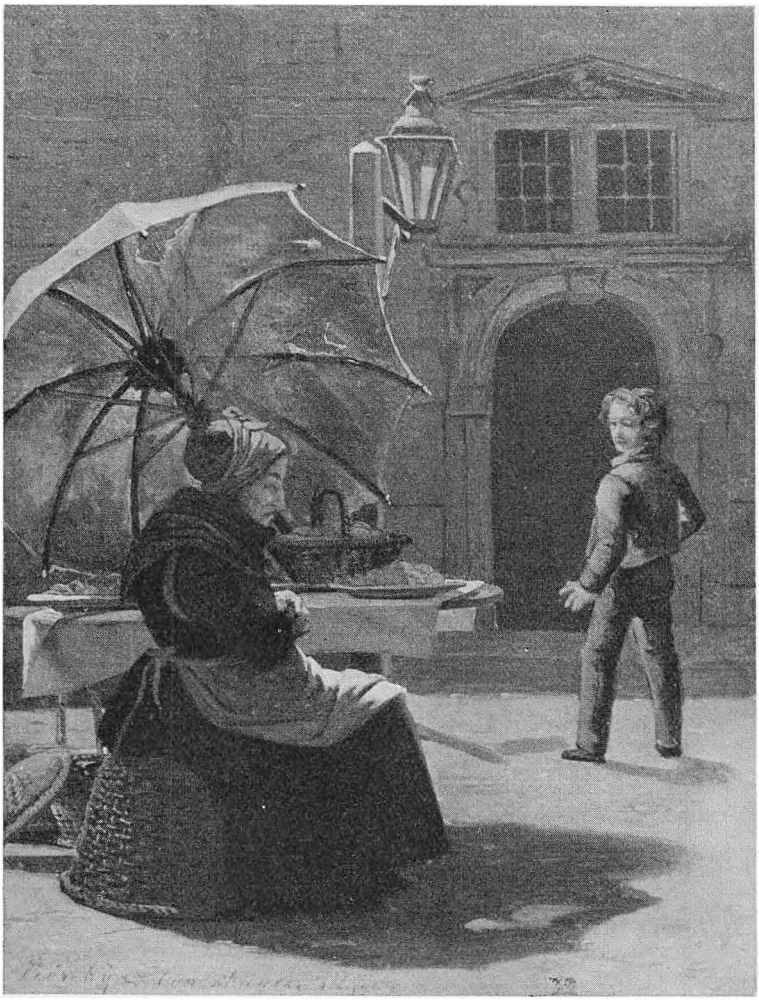

22. M. RØRBYE: AMAGERKONE VED BØRSEN. 1829

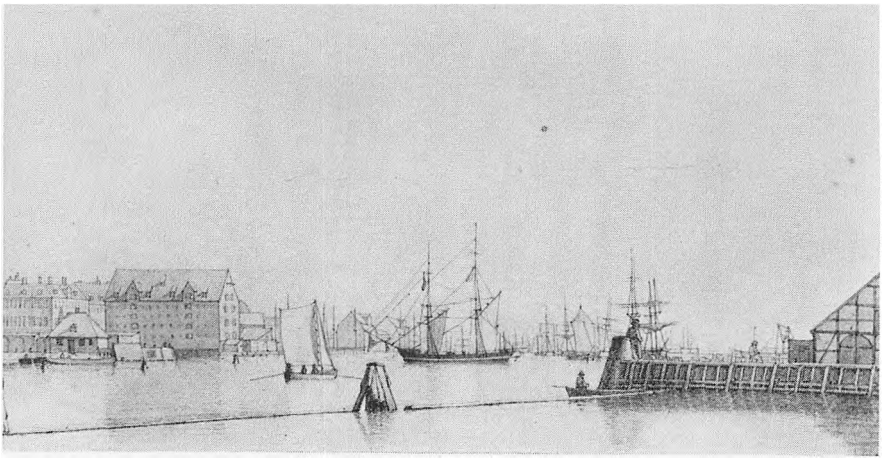

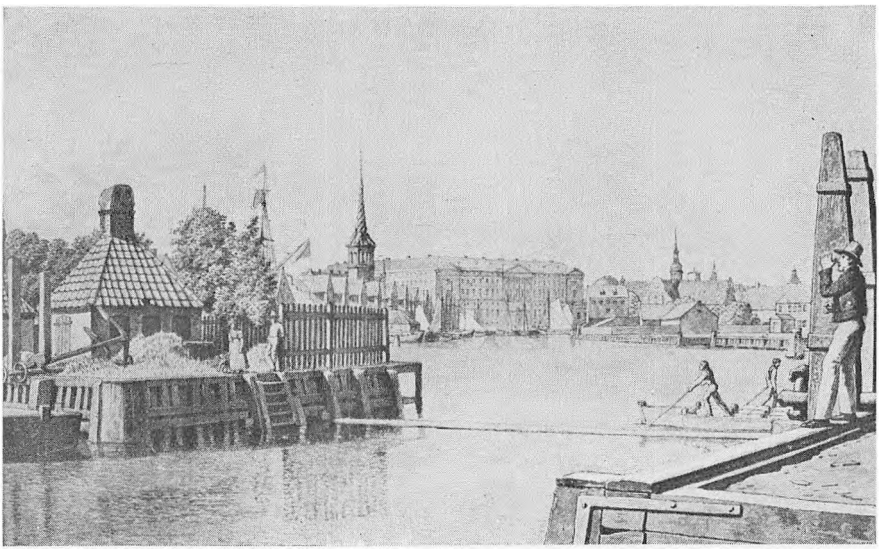

23. C. W. ECKERSBERG: HAVNEN. 24. SAMME: UDSIGT FRA DET ASIATISKE COMPAGNIS PLADS. 1832

25. C. W. ECKERSBERG: SKIB SOM LOSSER. 1830.

26. H. G. F. HOLM: RYSENSTEENS BADEANSTALT. c. 1845
27. KNUD GAMBORG: GRØNBEKS GAARD BAG BØRSEN. 1860

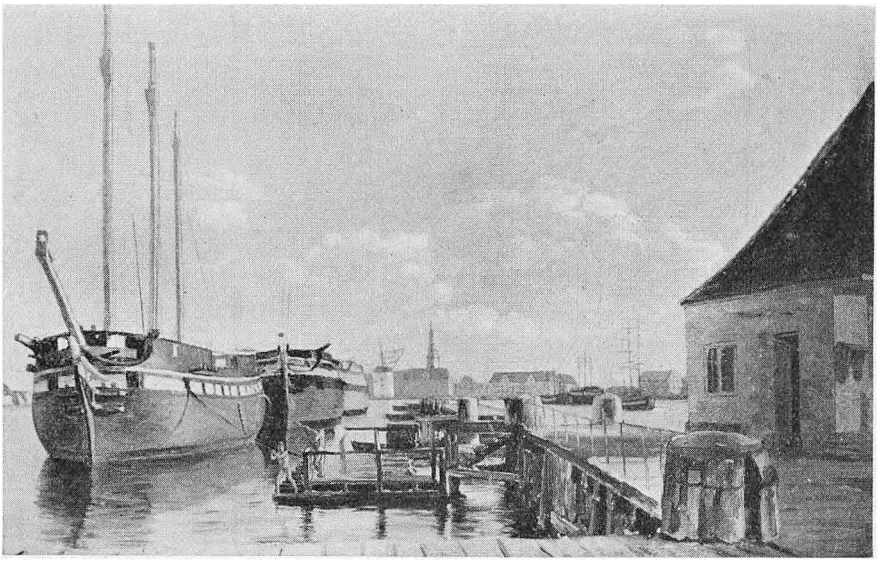

28. C. W. ECKERSBERG: NYHOLMS VAGTHUS. 1821. 29. SAMME: ACCISEBODEN VED AMAGERPORT. 1809

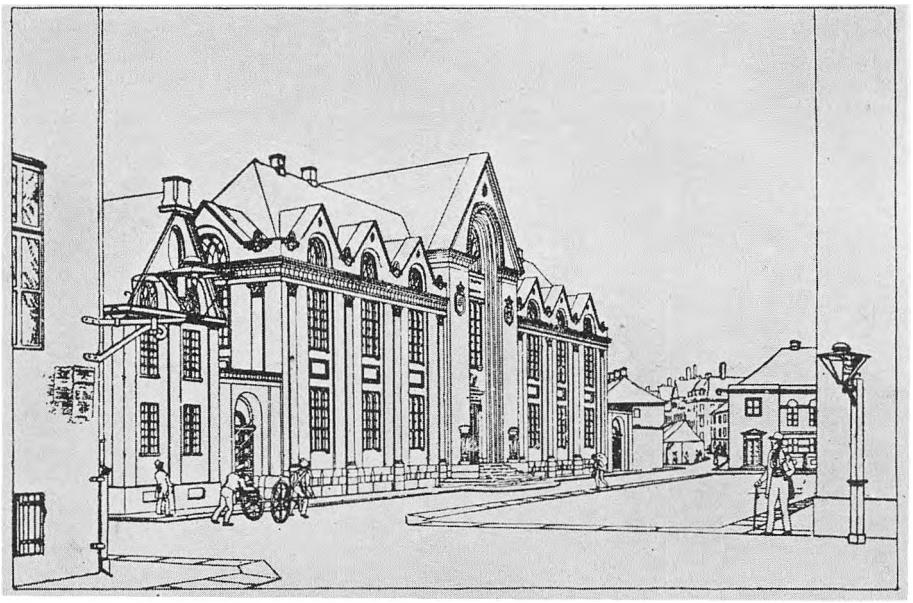

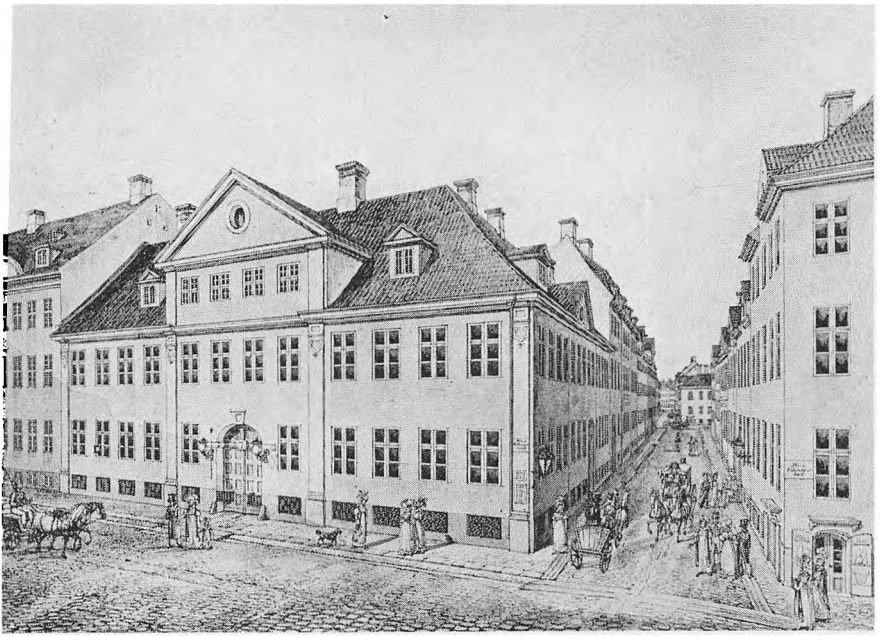

30. FRUE PLADS. c. 1840. 31. H. G. F. HOLM: KØBMAGERGADE. c. 1825

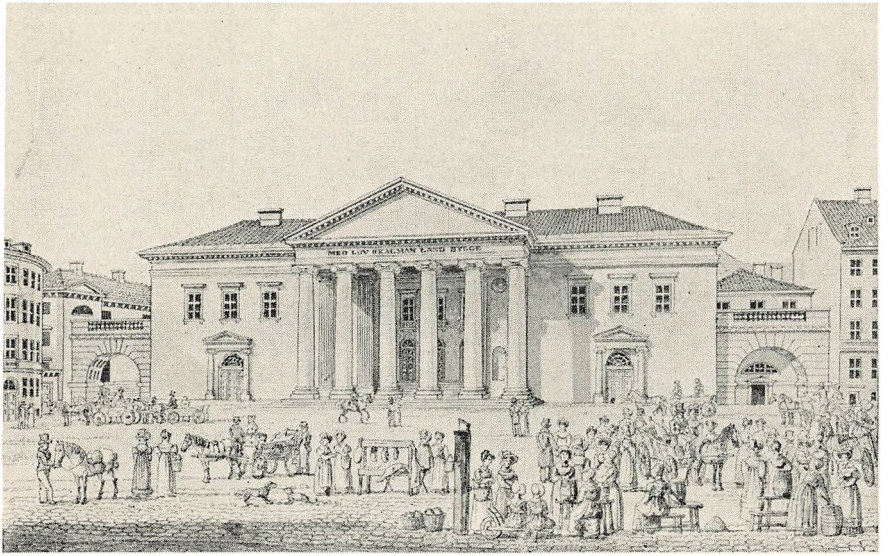

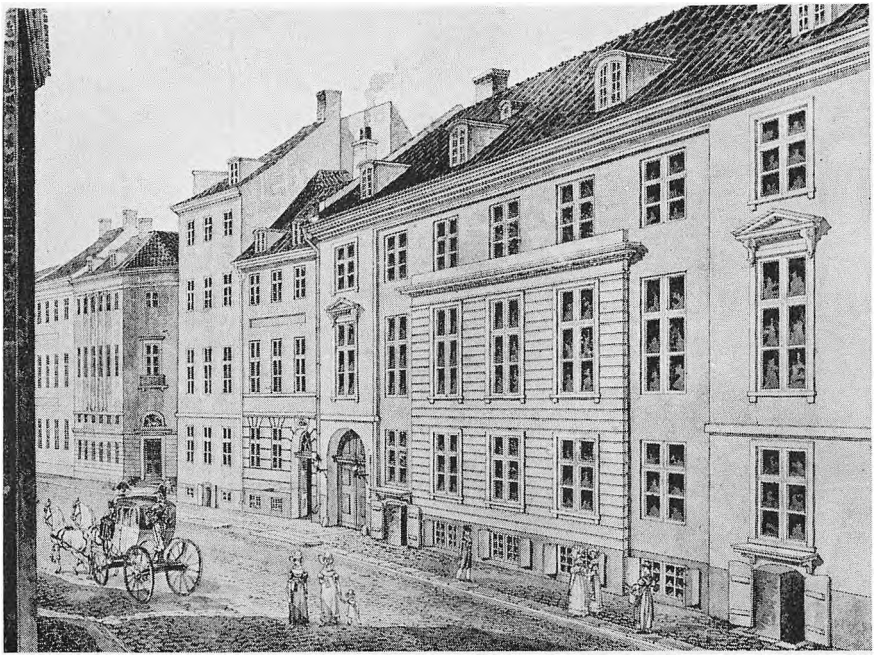

32. H. G. F. HOLM: NYTORV. c. 1830. 33. SAMME: VIMMELSKAFTET. c. 1825

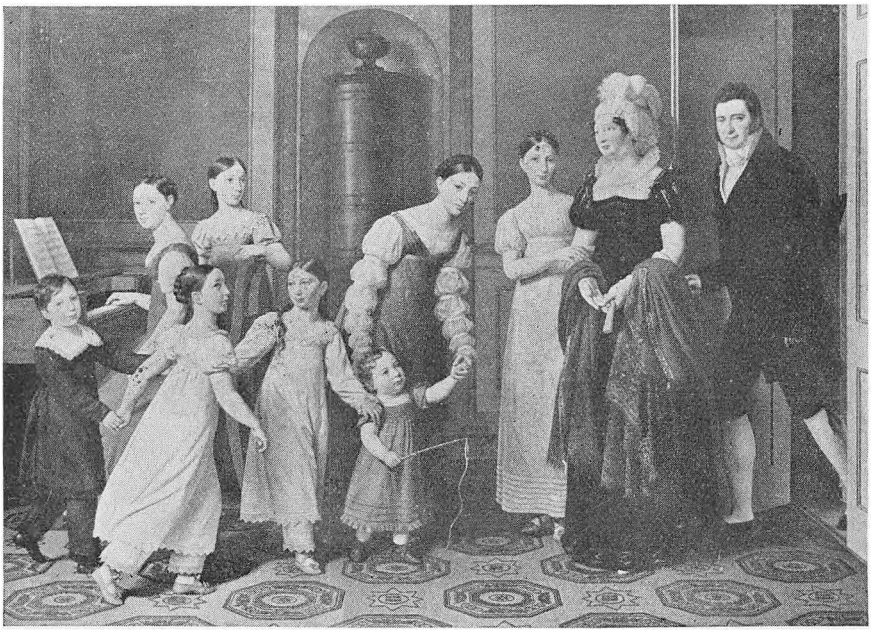

34. F. L. BERNTH: DREJERS KLUB. 1817. 35. C. W. ECKERSBERG: FAMILIEN NATHANSON. 1818

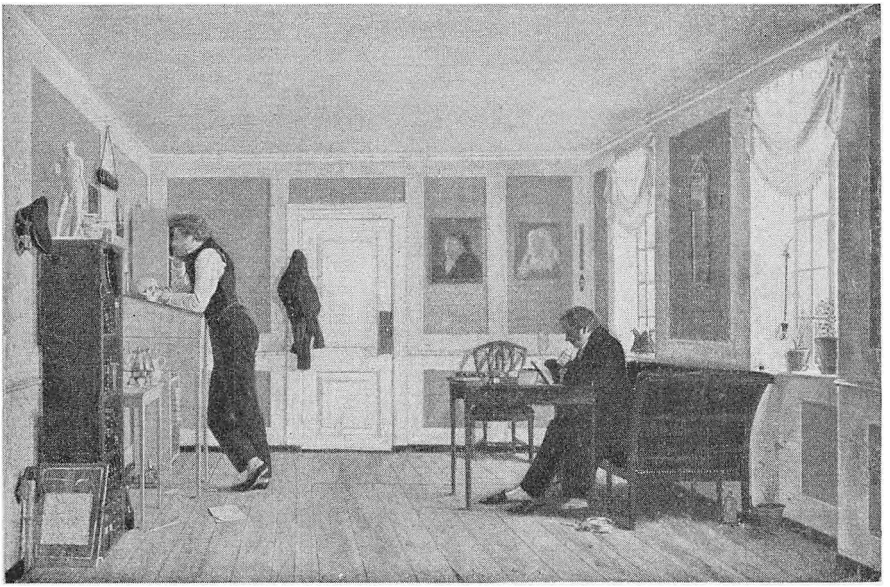

36. WILHELM BENDZ: INTERIØR FRA AMALIEGADE. c. 1830
37. SAMME: FAMILIEN SCHRAM. c. 1830

38. C. J. A. SCHERFIGS BAGERI. 1836

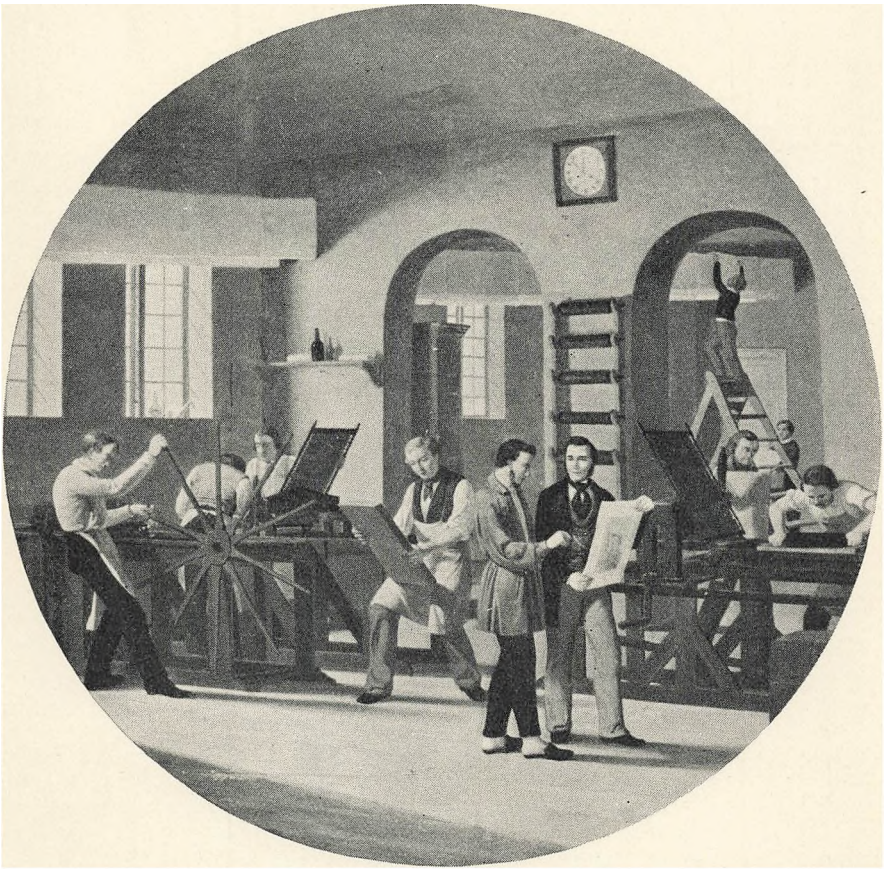

39. C. M. TEGNERS STENTRYKKERI. 1861

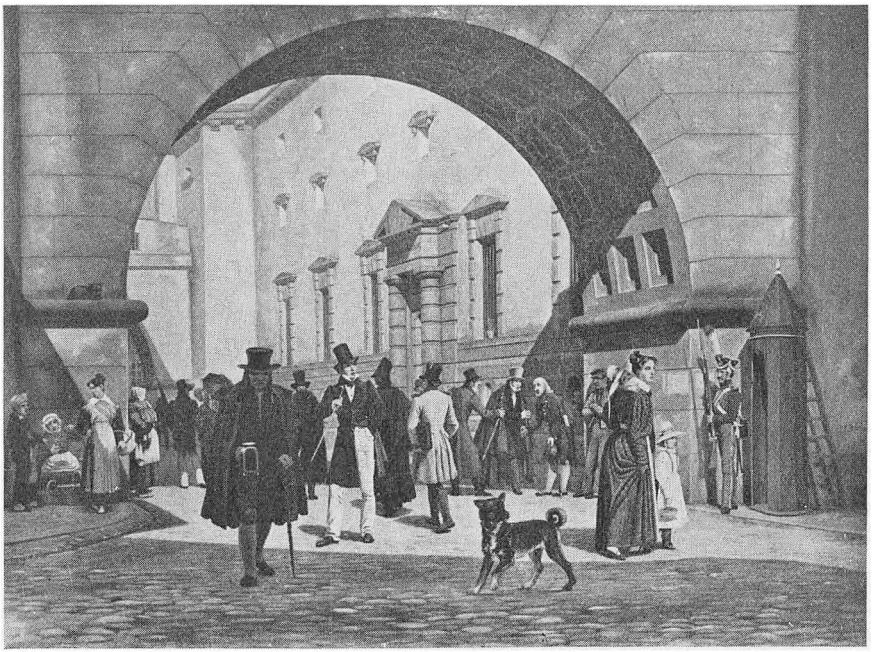

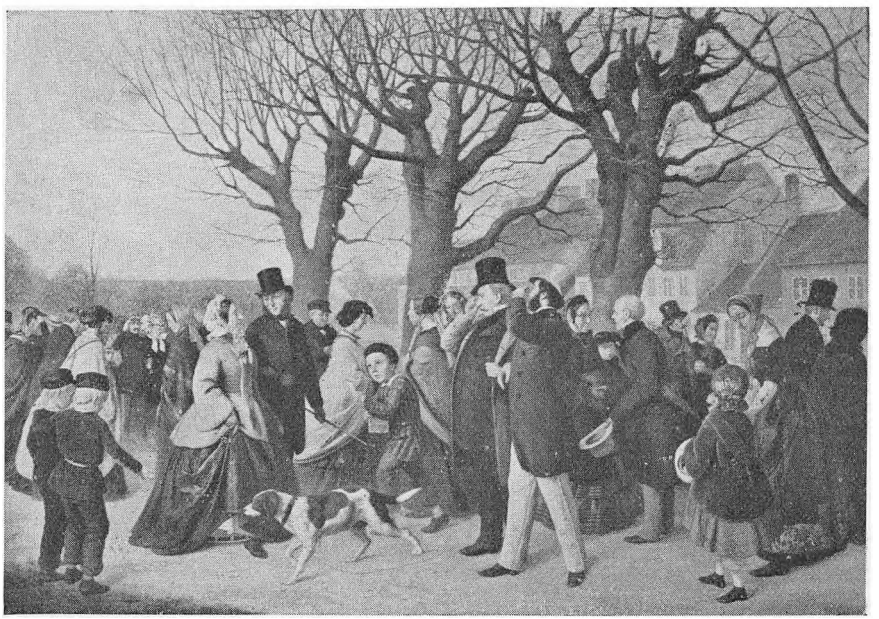

40. M. RØRBYE: FÆNGSELSBYGNINGEN. 1831. 41. A. H. HUNÆUS: STORE BEDEDAGSAFTEN. 1862

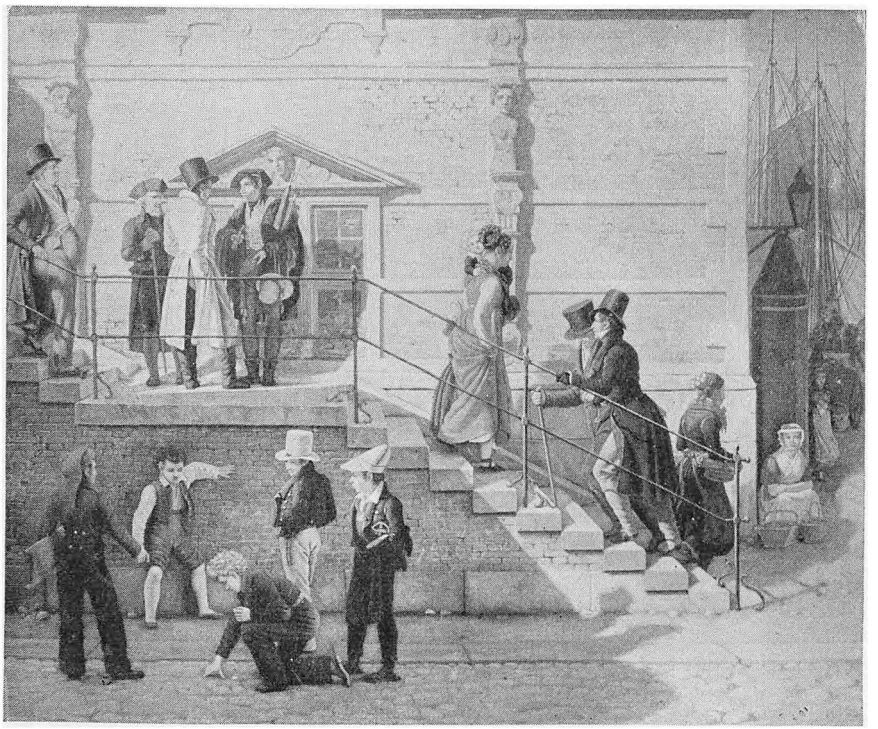

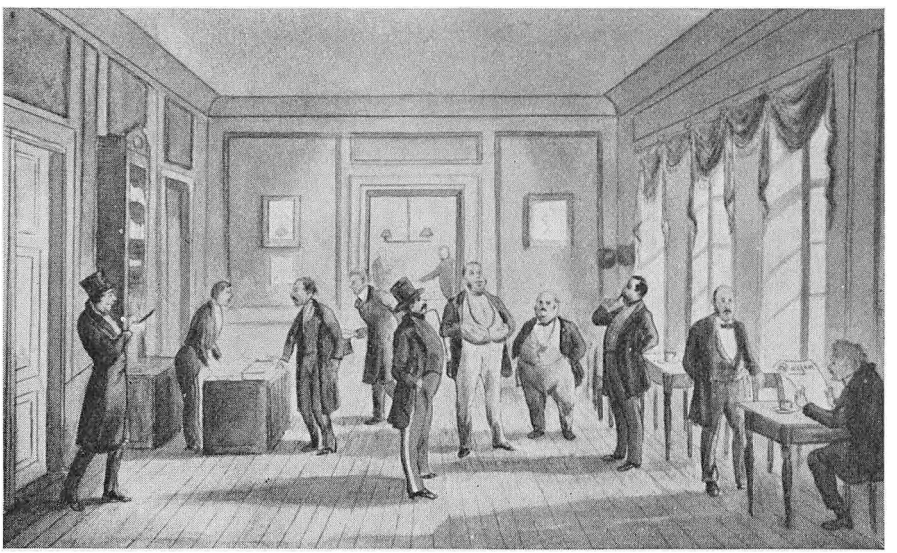

42. M. RØRBYE: BØRSTRAPPEN. 1826. 43. P. KLÆSTRUP: CAFÉ KNIRSCH. c. 1850

44. P. LUND: HELLIGAANDSKIRKEN OG BODERNE VED MIDTEN AF 19. AARHUNDREDE

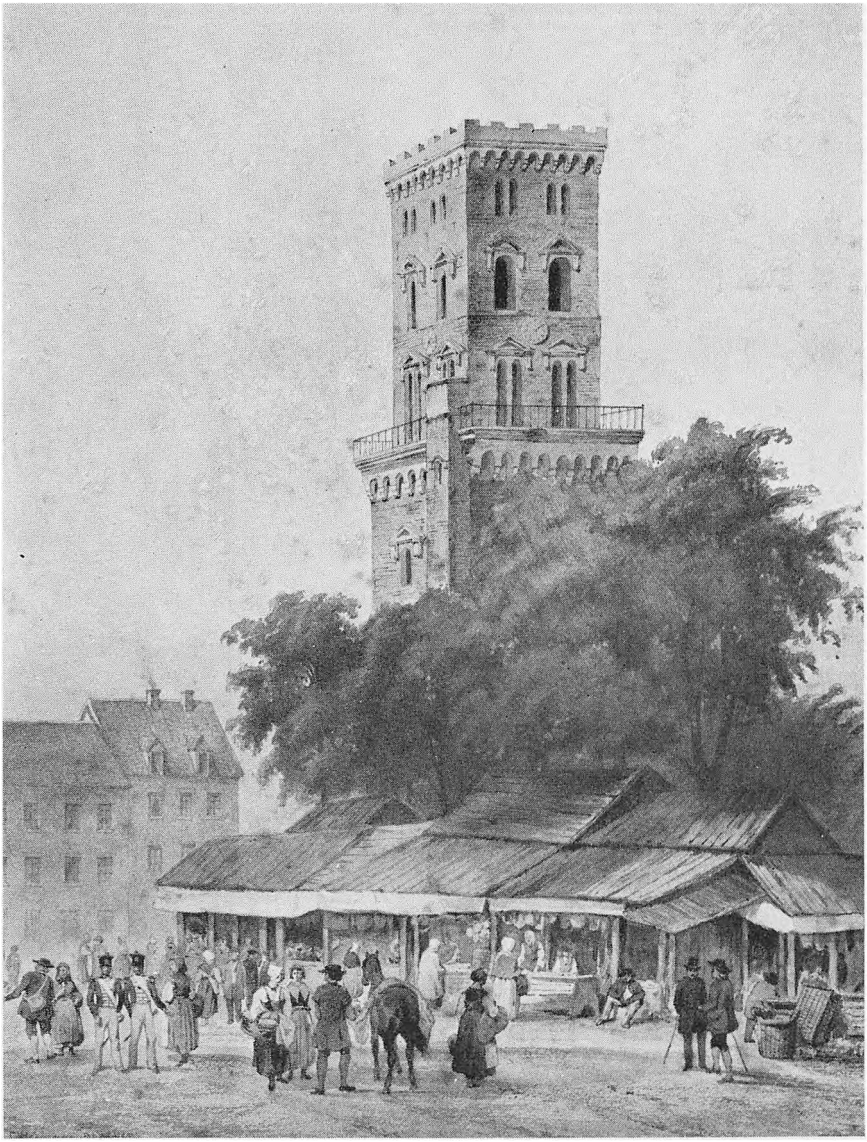

45. ST. AGNAN BOUCHER: NICOLAI KIRKE OG BODERNE.
1830'rne

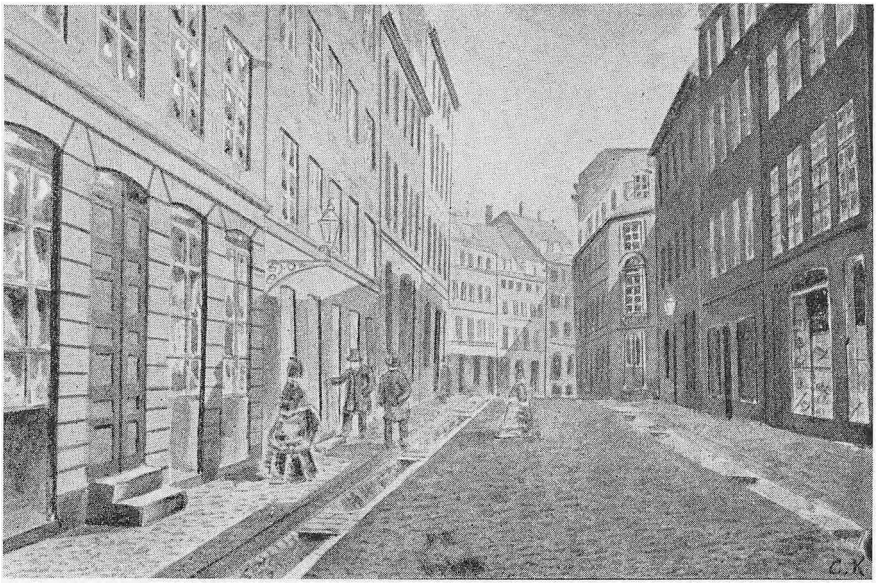

46. NYGADE. c. 1850. 47. C. O. ZEUTHEN: ØSTERGADE. c. 1840

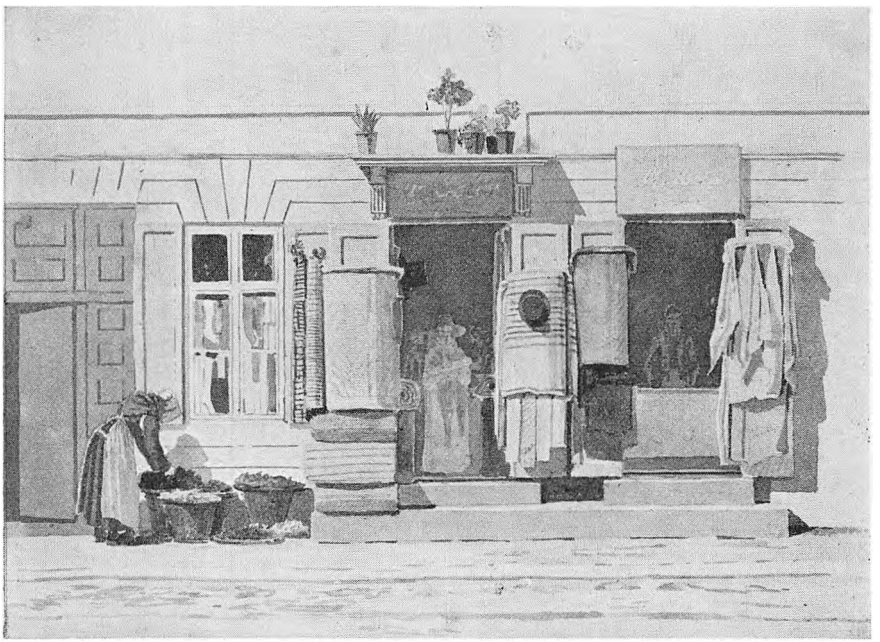

48. ØSTERGADE VED KGS. NYTORV. c. 1850. 49. M. RØRBYE: KØBENHAVNSK KLÆDEKRÆMMERBOD. 1845

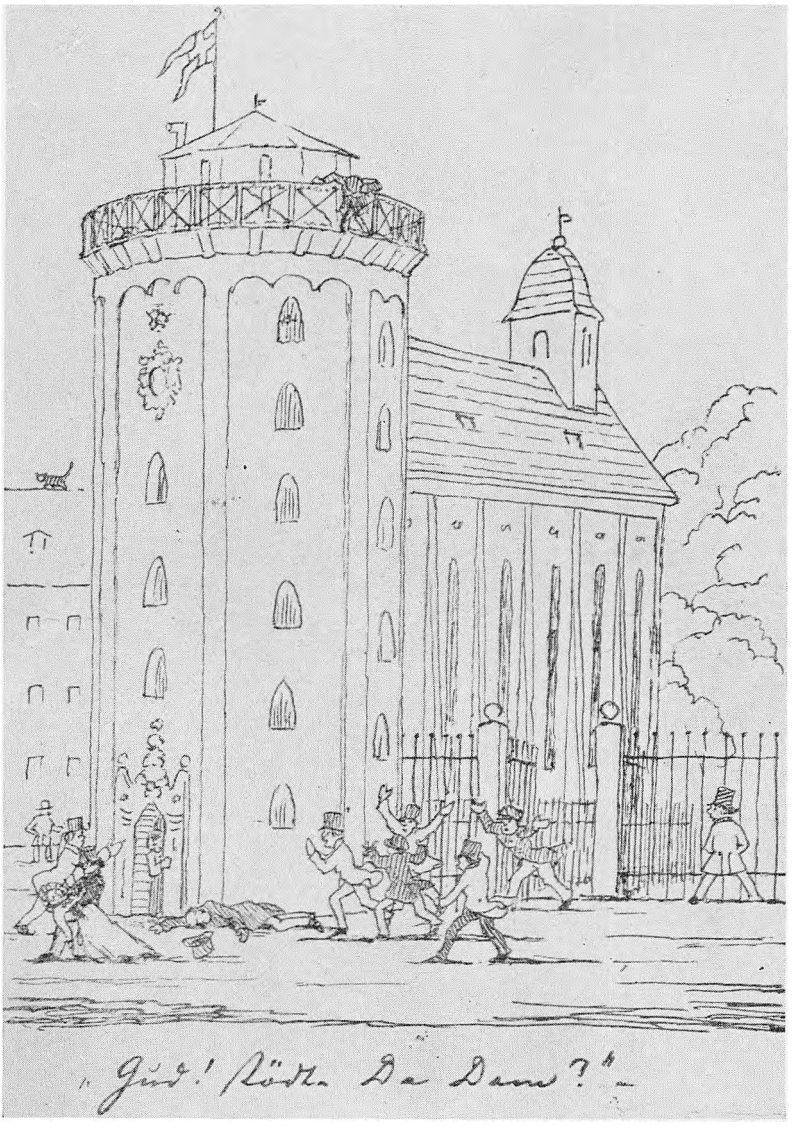

50. FRITZ JÜRGENSEN: RUNDETAARN. c. 1860

51. WILHELM MARSTRAND: HAUSERPLADS. c. 1855

52. C. W. ECKERSBERG: FRUENTIMMER PAA GADEN. 1830

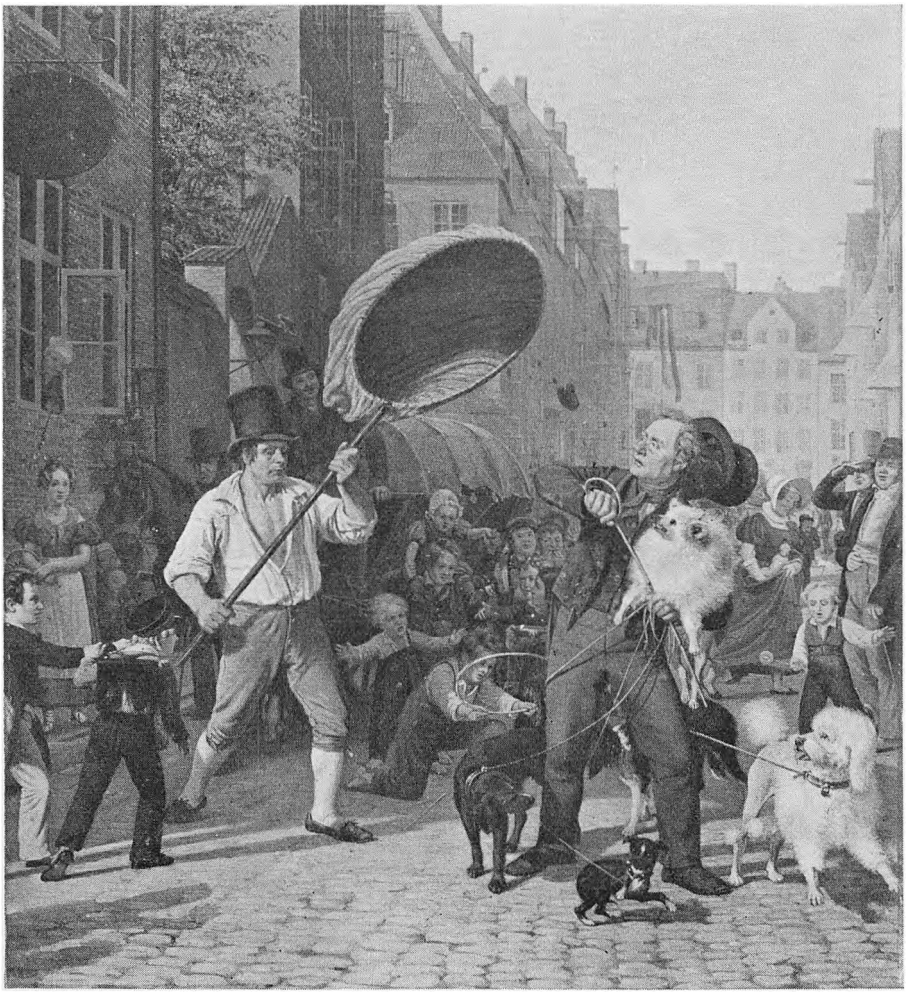

53. WILHELM MARSTRAND: GADESCENE I HUNDEDAGENE. 1832

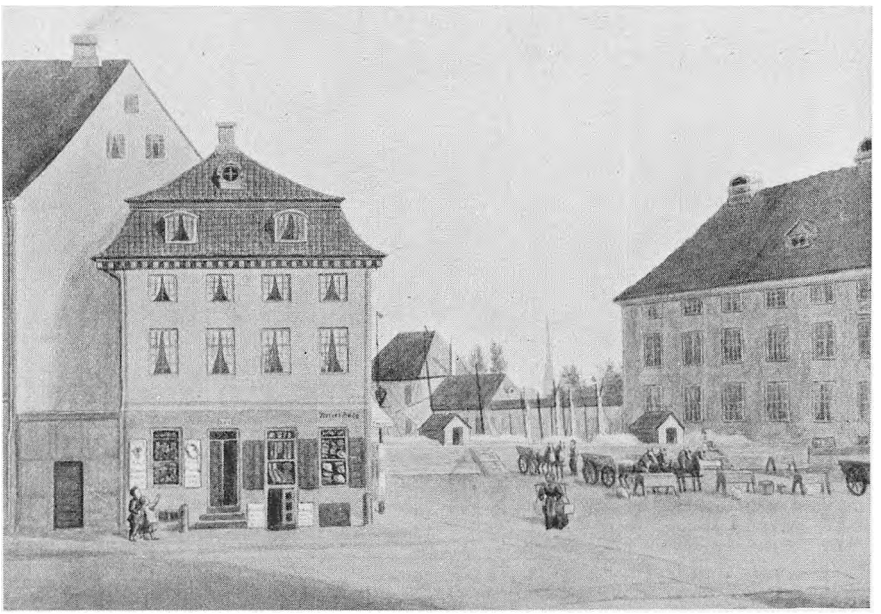

54. HEINRICH HANSEN: KGS. NYTORV. c. 1850
55. NYHAVN. c. 1850

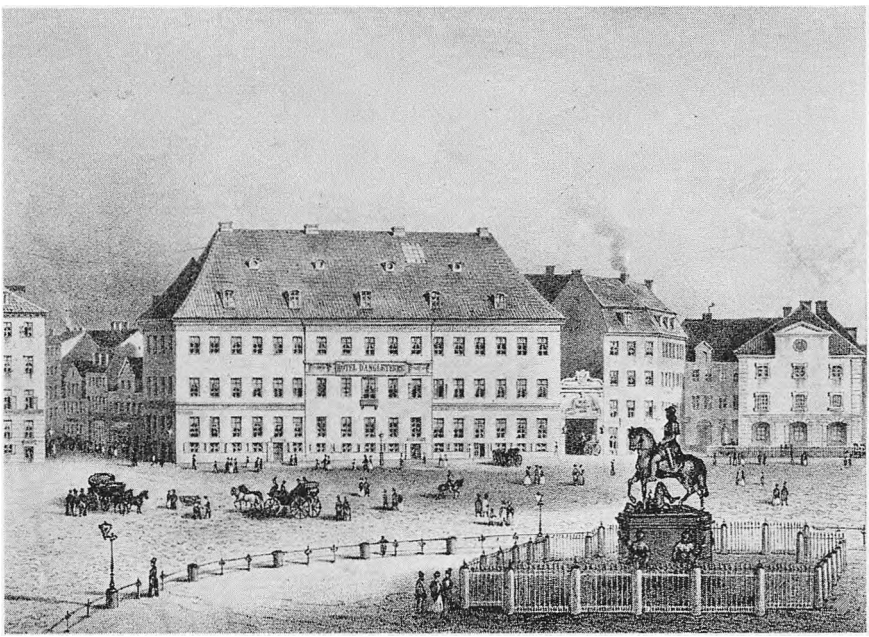

56. C. W. ECKERSBERG: KGS. NYTORV MED HOVEDVAGTEN. 1807
57. HOTEL D'ANGLETERRE. c. 1850

59. A. HARTTUNG: SCENE FRA »ET EVENTYR I ROSENBORG HAVE«

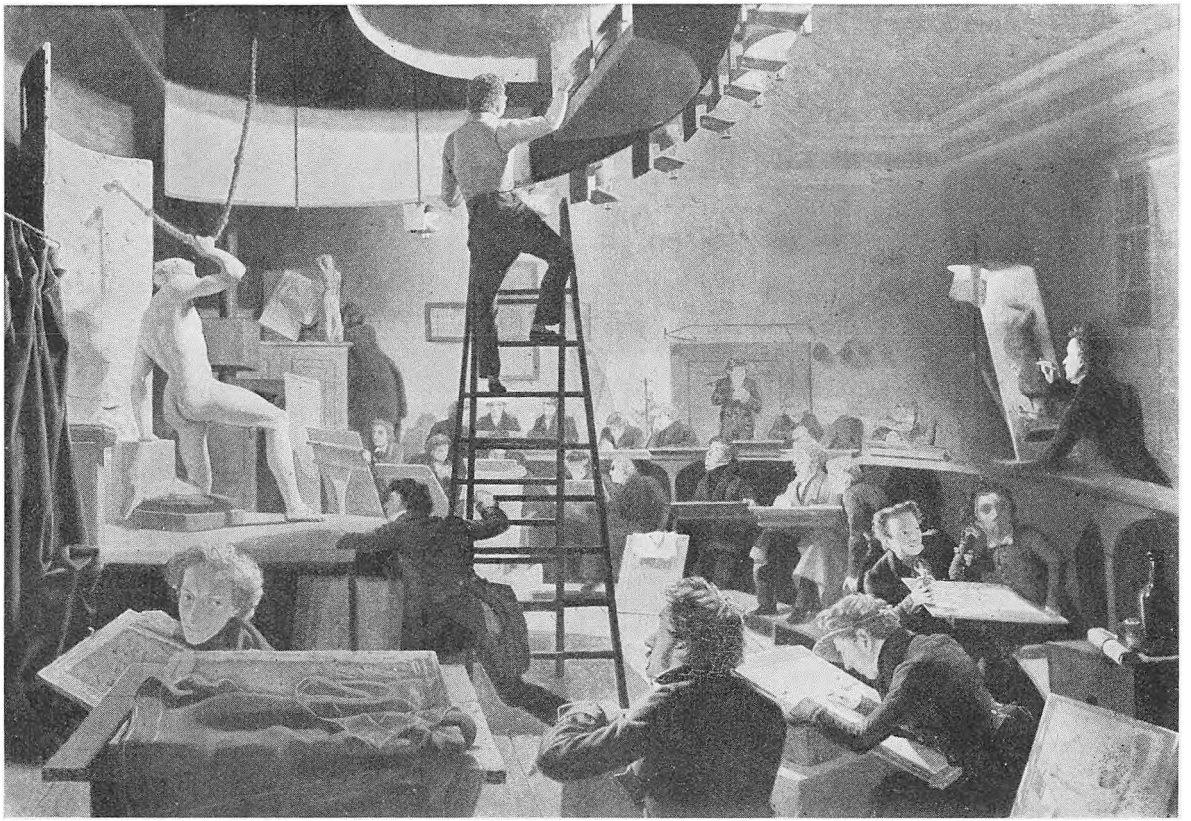

60. WILHELM BENDZ: MODELSKOLEN PAA KUNSTAKADEMIET. 1826

61. WILHELM MARSTRAND: MEDICINSKE STUDENTER. 1836

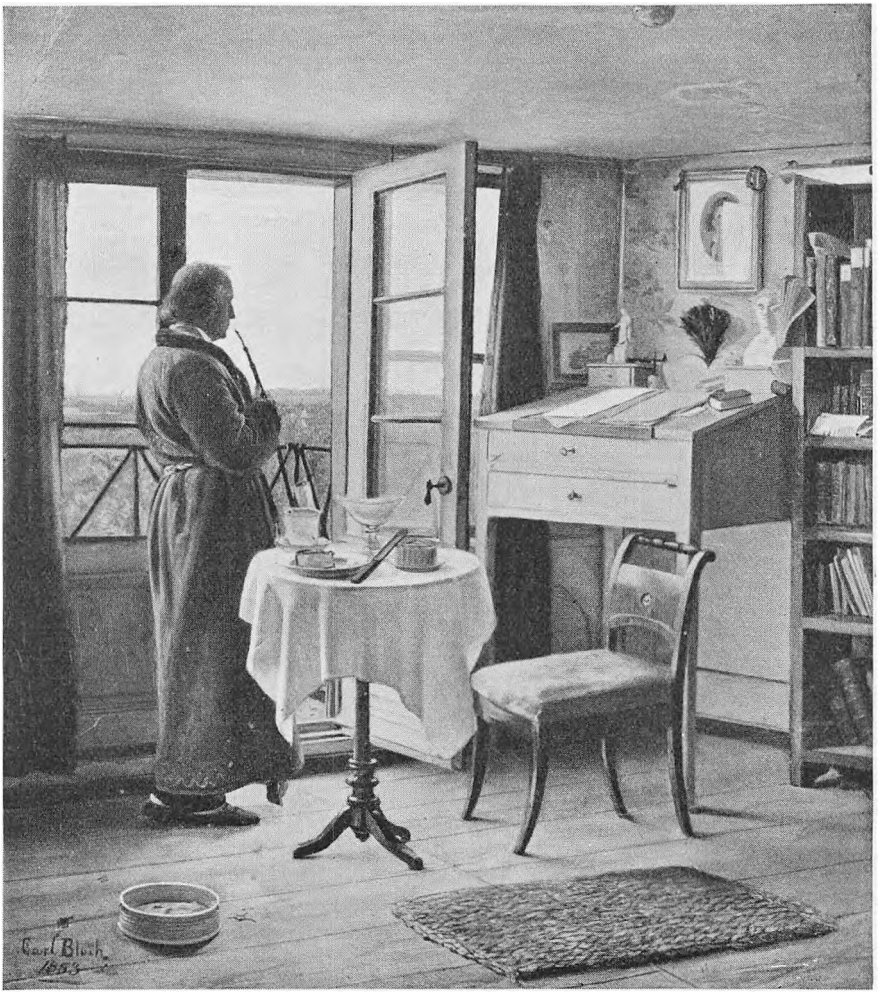

62. CARL BLOCH: KRISTIAN MANTZIUS I SIT HJEM PAA NØRREVOLD. 1853

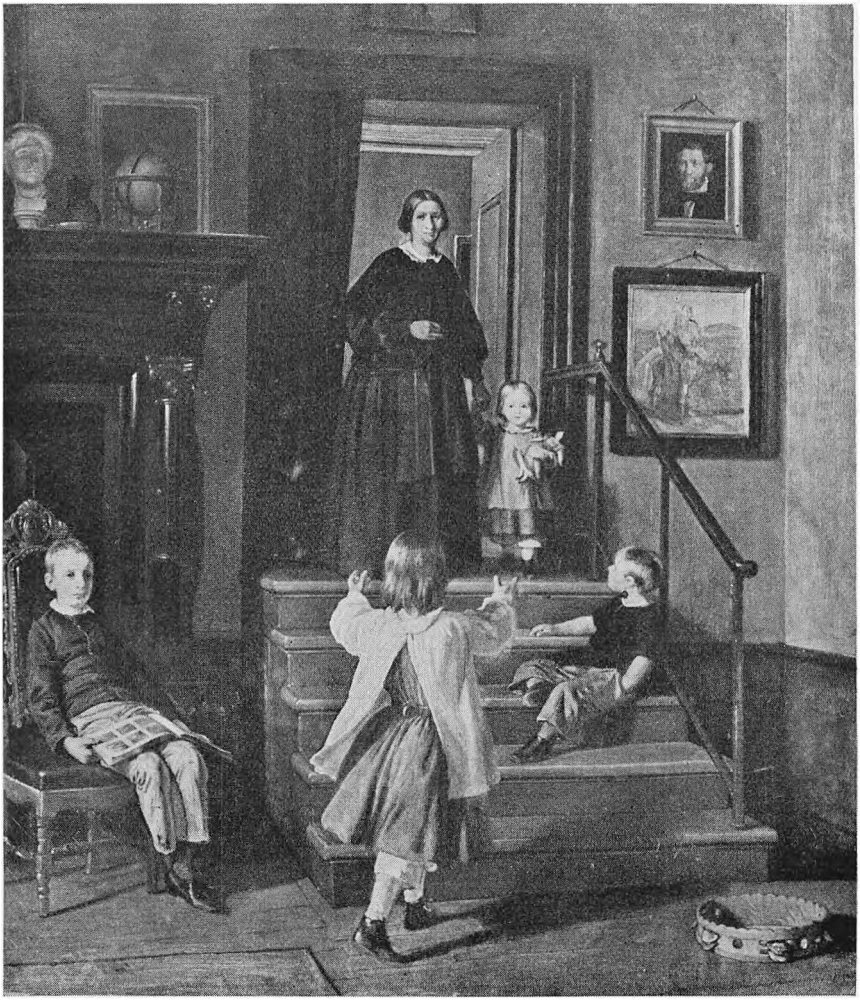

63. WILHELM MARSTRAND: KUNSTNERENS HUSTRU OG BØRN I ATELIERET. 1861-62

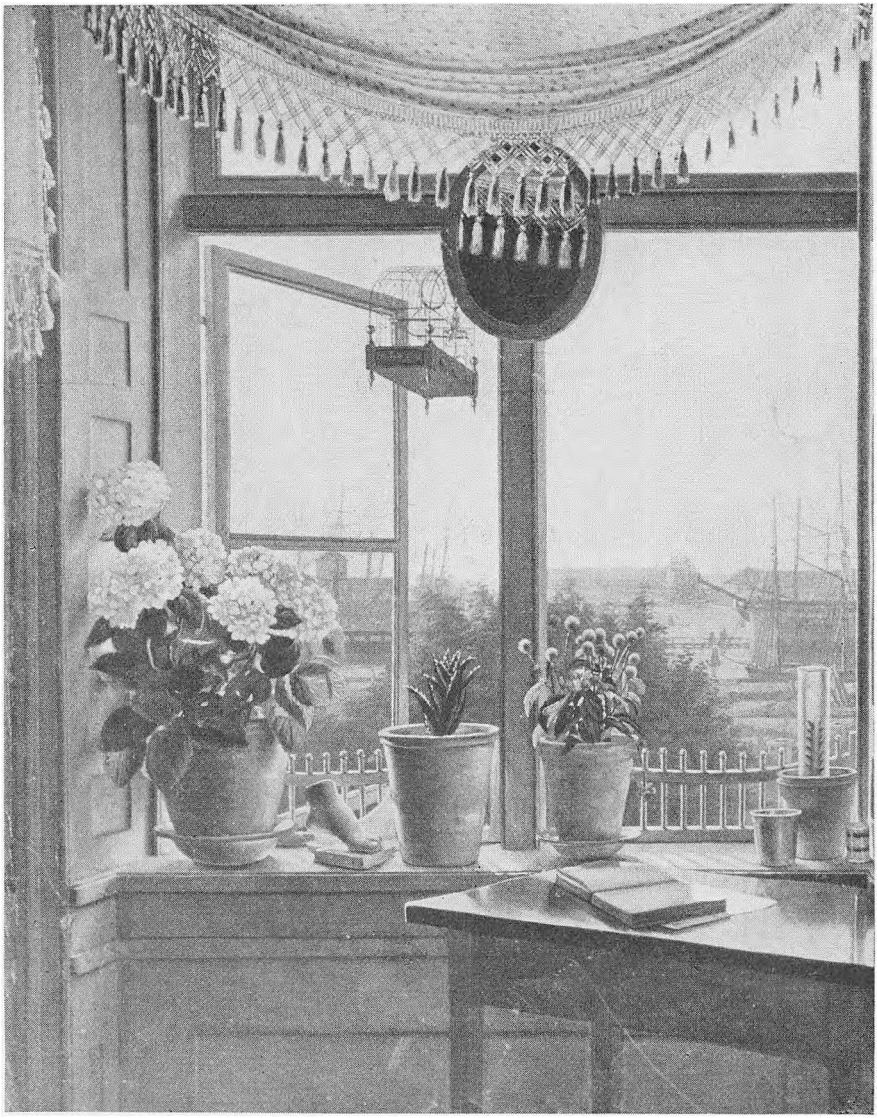

64. M. RØRBYE: UDSIGT FRA KUNSTNERENS BOLIG I AMALIEGADE. 1825

65. C. W. ECKERSBERG: DØTRENE I ATELIERET. 1852

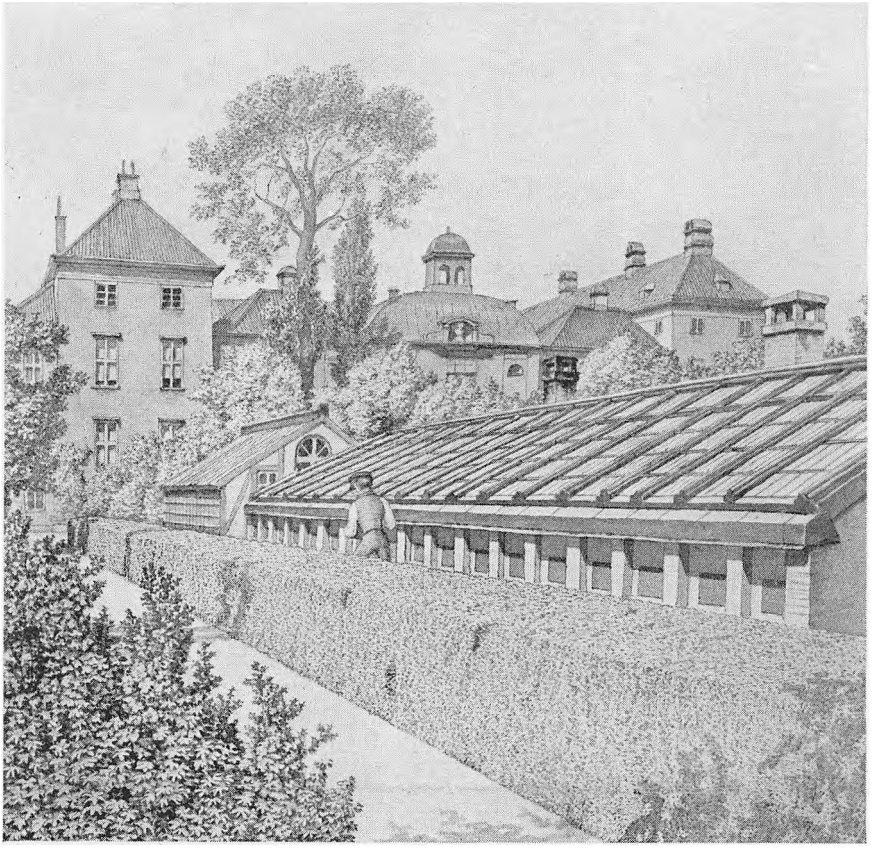

66. C. W. ECKERSBERG: CHARLOTTENBORG MED VÆXTHUSENE.
c. 1850

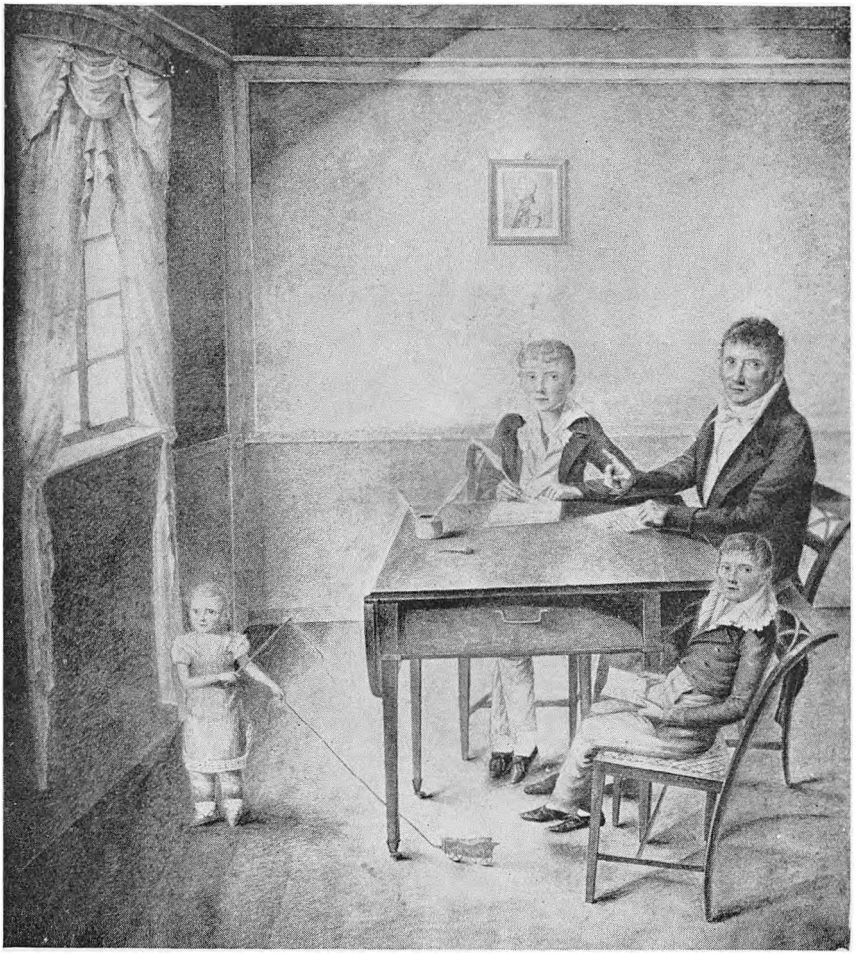

67. GUILLAUME DE MONTVAL: URTEKRÆMMER A. C. GAMÉL MED SINE SØNNER. c. 1811

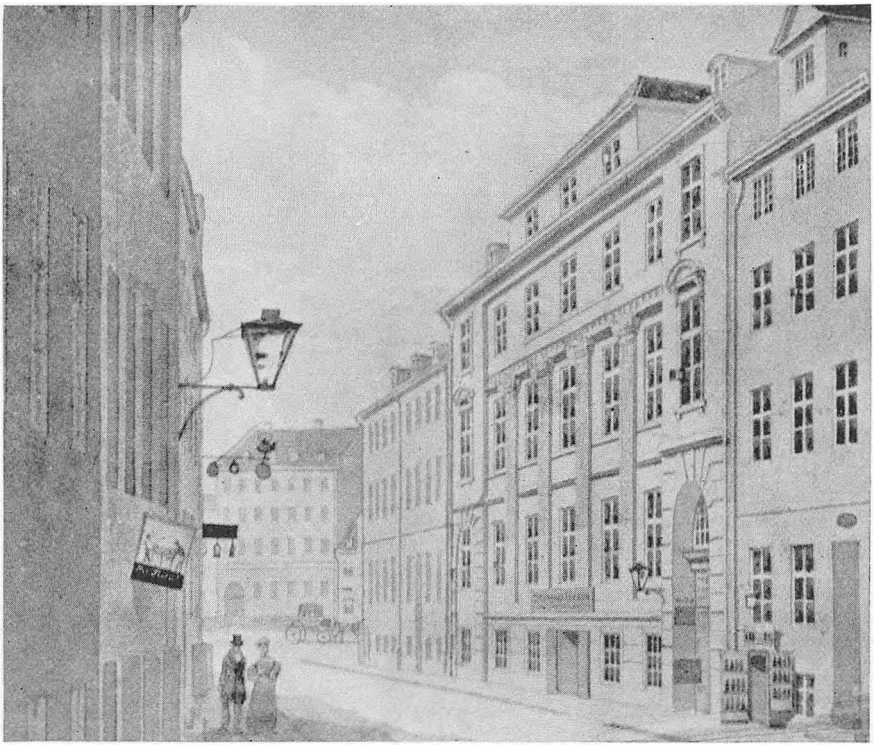

68. H. G. F. HOLM: STORE STRANDSTRÆDE. c. 1835

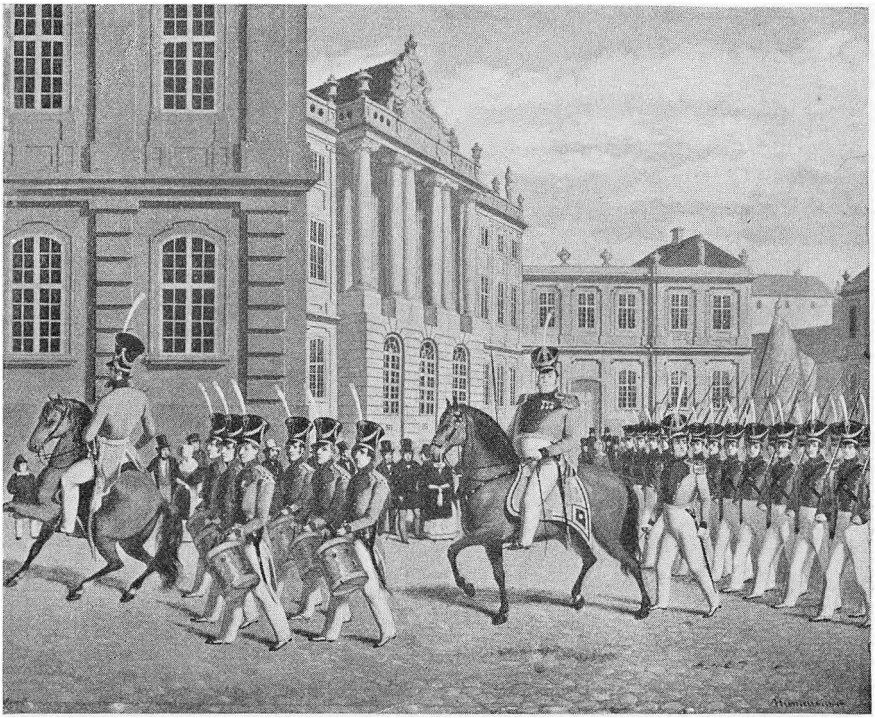

69. A. HUNÆUS: DET BORGERLIGE INFANTERI PAA AMALIENBORG. 1848

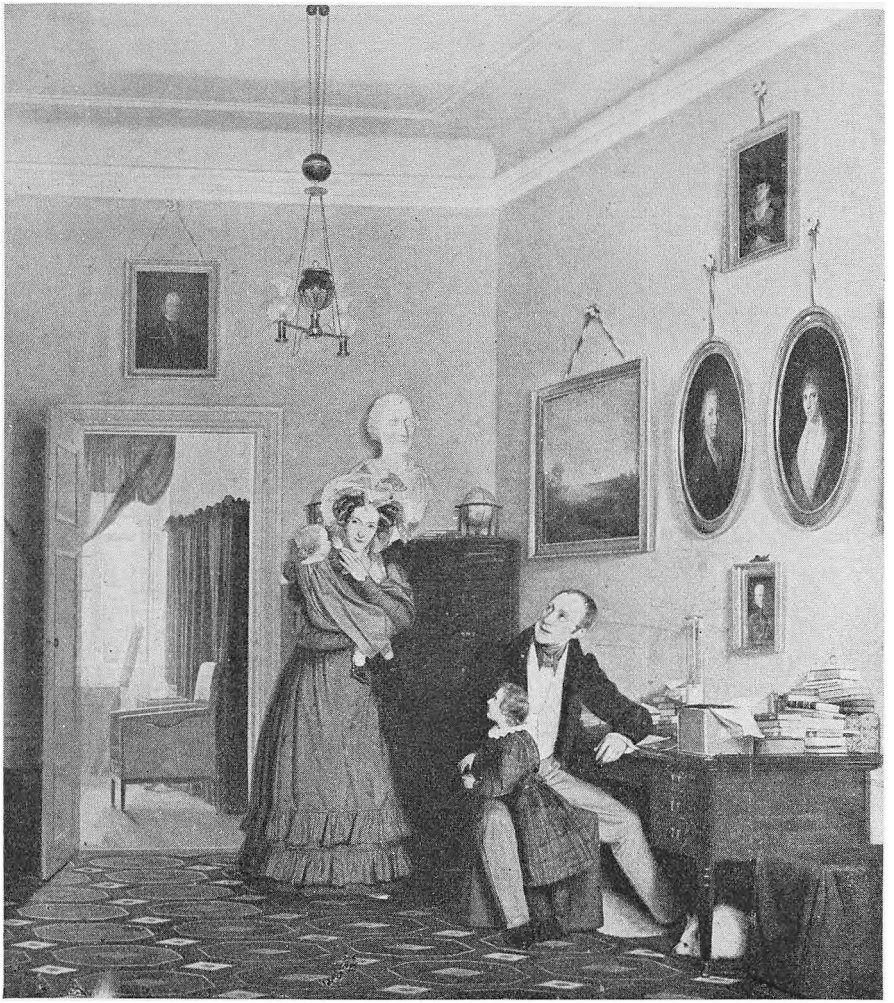

70. WILHELM BENDZ: FAMILIEN WAAGEPETERSEN. 1830

71. EMIL BÆRENTZEN: FAMILIESTYKKE. FØR 1830

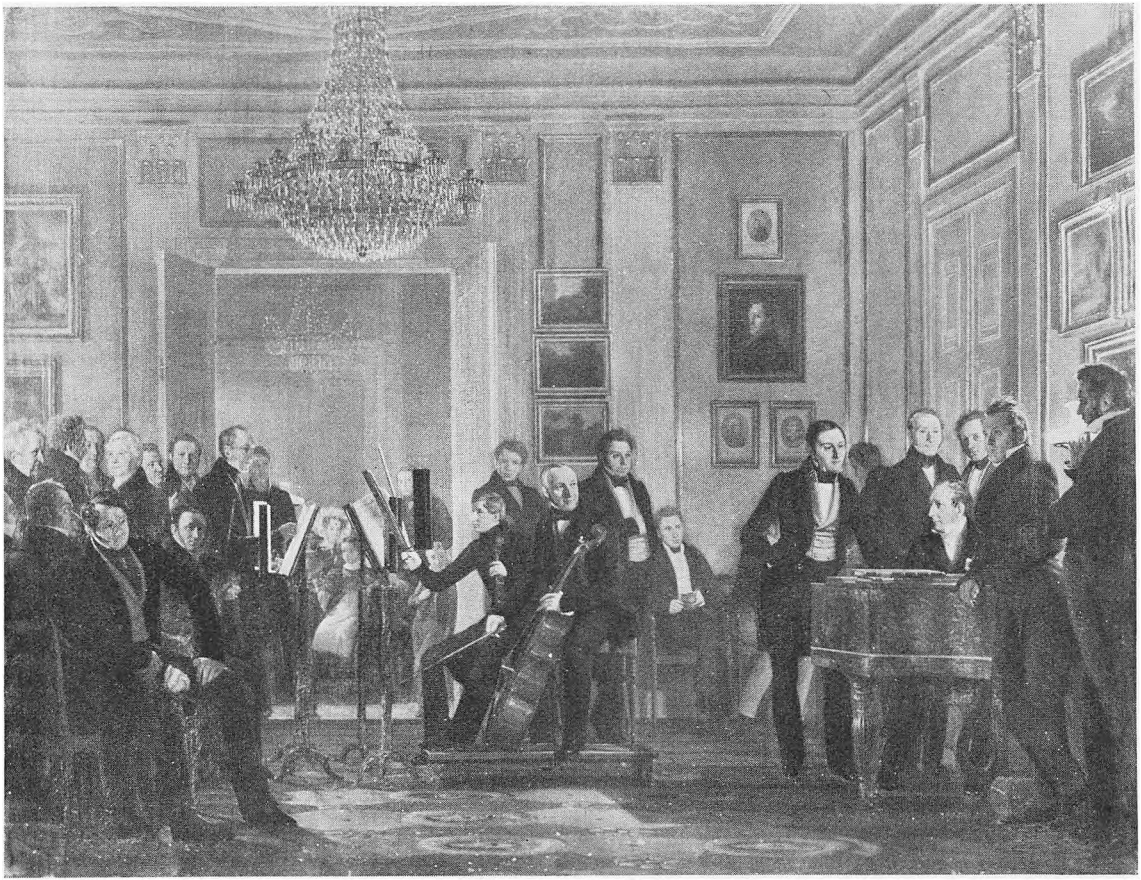

72. WILHELM MARSTRAND: ET MUSIKALSK AFTENSELSKAB. 1834

73. EDVARD LEHMANN: ET FAMILIEBAL. 1853

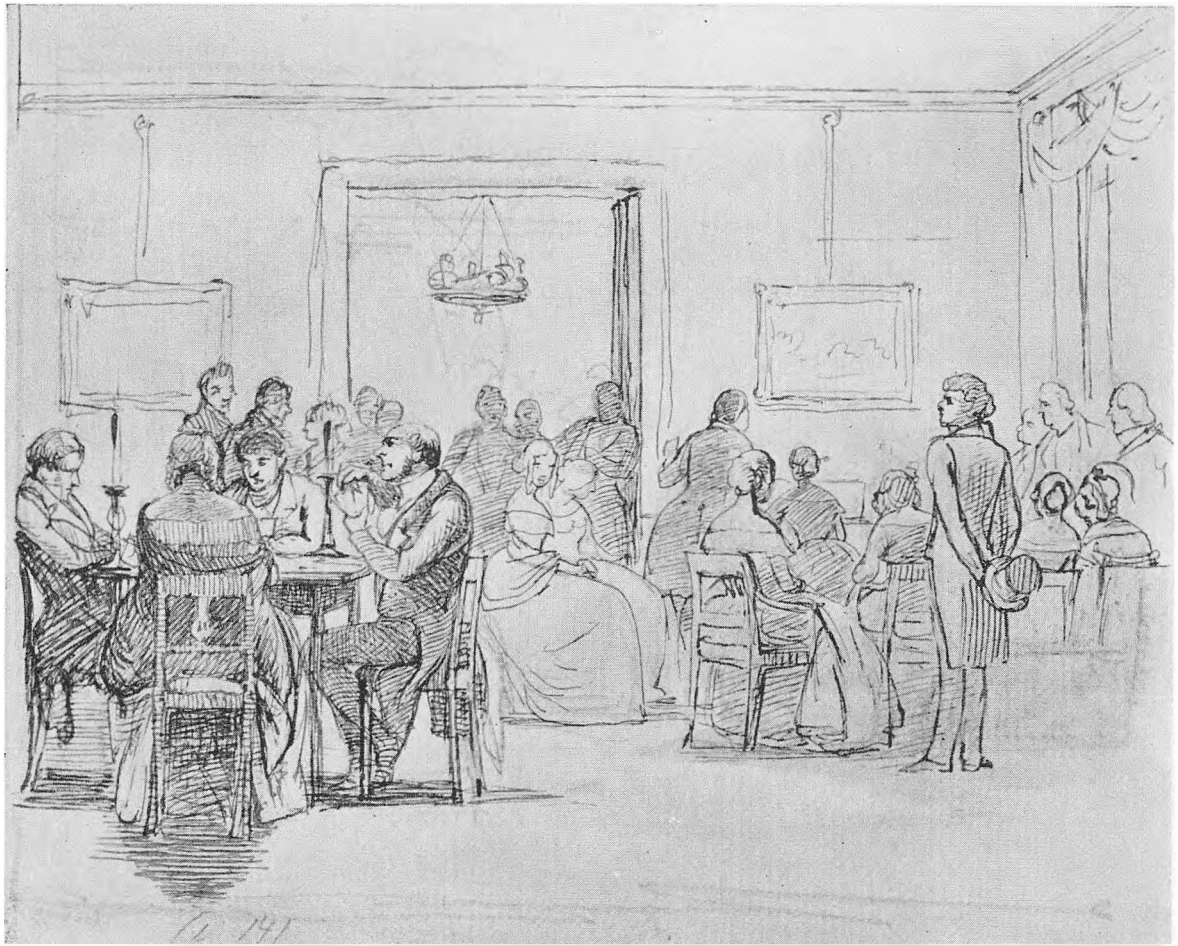

74. WILHELM MARSTRAND: MUSIK I HJEMMET. 1850'erne

75. P. C. SKOVGAARD: KAFFESELSKAB HOS PROFESSORINDE FREUND. 1843

76. M. RØRBYE: LIVKIRURG C. FENGER MED HUSTRU OG DATTER. 1829

77. WILHELM BENDZ: FAMILIEN RAFFENBERG.
1831

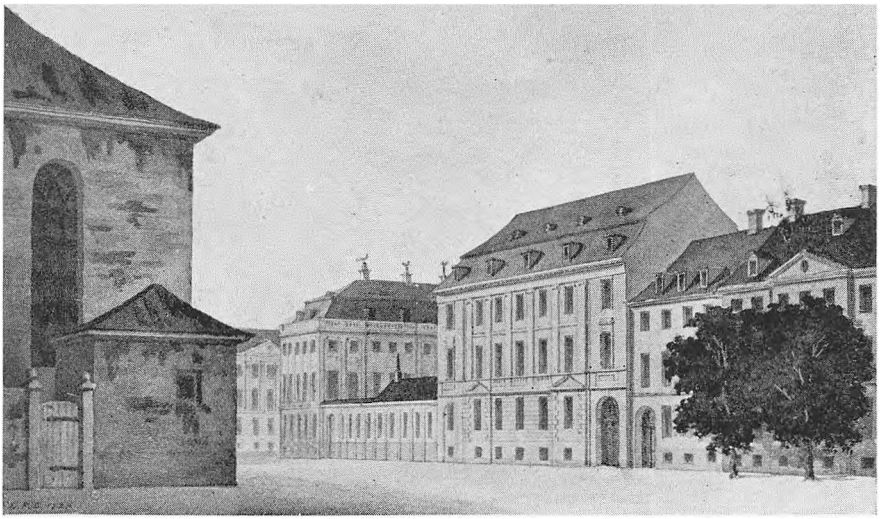

78. C. F. CHRISTENSEN: SKT. ANNÆPLADS. 1828
79. H. G. F. HOLM: SAMME PLADS. c. 1840

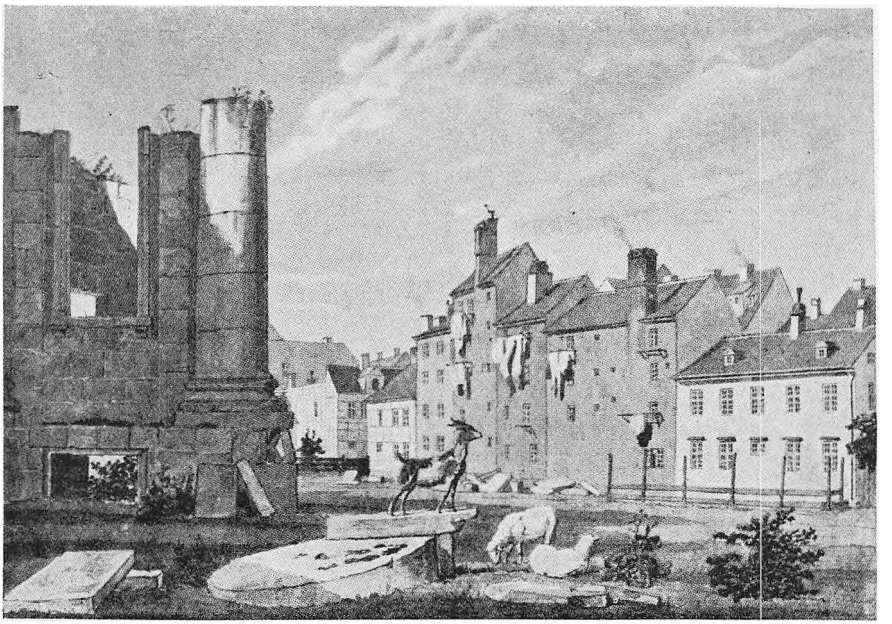

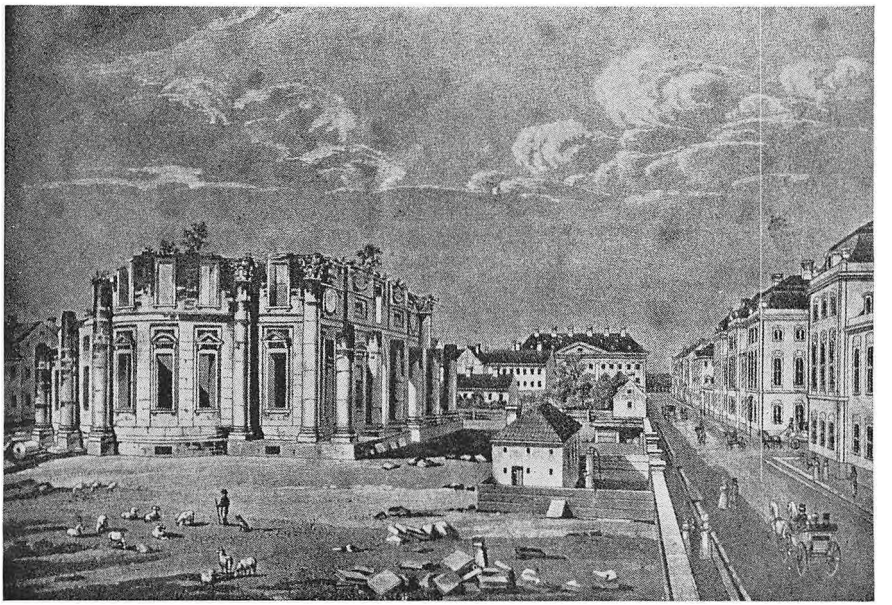

80. H. G. F. HOLM: MARMORPLADSEN. 1833
81. H. G. F. & J. HOLM: MARMORRUINEN. c. 1830

82. H. G. F. HOLM: KRONPRINSESSEGADE. 1850

83. FORSLAG TIL PASSAGE I NY ØSTERGADE. c. 1840

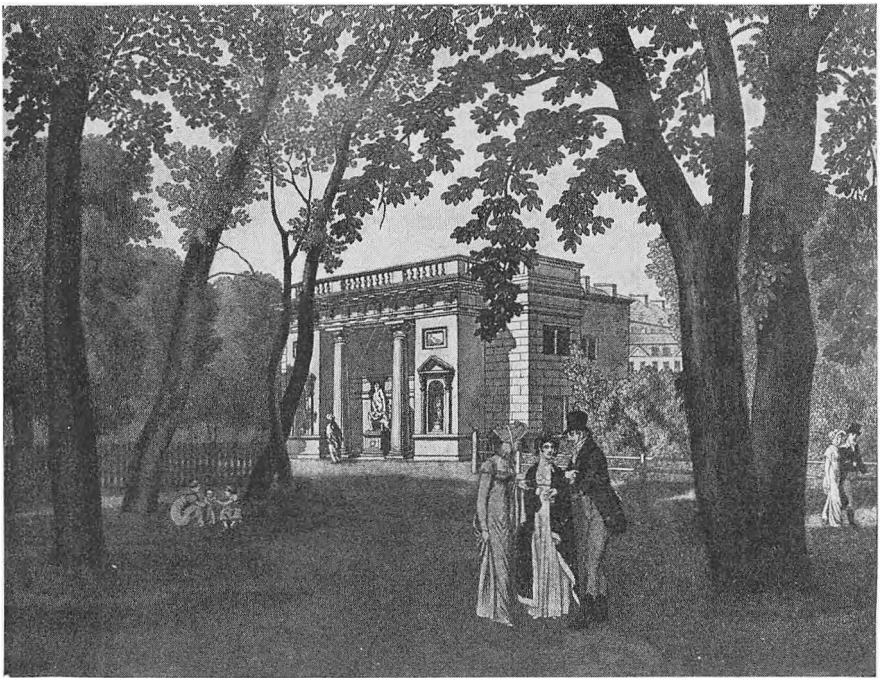

84. C. W. ECKERSBERG OG G. L. LAHDE: HERCULESPAVILLONEN I KONGENS HAVE. 1809

85. INDGANG TIL ROSENBORG HAVE.
1833

86. C. O. ZEUTHEN: TOLDBODVEJEN. 1858

87. JØRGEN ROED: AFSKED PAA TOLDBODEN. 1835

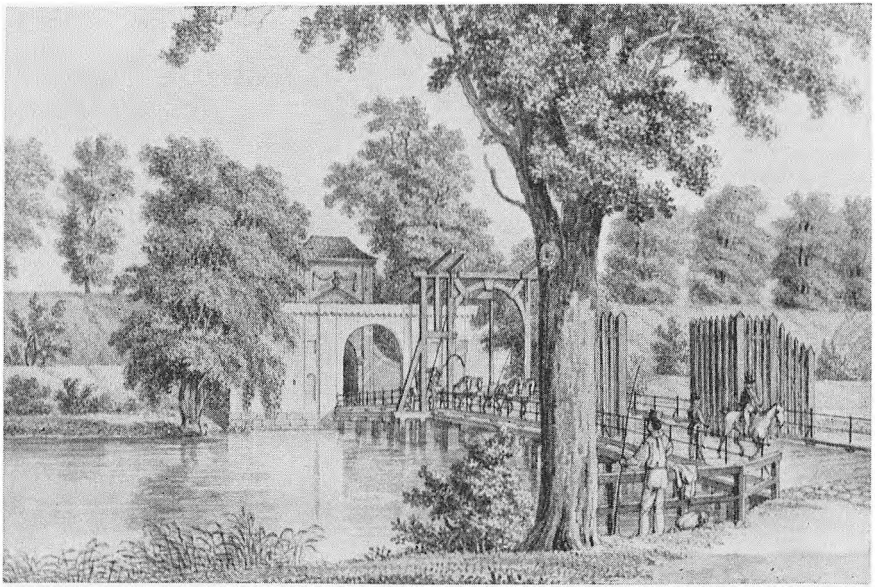

88. C. W. ECKERSBERG: KØBENHAVN SET FRA RHEDEN. c. 1825
89. H. G. F. HOLM: SØNDRE KASTELSBRO. c. 1830

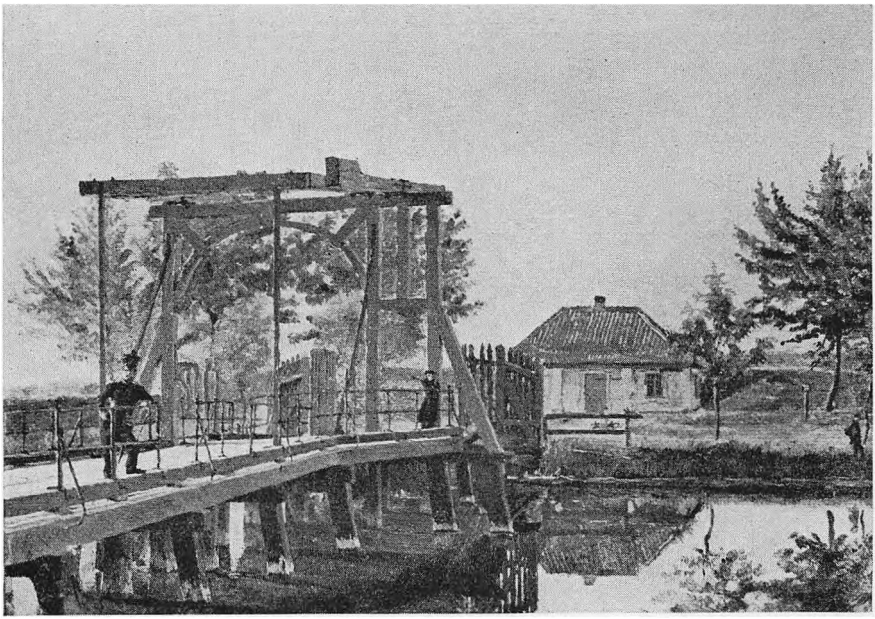

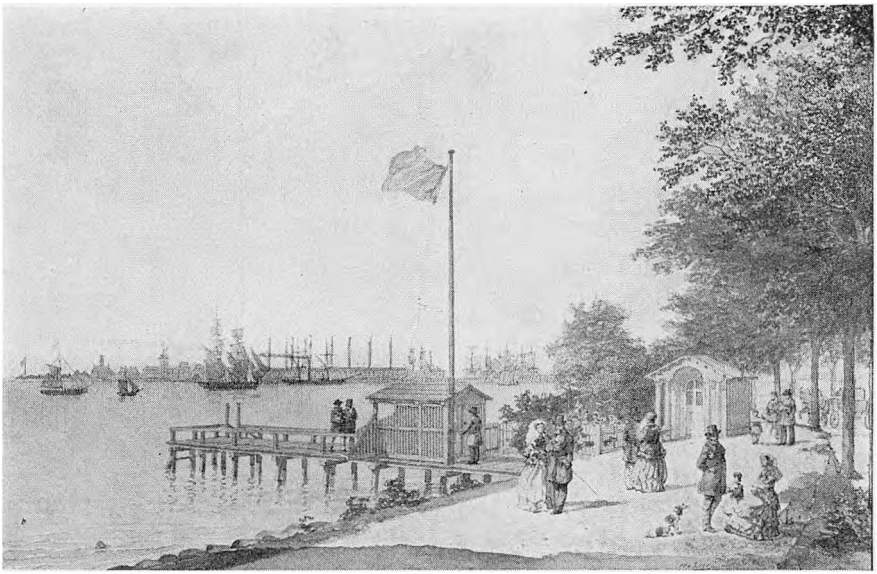

90. H. G. F. HOLM: LANGELINIE MED KARANTÆNEHUSET. c. 1850
91. C. KØBKE: NORDRE KASTELSBRO. c. 1837

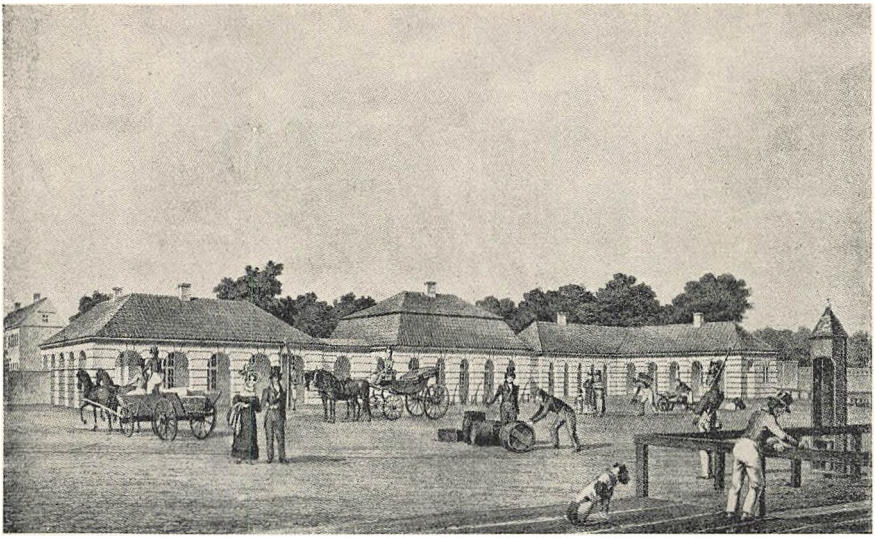

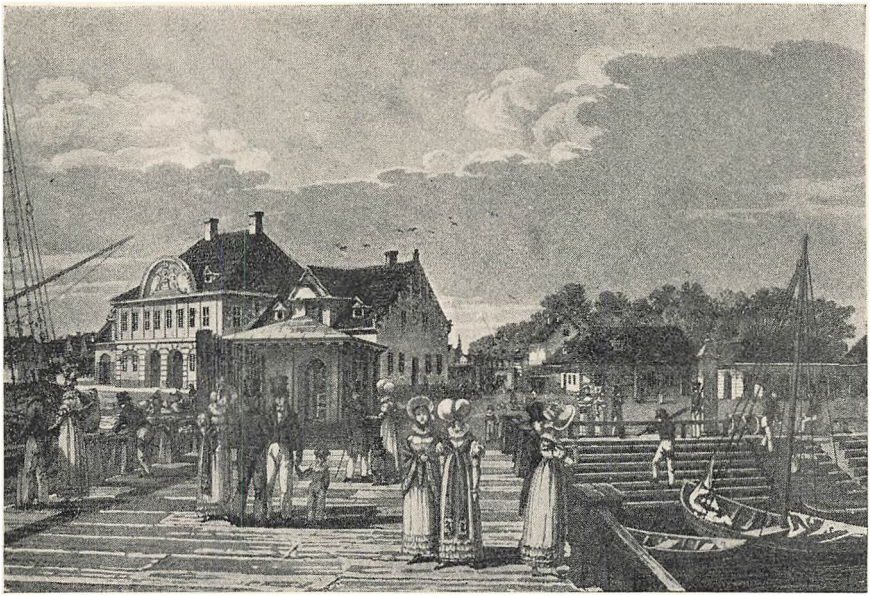

92-93. H. G. F. HOLM: NORDRE TOLDBOD.
c. 1830

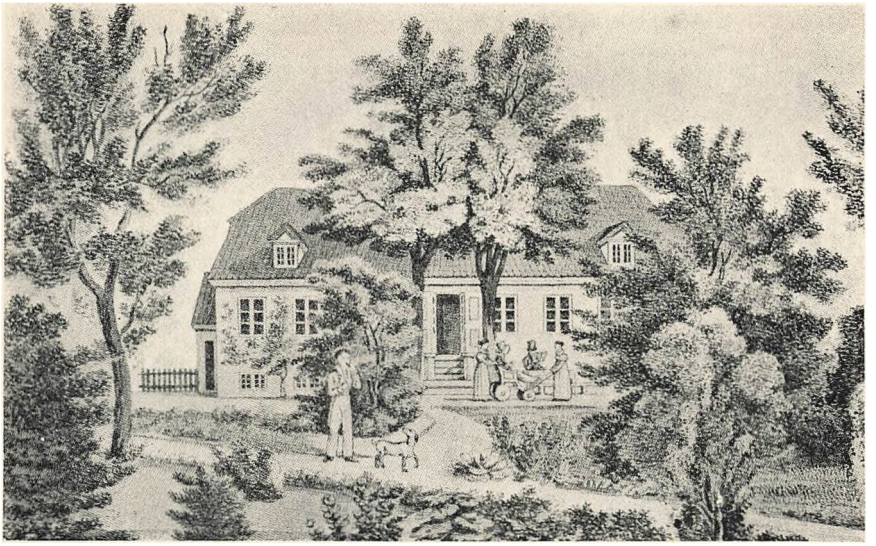

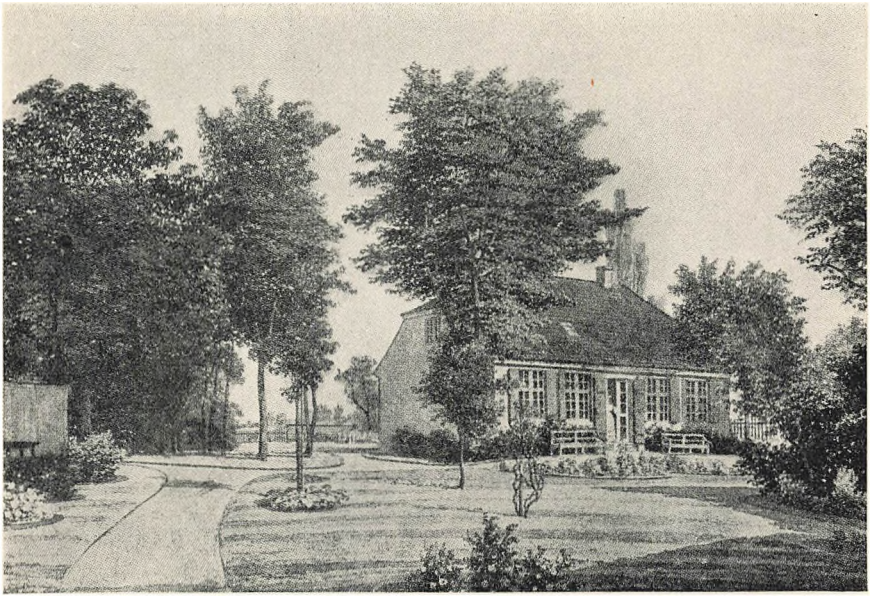

94. LANDSTEDET »NØJSOMHED«. c. 1820
95. H. G. F. HOLM: »RØRHOLM«. 1840

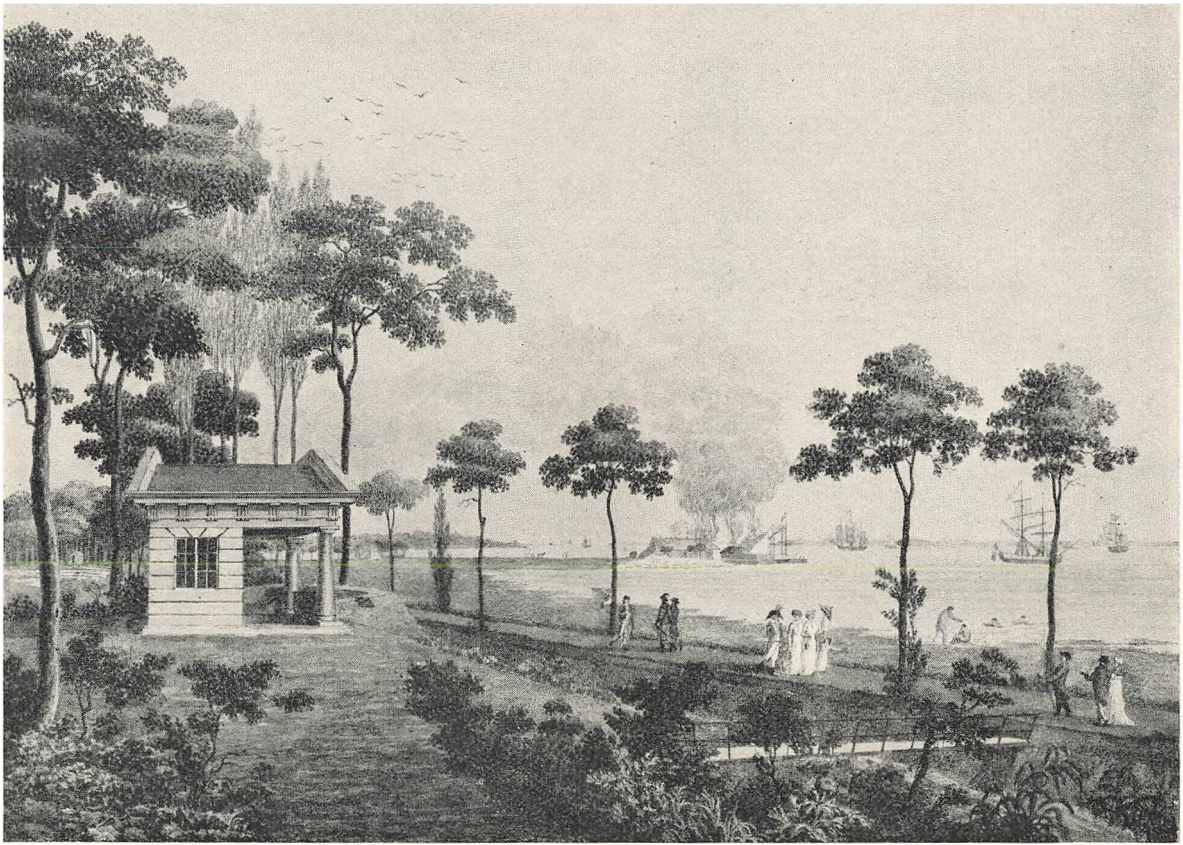

96. S. L. LANGE: STRANDPROMENADEN. c. 1800

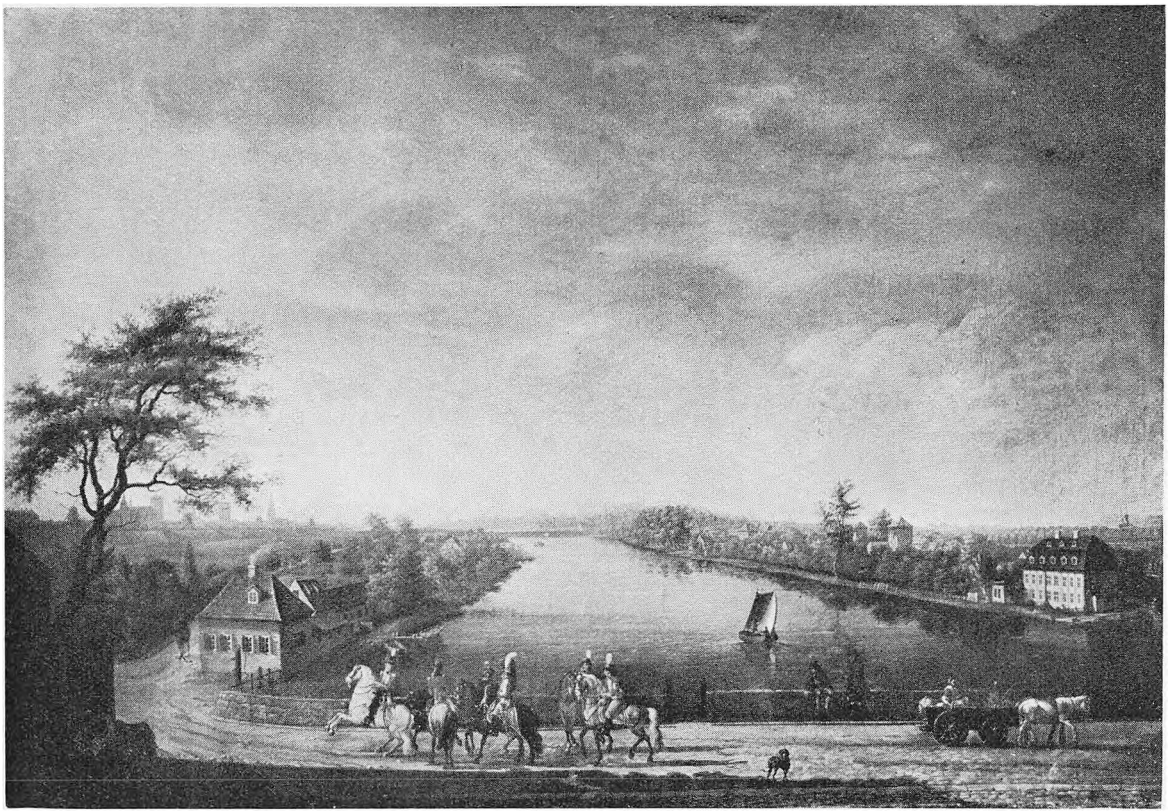

97. J. C. DAHL: UDSIGT OVER SORTEDAMSSØEN. 1813

98. H. G. F. HOLM: DRONNING LOUISES BRO OG PEBLINGESØEN. c. 1850

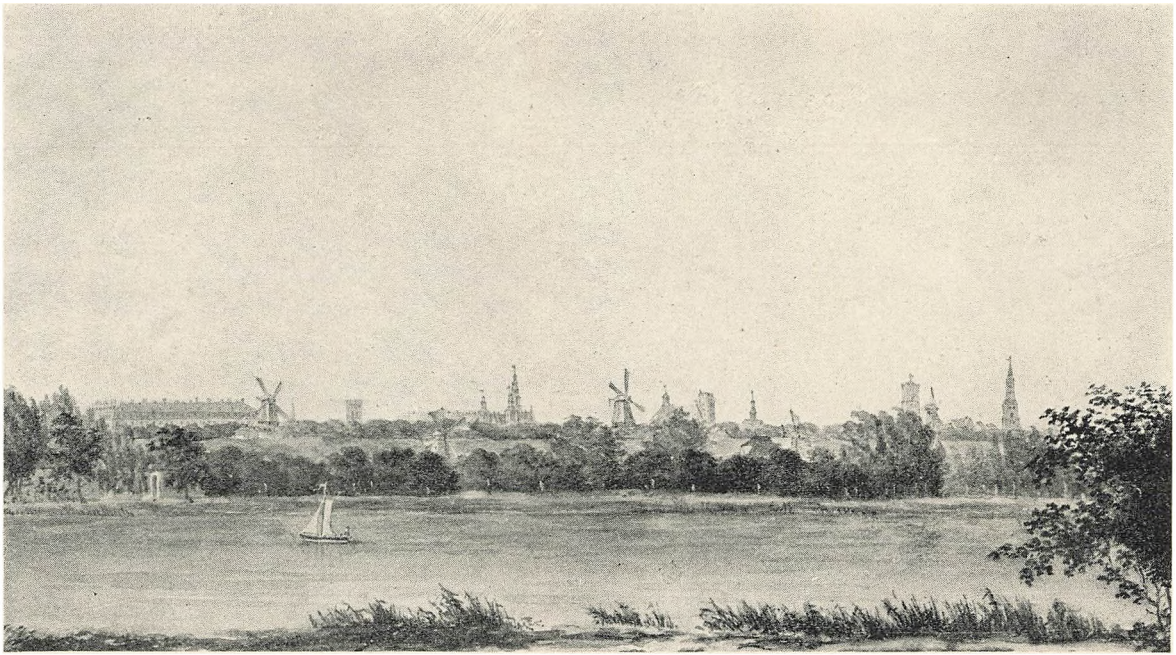

99. C. F. CHRISTENSEN: KØBENHAVN SET FRA DOSSERINGEN. 1827

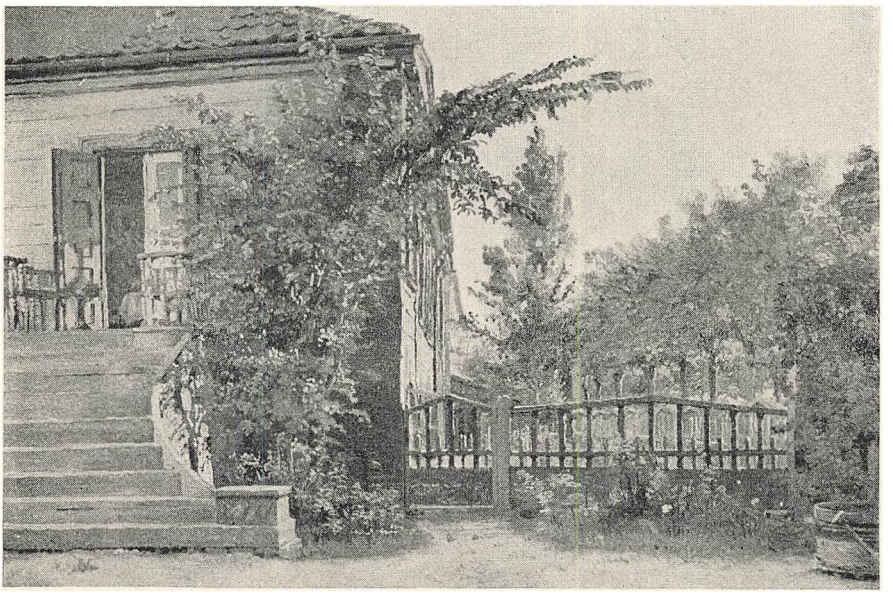

100. C. KØBKE: ØSTERBRO SET FRA DOSSERINGEN. 101. SAMME: HAVETRAPPEN PAA BLEGDAMMEN. 1841-45

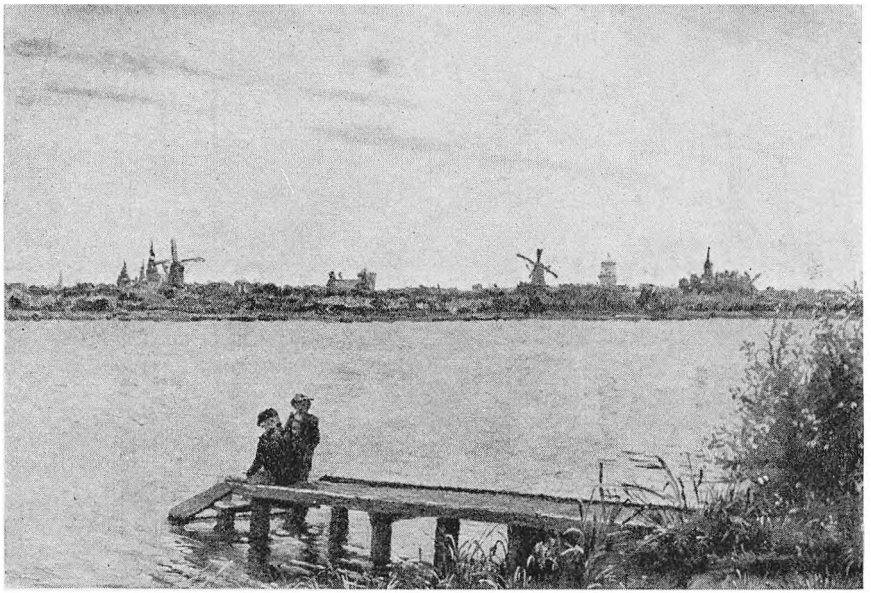

102-103. C KØBKE: DOSSERINGEN.
c. 1837 og 1841-45

104. H. G. F. HOLM: KOLERALEJREN PAA GLACIS'ET. 1853
105. SAMME: SKØJTELØBERE PAA PEBLINGESØEN. c. 1840

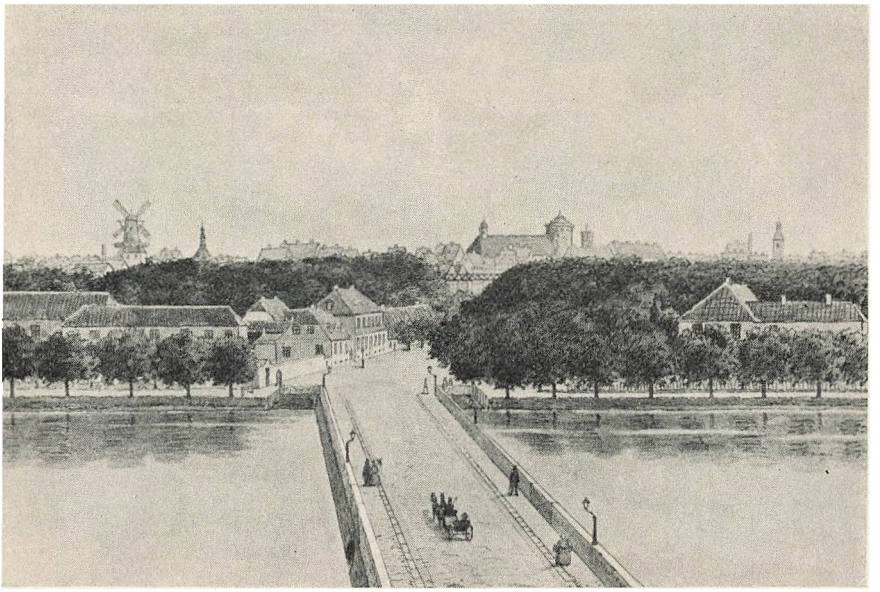

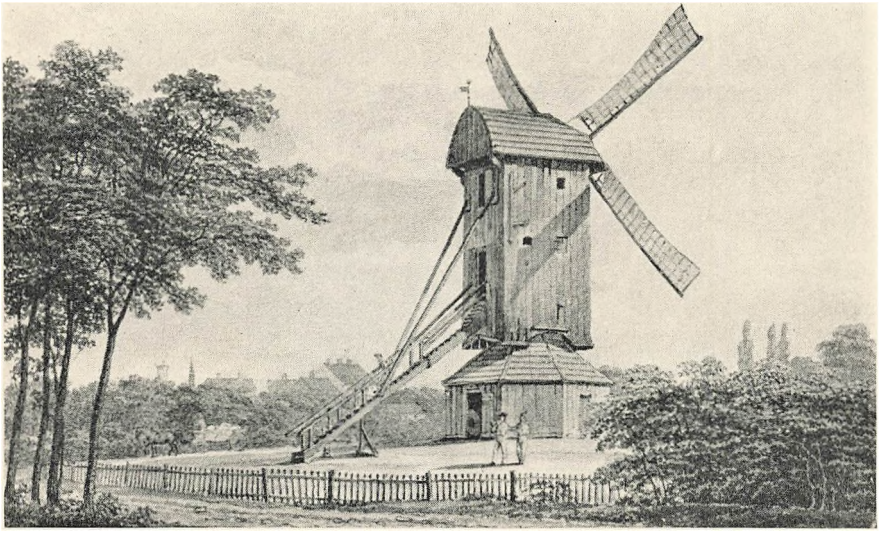

106. »NØRREBRO«. c. 1860. 107. H. G. F. HOLM: VOLDMØLLE. 1840'rne

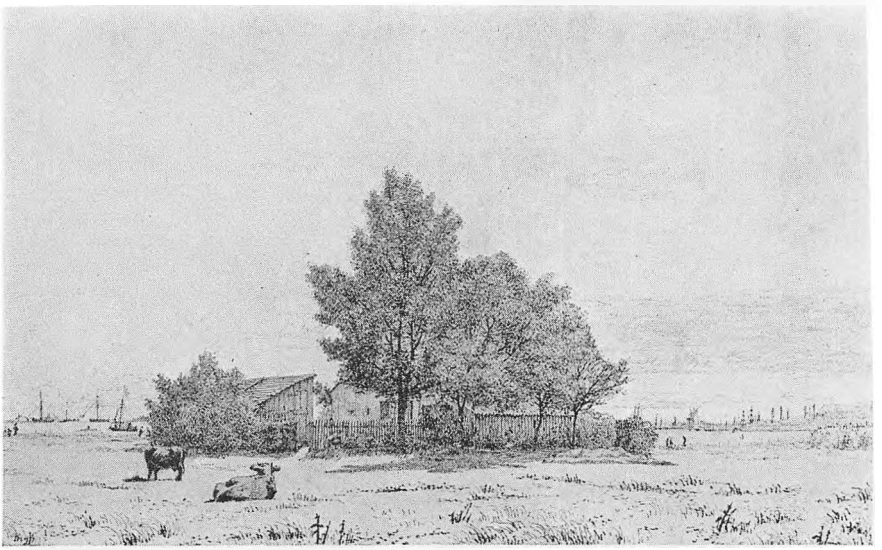

108. C. KØBKE: ØSTERBRO. 1836. 109. SAMME:
VED KALKBRÆNDERIET. 1838

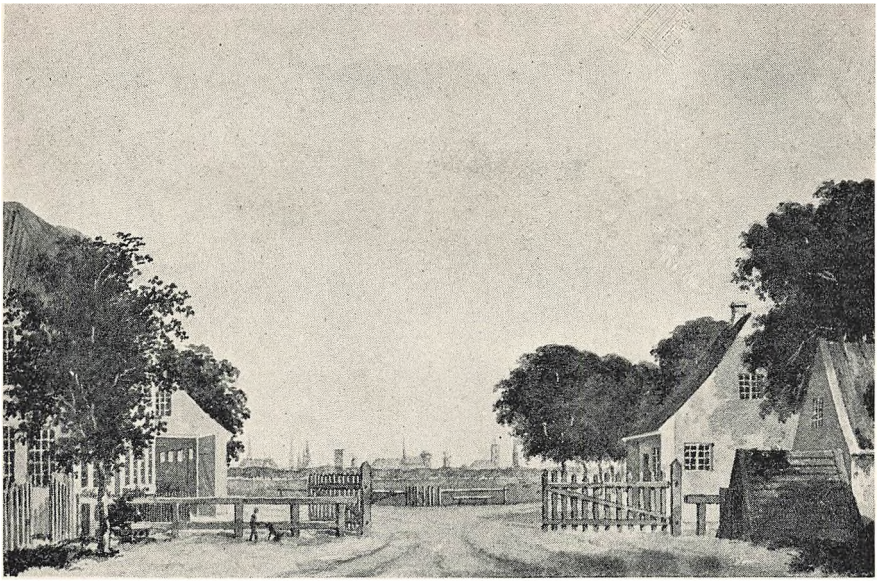

110. C. F. CHRISTENSEN: KØBENHAVN SET FRA STORE VIBENSHUS. 1827
111. P. C. SKOVGAARD: AGGERSBORGS SØ. c. 1865

112. DE FATTIGES DYREHAVE. c. 1860

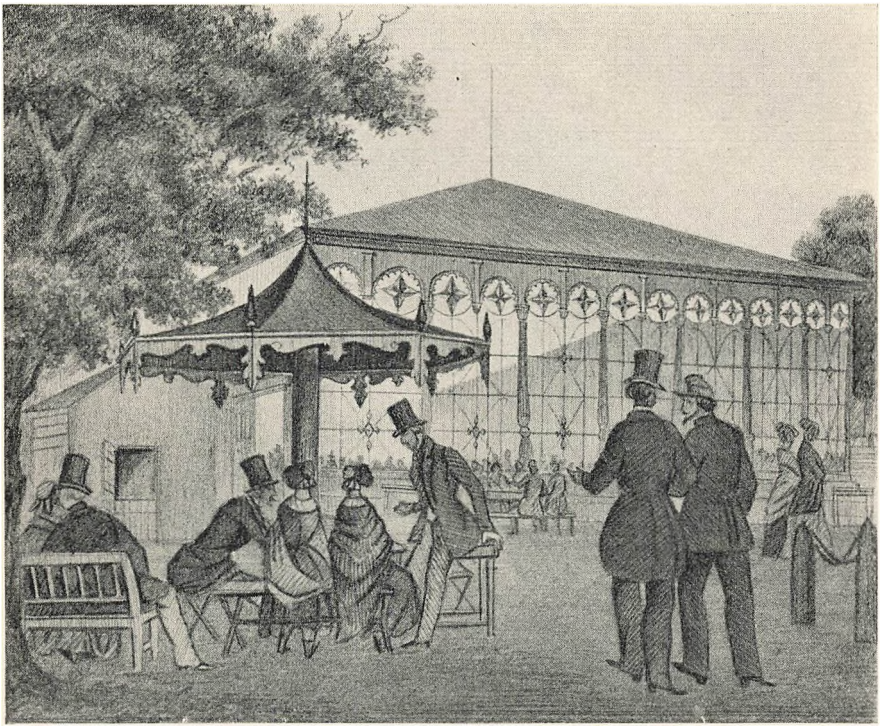

113. TIVOLIS KONCERTSAL. c. 1860

114. G. L. LAHDE: VÆGTEREN OG PIGEN. 1805-08

BILLEDFORKLARINGER

OMSLAGSBILLEDE: REGENSGAARDEN OG RUNDETAARN. Efter litografi af Emil Bærentzen & Co. C. 1840. Regensen, »Collegium Regium«, opførtes 1618-28 som fribolig for Kommunitetets alumner med plads til 100 studenter. Kirkefløjen, der ses i baggrunden, genrejstes 1743 efter branden 1728. Gavlen med uret stammer fra 1780. Vi mindes skomagerens strofe i »Genboerne«:

Naar Klokken slaar tolv paa Regensens Ur,
da flyver jeg ud af min Fængselsmur
langt bort fra Nordens Kulde og Nød
til Asiens frugtbare Moderskød.

Hostrups regensianerviser skildrer livet bag de røde mure:

Man bor så godt i Regensens gård,
de tykke mure om livet frede,
når kulden dræber, hvad den formår,
vi sidde trygt i den lune rede.
Og når med våren vi udad hige,
da bringer hilsen fra vårens rige
vor grønne lind.

1. H. G. F. HOLM. FRIHEDSSTØTTEN. C. 1830. Blyant og sepia. Privateje. Rejst til minde om bondefrigørelsen og udført 1792-99 efter tegning af N. A. Abildgaard. I baggrunden tilvenstre skimtes Petri spir og Frue taarn, tilhøjre Vesterport.

2. København 1856. Efter litografi af Kittendorf & Aagaard, Nationalmuseet. Udenfor voldene ses »Broerne«: Vesterbro, Nørrebro, Østerbro. Mellem søerne og fæstningen løber Farimagsvejen, langs Holmens kirkegaard, Sortedamsagrene og Accisevænget helt ud til Trommesalen ved Frihedsstøtten. Nærmest Stadsgraven er glacis'ets militærbevogtede spaseregange. Indeklemt bag voldene ligger byen med sine 150.000 indbyggere.

3. KØBENHAVN SET FRA BLAAGAARDS HAVE. 1836. Akvatintestik i Det kgl. Bibliotek. Paa Blaagaardsgades nuværende omraade laa ved 1800'tal-

lets begyndelse lyststedet »Blaagaard«, der engang havde tilhørt Frederik IV's broder prins Carl og senere Rahbeks grandonkel Knud Lyne. »Blaagaard« var i Hofmarskal Holcks ejertid skuepladsen for skændige elskovsmøder mellem Chr. VII og den berygtede »Støvletkathrine«, der fejrede ødelæggelsesorgier herude med sit vilde følge. Under brandkatastrofen 1795 evakueredes børnene fra Vajsenhuset (Nytorv) til »Blaagaard«. Berømte var havens lindealleer. Paa billedet ser vi over Peblingesøen og »Nørrebro« (nu Dron. Louises bro) mod byens taarne og møller.

4. UDSIGT OVER KØBENHAVN FRA FREDERIKSBERG BAKKE. C. 1860. Akvatintestik i Det kgl. Bibl. (se indledningen s. 11). I februar 1800 fulgte ægteparret Rahbek den landsforviste P. A. Heiberg fra hans bolig i St. Kongensgade til Frederiksberg bakke, hvor det tog afsked med vennen. — En snes aar efter naaede en fattig dreng sine drømmes maal med 10 rigsdaler i lommen: »Mandagmorgen den sjette September 1819 saae jeg fra Frederiksberg Banke første Gang Kjøbenhavn; derude steg jeg af med min lille Bylt og gik gjennem Haven, den lange Allee og Forstaden ind i Byen.«

(H. C. Andersen: Mit Livs Eventyr)

5. JENS JUEL: LØBENDE DRENG. 1802. Kunstmuseet. Portrættet forestiller den 11-aarige, senere byfoged, kammerjunker og etatsraad Marcus v. Schmidten. I baggrunden ses Christianis Institut, der laa tæt ved Den kgl. Skydebane. Skolen var bestemt for velhavende folks børn, hvilket tydeligt fremgaar af drengens paaklædning. Instituttet lededes efter helt moderne principper. Gymnastik og friluftsliv var et vigtigt led i opdragelsen. Undervisningen var væsentlig baseret paa disciplenes selvstændige arbejde og egne iagttagelser. Legemshygiejne var obligatorisk, og eleverne tilsaas dagligt af skolelægen.

6. JOHANNES SENN: DEN HØJE ELSKEDE FAMILIE. C. 1813. Akvarel paa Rosenborg. Den folkekære og forfængelige Frederik VI spaserer, iført generalsuniform, med dronning Marie Sofie Frederikke og prinsesserne Vilhelmine (tilvenstre) og Caroline. I baggrunden Frederiksberg slot og kirke. Vandløbet i mellemgrunden er muligvis Rosenaaen.
»At Frederik den Sjette havde sine Døtre meget kjær, er alt berørt. Kun sammen med dem følte han sig lykkelig, og de vare ogsaa tilstede ved alle Leiligheder, hvor det kun var muligt. De vare hans Ledsagerinder, naar han foretog sine sædvanlige Promenader, og da han i Reglen gik meget stærkt, som han overhovedet var rask i alle sine Bevægelser, kunde de undertiden vanskeligt holde Skridt med ham. Det var derfor ikke sjældent, at man kunde se Kongen med begge Prindsesserne enten ved Haanden eller, da de vare blevne voxne, under Armen et lille Skridt foran dem og Prindsesserne bag efter paa begge Sider.«

(Petersen: Gamle Minder. 1866)

7. C. W. ECKERSBERG: FREDERIKSBERG HAVE. 1809. Tegning i Den kgl. Kobberstiksmlg. Omkring 1800 blev slotshaven omlagt i engelsk smag med sjældne træsorter, kanaler, øer og snoede gange. Foruden Abildgaards Apistempel (1802), som skimtes i det fjerne, blev anlægget beriget med en kildegrotte, et vandfald og et kinesisk lysthus.

8. HEINRICH BUNTZEN: BAKKEHUSET. 1826. Gouache i Bakkehusmuseet. I det »gamle Valby Bakkehus« boede Knud Lyne Rahbek fra 1787 til sin død 1830, først (?) i den lave bindingsværksbygning (nedrevet 1860), senere i vinkelfløjen mod øst, der bærer hans navn og rummer hans og Kammas mindestuer. — Om vejen mellem København og Bakkehuset skriver Thorvaldsens biograf, akademisekretær J. M. Thiele: »Strax udenfor Vesterport begyndte Uføret, men indtil lidt forbi »Jernporten« (indgangen til Frederiksberg Allee) havde man dog en miserabel Brolægning at tye ud til. Men fra »Justitsraad Kildes Gaard« ophørte Brolægningen, og der begyndte Pludderet, som blev dybere og dybere og allerdybest i Bakkehus-Alleen.« Værre var det, naar Rahbek og Thiele i nattens mulm travede hjem fra teatret. »Med hinanden under Armen — og Rahbeks Arm hvilede ikke ganske let — slentrede vi da mangen Gang imod Blæst og Regn, men man havde dog nu og da et Fyrtaarn i de eensomme Tranlamper, som paa Vesterbro kastede deres melancholske Blik til hinanden . . .«

(Af Mit Livs Aarbøger, I)

9. H. G. F. HOLM: VESTERPORTS NEDRIVNING. 1857. Akvarel i Bymuseet. Oprindelig laa Vesterport ud for Vestergade, men flyttedes 1668 hen til enden af St. Clements (senere Frederiksberg-)gade. Efter stadportenes fald i aarene 1856-58 var voldenes skæbne beseglet. Over portbuen læses aarstallet 1668 under Frederik III's kronede monogram. I baggrunden Halmtorvet og Frederiksberggades munding.

Da den brave degn Anders Tikjøb besøgte hovedstaden 1860, var Vesterport forsvundet: »Jeg gik hele Tiden i den største Angst for at blive kvalt, naar denne Masse af Mennesker skulde trænge sig igjennem Vesterport. Da jeg er en temmelig lille Mand og hele Tiden havde tre Gardere foran mig, kunde jeg nemlig ikke see forud og tænkte derfor bestandig: nu kommer Porten. Den stærke Motion med Benene og Angsten for Porten bidrog forresten meget til at holde mig livlig; men hvor forbavsedes jeg ikke, da jeg naaede over Stadsgraven til Tivoli; jeg udbrød ganske høit »Men hvad er det? Hvor er Vesterport bleven af?« En ung Spyttegjøg, som hørte det, var strax »alat« til at svare, at Vesterport altid blev taget ned om Søndagen for ikke at spærre Passagen«.

(Adolf Rosenkilde: Anders Tikjøb)

10. VESTERPORT OG KIRSEBÆRGANGEN med Store Kongens mølle. Stik af Elias Meyer. 1801. »Jeg elsker dette Sted; Himlen maa vide hvorfor;

maaske min Moder har forset sig herpaa, medens hun bar mig under Hjertet. Eller maaske er det bare, fordi jeg ikke har Raad til at tage til Skoven og derfor maa hjælpe mig med Kirsebærgangen.«

(M. A. Goldschmidt: For otte Skilling Hvedebrød)

»Kirsebærgangene langs nedenfor Voldene udenfor Portene, ere meget romantiske Spadseregange, hvor det ikke skal hændes sjældent, at Amor, naar han ikke er forfulgt af Mars' Søn, Skildvagten, driver sine Spilopper til det Yderste. Hvor mangen en Lotte har ikke der trøstet sin Werther saa fuldkomment, at han aldrig i sine Dage har tænkt paa at skyde sig? Dog maa hun eller han først have løst sig et Tegn hos Kommandantskabet.«

(Kjøbenhavns satirisk-komiske Vejviser, 1839)

11. NØRREPORT MED VOLDENE. C. 1851. Tegning af H. G. F. Holm i privateje. Set fra ravelinen, med bomhuset i forgrunden, broen over Stadsgraven, og Nørrevolds husrække bagved.

12. A. JUUEL: STADSGRAVEN VED VESTERPORT. C. 1850. Maleri i Bymuseet. Paa broen kører hesteomnibussen, mest benyttet af forlibte ynglinge, paa vej til at gøre et godt »Frederiksberg-Parti«. — I mellemgrunden til venstre Gyldenløves bastion, tilhøjre Tivoli med rutschbanen; i det fjerne Kallebodstrand og Amager.

13. C. W. ECKERSBERG: NØRREPORT. 1809. Tuschtegning i Nationalmuseet. Forarbejde til akvarel i Kobberstiksamlingen. Mens halmbønderne søgte til Vesterport, agede kulsvierne gennem Nørreport til Kultorvet. »Det er denne Port (opført af Chr. V 1671, efter tegning af Lambert van Haven), hvorigennem det kongelige Hus og Hofstat oftest og allermest tager deres Vej ud og ind, hvorigennem ogsaa alle offentlige Indtog sker.« Nørreport var et yndet maal for stævnemøder, jfr. Th. Overskous lystige enakter »Nørreport Vagt en Sct. Hansaften« (1830).
Omtrent paa dette sted ligger idag Nørreport station.

14. S. R. HENRIQUES: FREDERIKSBERG SET FRA RYSENSTEENS BASTION. 1839. Maleri i Bymuseet. — Emil Aarestrups vers rinder os i hu:

»O, I grønne Bastioner,
hvor den unge Martsviol
stod ved Siden af Kanoner
i den friske Morgensol.«

15. UDSIGT FRA NICOLAI TAARN. 1850. Litografi af Em. Bærentzen & Co., efter tegning af H. G. F. Holm. Nationalmuseet. Vue over Hotel Royal's og den Ploug'ske gaards tage mod Slotsholmen med C. F. Hansens Christiansborg og det nyopførte Thorvaldsens Museum.

16. H. G. F. HOLM: UDSIGT FRA RUNDETAARN. 1837. Farvelagt tegning i Bymuseet. Tilhøjre for Frue kirke (indviet 1829) ligger C. F. Hansens Metropolitanskole (1816) og Universitetets nybygning, opført af P. Malling 1831-36. Bag Petri spir skimtes Stadsgraven ved Vestervold og Frederiksberg bakke med slottet.

Rundetaarn, hvorfra jeg skued
Byens Tage, Rødt og Graat —
Hvor kun Himlen var det Store
Og alt andet var saa smaat!

(Emil Aarestrup: Kjøbenhavnske Minder)

17. ECKERSBERG: ZAHLKAMMERPORTEN. 1809. Forarbejde til ufuldendt stik af G. L. Lahde. Længangen mellem Häussers 1794 nedbrændte Christiansborg (med »Zahlkammeret« o: Finanshovedkassen, og Kancellibygningen) er endnu bevaret. Igennem aabningen ses Størestræde og Holmens kirke.

18. CONSTANTIN HANSEN: LØNGANGSPORTEN. 1830. Maleri i privateje. Prospekt ind i Prins Jørgens Gaard med vognremisen og Slotskirken. Porten blev senere nedbrudt og remisen ombygget til Thorvaldsens Museum 1839-48.

19. H. G. F. HOLM: BØRSEN. C. 1835. Stik i Det kgl. Bibl. Fra venstre til højre: Holmens Kanal og Christianshavn, Knippelsbro, »De seks Søstre« (veget for Privatbanken), Vor Frelsers spir, børsbygningen med rampen og to vindusfag af den ældre Nationalbank (nedrevet 1870).

20. H. G. F. HOLM: HØJBROPLADS. 1837. Stik i Det kgl. Bibl. Jfr. indledningen, s. 18. Tilvenstre Fridericis (senere Melchiors og Plougs) gaard, i midten Christiansborg og Slotskirken, tilhøjre vognremisen (kort efter nedrevet) og den anselige hjørneejendom, i hvilken G. A. Gedalia's »Vexel Comptoir« havde lokaler i 1850'erne. I nr. 12 boede 1821 arkitekten, stadskonduktør J. H. Rawert. Den gamle vippebro erstattedes ved reguleringen i 90'erne af den nuværende stenbro. Grundet paa amagerbøndernes livlige handel kaldtes pladsen ogsaa Ny-Amagertorv.

21. C. W. ECKERSBERG: LANGEBRO I MAANESKIN. 1836. Maleri i privateje. Set mod Christianshavn. Tilvenstre indgangen til Holms (Applebyes) plads, herover Enhorns voldmølle i silhouet. Tilhøjre depotbygningen og det gamle bomhus.

»Det var paa sjette Aar siden jeg forlod min Onkels Huus, da jeg en smuk Aften først i August vilde gaae min daglige Gang ud til Christianshavn og tog Veien over Langebro. Den milde, varme Aften, den kjølige Luftning fra Søen, det stille Hav, belyst af den nedgaaende Sol, det muntre Syn af de mange Baade, som med hviide Seil og raske Søfolk i røde uldne Trøier glede hen ad

den stille, blaae Vandflade, virkede opmuntrende paa mit af Bekymring oftest sløvede Sind. En glad Anelse ligesom hviskede til mig i den friske Søvind.«

(Thomasine Gyllembourg: Drøm og Virkelighed. 1833-34).

22. M. RØRBYE: AMAGERKONE VED BØRSEN. 1829. Privateje. Dette maleri er en levende illustration til det gamle rim:

»Ama'rmor
giv mig Gulero'r«.
»Næ saamænd vil jeg ej,
vil du gaa din Vej.«

23. ECKERSBERG: HAVNEN set fra den Grønlandske Handels plads (Christianshavn) mod Toldboden. Til venstre Gammelholms vagthus paa Nyhavns Hoved (Charlottenborgsiden) samt det Suhr'ske (»gule«) pakhus paa hjørnet af Kvæsthusgade. Tegning i privateje.

24. ECKERSBERG: UDSIGT FRA DET ASIATISKE COMPAGNIS PLADS. 1832. I baggrunden Børsen, Slottet og Holmens kirke. Tegning tidl. i Kunstforeningen.

25. ECKERSBERG: SKIB SOM LOSSER. 1830. Motivet set fra Wilders plads over for Grynmøllen. I baggrunden Gammelholms hampemagasin og Christiansborg. Tegning i privateje.

26. H. G. F. HOLM: RYSENSTEENS BADEANSTALT. C. 1845. Akvarel i Bymuseet. Set mod Langebro og Christianshavn. I det fjerne Christianskirkens og Vor Frelsers spir. Til venstre varmtvandsanstalten. Ved begyndelsen af 1800'rne fandtes kun to badehuse herude, et for herrer og et for damer, med laset sejldug imellem kabinerne. Badning betragtedes dengang som noget yderst uanstændigt. I sin »Levnetsbog« fortæller B. S. Ingemann om »en Feriereise til Hovedstaden og den kjære Kjøbenhavnske Fætter... En Dag havde Fætteren taget sin Gjest med til Badehusene ved Langebro. Kjøbenhavneren kunde svømme som en Fisk. Slagelsedisciplen havde stor Lyst til at følge ham, hvis han kun havde en Delphin at sidde paa, som den lesbiske Sanger Arion, han nylig havde læst om; thi Svømmekonsten forstod han ikke. »Sæt dig paa min Ryg« — sagde Kjøbenhavneren dristig — »saa svømmer jeg med dig og bærer dig ligesaa sikkert i Land, som nogen Delphin, naar du kun lader mig raade.« Det var et Ord — et Øjeblik derefter sad virkelig Bernhard paa sin Fætters Ryg og saae jublende ud over Kallebodstrand, medens det dog svimlede for hans Øine paa Dybet.«

1825 aabnedes Københavns første offentlige friluftsbad ved Kallebodstrand. 1839 kunde den udvidede og forbedrede anstalt tilbyde gæsterne 12 strømbade for 2 rd. og 12 svømmebade for 1 rd. Vel var vandet ikke saa friskt

som i Øresund, men de to venner fra Goldschmidts føromtalte novelle (se nr. 10) nød dog dukkerten i de blinkende vover ved Rysensteens bastion, og fortærede med glæde to firskillingsboller hos kagekonen paa Filosofgangen. — Badeanstalten exproprieredes 1893 ved anlægget af Vestre Boulevard.

27. KNUD GAMBORG: GRØNBEKS GAARD BAG BØRSEN. 1860. Akvarel i Øregaardmuseet. Den gamle hyggelige købmandsgaard fra 1600-tallet (senere sukkerhuset »Phønix«), der laa ved siden af det Schackske palæ bag Børsen, forsvandt i 1860'erne ved anlægget af Kristiansgade.

28. C. W. ECKERSBERG: NYHOLMS VAGTHUS. 1821. Maleri i privateje. Billedets udførlige titel er: Parti paa Nyholm med vagthuset ved Hønsebroen, nogle fregatter og i baggrunden Christianshavn. — Motivet er set fra Orlogsværftet mod Christiansholms mastekran (nu nedrevet), Grønlandske Handels plads (med pakhuset) og Kristianskirken. Til højre herfor »Den gamle Grynmølle«.

29. C. W. ECKERSBERG: ACCISEBODEN VED AMAGERPORT. 1809. Akvarel i Bymuseet. Udsigt fra ravelinen mod Christianshavn. Fra venstre til højre: bomhuset, porten og broen over den indre Stadsgrav, Volden, Vor Frelser kirke, acciseboden med skildvagten samt Lille mølle i Løvens bastion. I forgrunden amagerbønder med »Susebuxer«.

30. FRUE PLADS. C. 1840. Efter stik af W. Walter i Det kgl. Bibl. Peder Mallings »romantiske«, af middelalderen inspirerede Universitet rejser sig med voldsom selvhævdelse over for C. F. Hansens »klassicistiske« Frue tempel. Lærling og mester, to generationer, mødes og taler hver sit tungemaal. — I baggrunden Metropolitanskolen. Scenen indrammes af Bispegaardens og domkirkens hjørnemure.

31. H. G. F. HOLM: KØBMAGERGADE. C. 1825. Tegning i Bymuseet. Et af stadens kønne barokhuse med gavlkvist, opført efter branden 1728, der lagde saa at sige hele Købmagergade i aske. Tilvenstre Vajsenhuset, tilhøjre Gyldendals ejendom i Klareboderne. Hjørnegaarden (nedrevet 1895) ejedes i begyndelsen af det 19. aarh. af grosserer Peter Tutein (se indledn. s. 17). Her var det, at C. E. F. Weyse i aaret 1799 forelskede sig i husets 16-aarige datter frk. Julie, der med sine tre søstre fik musikundervisning af komponisten.

32. H. G. F. HOLM: NYTORV. C. 1830. Tegning i Øregaardmuseet. »Fattigholm«, den fordrukne, men talentfulde topograf, der faldbød sine akvareller for 1 rigsdaler stk., har tegnet dette nydelige prospekt af C. F. Hansens Raad- og Domhus (indviet 1815). Til venstre Slutteriet, yderst til højre et udsnit af Søren Kierkegaards fædrene gaard (indledn. s. 15).

33. H. G. F. HOLM: VIMMELSKAFTET. C. 1825. Tegning i Bymuseet. I forgrunden nr. 39 (hvor »Silkehuset« nu har lokaler), genopført efter branden 1795 af grosserer Diderich Tutein, broder til ovennævnte Peter. — Ved siden af denne ejendom ligger Københavns vistnok ældste — delvis bevarede — bagergaard, hvis tidligst kendte indehaver var Peter Carstensen (død 1671). Hans »efterleverske« ægtede Anders Jensen (mester 1677), bagerlavets oldermand 1687-89. Det var skik i faget, at mestersvenden giftede sig med enken. 1810-37 blev forretningen drevet af lavsbager A. Meyerhoff. 1858 aabnede bagermester E. C. Rubow sit »Fransk-Bageri« i den gamle gaard, der sidenhen har baaret hans navn.
Paa hjørnet af Hyskenstræde ses Løveapoteket (arkitekt: C. F. Harsdorff; nedrevet 1908). — Et klassisk gadeparti.

34. F. L. BERNTH: DREJERS KLUB. 1817. Fotografi i Bakkehusmuseet efter pastel i privateje. Efter Jacob Drejers Død 1814 hensygnede klubben med de store traditioner. Statsbankerotten og kvindernes uvilje mod klublivet, der berøvede dem mændenes selskab, bidrog dertil. Senere fik klubberne et borgerligt anstrøg og prægedes af ballerne (»Kongens Klub« i Karel van Manderns gaard). Paa denne naive gengivelse af læsesalen i Drejers klub ses bl. a. Oluf Olufsen, »Gulddaasen«s forfatter (siddende for bordenden i profil til højre), samt gamle Rahbek staaende i forgrundens midte.

35. C. W. ECKERSBERG: FAMILIEN NATHANSON. 1818. Maleri i Kunstmuseet. Den jødiske storkøbmand Mendel Levin Nathanson (1780-1868), mæcen og pædagog, kommer tilbage fra audiens hos kongen. Ægteparret modtages af en talrig børneflok i hjemmet ved Frederiksholms Kanal. Et af hovedværkerne i vort guldaldermaleri fra den borgerlige empire. Bemærk kompositionens bølgende rytme.

36. WILHELM BENDZ: INTERIØR FRA KUNSTNERENS HJEM I AMALIEGADE. C. 1830. Maleri i Hirschsprungs Samling. De portrætterede er malerens brødre; staaende: anatomen H. C. Bendz (1806-82), siddende: lægen J. C. Bendz (1802-58). Enkel smag og saglighed præger datidens boligindretning.

37. WILHELM BENDZ: FAMILIEN SCHRAM. C. 1830. Maleri i privateje (indledn. s. 16). Slige »Familiestykker«, af beskedent format, var yndet af vore oldeforældre, men fortrængtes desværre ved fotografiens fremkomst. — Et stilrent Hetsch-interiør lige fra pillespejlet til kaffekanden, kopperne og den klassisk profilerede døroverligger. Grønne og lysegule vægge, røde gardiner og tage. — I stuen ses fra venstre til højre: husets ene søn Gerhard (lænet mod spejlet), datteren Mathilde, gift Waagepetersen, iført rosa kjole (i vinduesnichen), justitsraadinde Schram, f. Jørgensen (med ryggen til),

svigerdatteren Hanne, f. Klein, justitsraad G. C. Schram, jomfru Louise (senere pastorinde Møhl) samt husets anden søn Gustav (legende med hunden), den fremtidige direktør for Danmarks første jernbanelinie mellem København og Roskilde.
Billedet hang indtil 1941 i pastor R. P. Rasmussens hjem, Admiralgade 28. »Fattigpræsten«, som han kaldtes, var gift med pastorinde Møhls datter.

38. C. J. A. SCHERFIGS BAGERI. 1836. Skydeskive i Det kgl. Skydeselskab (se indledn. s. 16). Under Nørregade matr. nr. 241, Klædebo kvarter, er følgende personer opført i dette aars mandtalsprotokol: »Stueetage. Adolph Scherfig, 40 Aar, gift. Maria Sophia Smidt, 55 Aar, hans Kone. Adolphine Scherfig, 16 Aar, deres Datter. Catherina, 15 Aar, idem.«
»Bagerne havde dengang Udsalg fra Stue-Etagen i Bagergaardene uden nogen tom Stads eller Udstilling af deres Varer. Albeck havde endnu ikke foretaget sin epokegørende Rejse til Wien, og det hele Indhold af en Bagerbutik indskrænkede sig derfor til Rugbrød, 2 og 4 Skillings Fransk- og Surbrød, Tvebakker, Kommenskringler og Boller.«

(J. Plenge: Livet i Kjøbenhavn)

39. C. M. TEGNERS STENTRYKKERI. 1861. Skydeskive i Det kgl. Skydeselskab. Denne litografiske anstalt laa paa Amagertorv 9. Christian Martin Tegner (1803-84) var broder til Isaac Wilhelm T., medindehaver af firmaet Tegner & Kittendorff. Stentrykket var i forrige aarhundrede en meget udbredt reproduktionsmetode — især til gengivelse af portrætter — inden autotypiens opfindelse.

40. MARTINUS RØRBYE: FÆNGSELSBYGNINGEN. 1831. Maleri i Kunstmuseet. Scener af hverdagslivet i hovedstaden kunde man kalde dette og de følgende tre billeder. Københavnerne lagde gerne vejen om ad Slutterigade, forbi Hansens manende og magtfulde Arresthus (opført 1815). Adskillige skyldnere fandt her et fristed for kreditorernes efterstræbelser:

»I et Tempel indviet Glædens Gud
Slutteriet
Vi fra Sorgen befriet
leve rask af vor Gæld«

synger fangerne i Overskous vaudeville »En Fødselsdag i Slutteriet« (1834).

41. A. H. HUNÆUS: STORE BEDEDAGSAFTEN PAA VOLDEN. 1862. Maleri i Kunstmuseet. Aftenen før Store Bededag, mellem kl. 6 og 7, havde københavnerne for skik at promenere paa Volden, mens stadens klokker ringede Bededagen ind. Her er scenen Østervold, hvor byens indvaanere hilser paa hverandre og byder det spæde foraar velkomment:

Grøn er Vaarens Hæk,
Kaaben kastes væk,
Jomfruer sig alt paa Volden sole.
Luften er saa smuk,
deres Længselssuk
kendes let paa deres Silkekjole.

Blandt de talrige portrætter af datidens kendte skikkelser fremhæves forfatteren M. A. Goldschmidt, der vandrer i forgrunden med grosserer Funder under armen (begge herrer med lorgnetter); i baggrunden til højre holder digteren Christian Winther stokken under hagen. Den skaldede herre med hatten i haanden er hofforgylder P. C. Damborg, kendt for sine »guldalderrammer«; han hilser paa en modehandlerinde. Tilvenstre tripper arveprins Ferdinand afsted med sin stramtandede Caroline. Hele scenen har et let karikeret præg. — Man fortæller, »at den Dame, der er fremstillet spadserende med den jødiske agent Philipsen under Armen (bag hunden), en Mand, der just ikke var bekendt for sine Dyders skyld, ikke havde faaet sin Gemals Tilladelse til at lade sig afbilde med ham, hvorfor han blev saa rasende paa Kunstneren, at han — købte Billedet.«

(Knud Bokkenheuser: Nørrebro)

42. M. RØRBYE: BØRSTRAPPEN. 1826. Maleri i privateje. Ikke alene vexelmæglere, men ogsaa spradebasser, fruentimmer og smaakræmmere lægger vejen over den østre børsrampe. I forgrunden spiller børnene klink.

43. P. KLÆSTRUP: CAFÉ KNIRSCH. C. 1850. Tegning i Øregaardmuseet. Paa dette erindringsblad fra det gamle Hotel d'Angleterre ser vi Søren Kierkegaard skride ind med sin uadskillelige stok under armen; uvilkaarligt mindes vi den korte dialog mellem filosoffen og grundtvigianeren pastor Vilhelm Birkedal i en af byens restauranter: »Han (Kierkegaard) sad med en ikke ringe Portion Herreretter og en mægtig Glaspokal med skummende Vin foran sig. Han havde da alt begyndt sin strenge Polemik imod den »officielle Kristendom«, og jeg fik da Syn for Sagn, at den »Afdøen fra Verden« og den i det mindste ublodige Martyrdom, han ideligen prædikede for os andre og gjorde til Kjendetegn for det ægte Kristendomsvidne, anvendte han ikke paa sig selv; thi det var en ganske rigelig Verdensnydelse, han her beredte sig. Han raabte straks til mig, som dengang stod i en haard Kirkekamp: »Goddag, Birkedal, De ser godt ud —, ja, de, som forfølges, blive fede.« Jeg svarede: »Ja, og de, som forfølge, blive magre;« thi trods hans gode Levemaade var han kun Skind og Ben.«

(Vilhelm Birkedal: Personlige Oplevelser)

44. P. LUND: HELLIGAANDSKIRKEN OG BODERNE VED MIDTEN AF 19. AARH. Akvarel i Bymuseet. Set fra Lille Helliggeiststræde (ud-

taltes Helliggæst), nuv. Niels Hemmingsensgade. — I hosekræmmernes lærredsboder ekviperede Rahbek sig, fortæller Oehlenschlæger, naar de gamle klæder var luvslidte. Efter Helliggeistes ødelæggelse ved branden 1728 genopførtes kirken, dog uden spiret, som først blev rekonstrueret ved den gennemgribende istandsættelse 1878-80.

45. ST. AGNAN BOUCHER: NICOLAI KIRKE OG BODERNE. 1830'rne. Akvarel i Øregaardmuseet. Saaledes opfattede en rejsende fransk arkitekt slagterboderne ved Nicolai's kullede taarn (spiret var nedstyrtet under branden 1795). Et malerisk sceneri med opdigtet staffage, ret i den borgerlige romantiks aand. Reglementerede boder indrettedes først 1845.

46. NYGADE. C. 1850. Akvarel i Øregaardmuseet. Denne gade blev anlagt kort før 1700, men har siden da skiftet fysiognomi adskillige gange. En aarrække boede Holberg paa hjørnet af Nygade og Gammeltorv, plaget af vægterens natlige raab hvert kvarter. Paa dette billede har strøggaden antaget et nyklassisk udseende (efter 1795) med glatte murflader og ubrudte gesimser. Butikerne er stilfærdige og tilbageholdne. Læg mærke til rendestensbrætterne, der var til stor gêne for fodgængerne og til morskab for gadeungdommen. De skidne render bringer eventyret om den standhaftige tinsoldats sejlads i erindring: »Bevar os vel! hvilke Bølger der gik i den Rendesteen, og hvilken Strøm der var, ja det havde da ogsaa skylregnet. Papirsbaaden vippede op og ned — —«.
Ved Nygades udvidelse omkring aarhundredskiftet blev hele den venstre side nedrevet.

47. C. O. ZEUTHEN: ØSTERGADE. C. 1840. Akvarel i Øregaardmuseet. I forgrunden Kong Salomons apotek. Den gavlprydede renæssancebygning i baggrunden er Efterslægtens gaard (se indledn. s. 19; nedrevet 1913 for at give plads til stormagasinet Illum).

48. ØSTERGADE VED KGS. NYTORV. C. 1850. Tegning i Øregaardmuseet. I kvisthuset tilvenstre havde C. M. Fonnesbechs teudsalg tilhuse fra 1844. 1827 var tobaksspinder A. M. Hirschsprung flyttet ind i hjørnebutikken i Knirsch's Hotel d'Angleterre for en periode af 44 aar. I genbohuset Østergade 1 var fru Heibergs far C. H. Pätges kyper i et kendt vinfirma; ved et tilfælde mødte han sin tilkommende hustru paa gaden uden for vinkælderen. Ovenover havde schweizeren Gianelli et konditori, der fortrinsvis besøgtes af strøgets »Dagdrivere«.

49. M. RØRBYE: KØBENHAVNSK KLÆDEKRÆMMERBOD. 1845. Farvelagt tegning i privateje. Først efter ildsvaaden 1795 blev det almindeligt at indrette butikker i gadehøjde. Skiltningen var yderst diskret og føjede sig beskedent efter facadens æstetiske krav. Sukker, te og krydderier forhandledes

af urtekræmmerne, mens de mere nærende fødemidler købtes i spækhøkerkældrene, der var »fulde af en varm animalsk Dunst«. Udstillingsvinduer var et ukendt begreb. Da Beauvais i sin tid aabnede sin butik paa Østergade, »maatte der hver Aften rekvireres Politi for at holde Gaden ryddelig, saa stor var Tilstrømningen for at se en kogt Oxetunge og et Stykke Leverpostej«.

(J. Plenge: Livet i Kjøbenhavn, 1873)

50. FRITZ JÜRGENSEN: RUNDETAARN. C. 1860. Rundetaarn (rejst 1637-42) har i tidernes løb øvet en mærkelig tiltrækning paa selvmordere, hvad denne tegning med galgenhumor illustrerer.

51. WILHELM MARSTRAND: HAUSERPLADS. MADAMMERNE STIGER TILVOGNS. C. 1855. Tegning i Kobberstiksamlingen. Pladsen er opkaldt efter konferensraad Hauser, der lod den anlægge efter bombardementet 1807. En vejviser fra 1839 anker over, at stedet »benyttes som Tømmerplads, og at den ikke brolægges«. — Tegningen er et fornøjeligt exempel paa Marstrands københavnske sujetter fra 1850'erne.

52. C. W. ECKERSBERG: FRUENTIMMER PAA GADEN. 1830. Maleri i privateje. Hverken dette eller det følgende billede kan lokaliseres, men motiverne er utvivlsomt københavnske. Her har maleren benyttet blæsten som paaskud til at fremhæve de kvindelige former. Tjenestepigen stiller sine tykke ben forargeligt til skue, mens den fine dame har møje med at holde styr paa straahatten.

53. WILHELM MARSTRAND: GADESCENE I HUNDEDAGENE. 1832. Maleri i Kunstmuseet. Til morskab for gadeungdommen indfanger »Hunderakkeren« herreløse dyr (uden tegn), læsser dem paa sin vogn og afleverer dem til Veterinærskolen paa Christianshavn, hvor de rette ejere har at henvende sig inden tre dages forløb; i modsat fald vil hundene blive dræbt. Dette drama foregik i de varme sommermaaneder (juli-august).

54. HEINRICH HANSEN: KGS. NYTORV. C. 1850. Tegning gengivet i »Før og Nu«. Byens centrum i vinterdragt. Kanekørsel var et yndet tidsfordriv. Formedelst 2 sk. kunde man køre en tur omkring »Hesten«. Fra venstre til højre: Charlottenborg, Harsdorffs gaard, Gjethuset (kanonstøberi, nedrevet 1872), Det kgl. Teater, efter Harsdorffs ombygning 1773-74, Hotel du Grand Nord (hvori Københavns første varmtbadeanstalt indrettedes 1811), bankierfirmaet Hambroe & Søns ejendom (opført i 1730'erne, nedbrudt 1893) samt Mini's konditori (senere à Porta's, ombygget 1860) paa Hjørnet af Lille Kongensgade, hvor aandsaristokraterne — »Ministrene« — førte ordet.

55. NYHAVN. C. 1850. Akvarel i privateje. Paa hjørnet af Norges(Bred-) gade ligger »Kanneworffs Hus«, der omtrentlig fik sit nuværende udseende

efter 1730, da det ejedes af urtekræmmer Niels Tittgen. 100 aar senere blev ejendommen tilskødet premierløjtnant, uld- og lærredshandler Lars Kanneworff. — Nyhavnssiden overfor domineres af Charlottenborgs nordfløj. I midten af billedet ser man spiret af Vor Frelser, den gamle botaniske have med væxthus, professor- og gartnerbolig, beliggende paa udstillingsbygningens nuværende plads. Udsynet mod Nyhavn dækkes af den saakaldte sandkiste, hvor sandmændene fyldte deres vogne, for derfra at køre rundt i byen og raabe »Sand, sand, her er sand!« til glæde for husmødrene, der hver købte sin skæppe til vedligeholdelse af de hvidskurede gulve.

56. C. W. ECKERSBERG: KGS. NYTORV MED HOVEDVAGTEN. 1807. Tegning i Kobberstiksamlingen. Fra venstre til højre: Hotel d'Angleterre, Hovedvagten (ændret 1830, se næste billede; 1874 flyttet til Kastellet) og Ny Adelgade med den kønne hjørneejendom, hvori senere en af Københavns originaler, lægen dr. Metze, boede, typen paa den distræt, bebrillede professor. Hver dag paa slaget tolv svingede vagtparaden med fuld musik fra Gothersgade ind paa torvet, fulgt af menneskemængden.

57. HOTEL D'ANGLETERRE. C. 1850. Efter Litografi af Emil Bærentzen i Øregaardmuseet. Traktør Joseph Knirsch moderniserede »en af Stadens første Gjæstgivergaarde« og søgte iøvrigt »at forfine den offentlige Forlystelsestone« ved at indrette smagfulde selskabslokaler og en dansesal, hvori han gav offentlige maskerader. Den 4. februar 1840 kunde man læse følgende annonce i Adresseavisen:

CONCERT a la Strausz:
Med kongelig allernaadigst Tilladelse
vil et Musikselskab, bestaaende af
20 Personer (her fra Staden), Tirsdag
den 4de Februar give en Concert
i Hotel d'Angleterre. Indholdet
bliver nærmere bekendtgjort.
H. C. Lumbye.

58. EDVARD LEHMANN: DEN KGL. FAMILIE I LOGEN. 1852. Tegning paa Rosenborg. Kongelogen i det gamle Kgl. Theater. Siddende fra venstre til højre: landgrevinde Louise Charlotte af Hessen med sine døtre, prinsesserne Augusta og Louise (prins Christians, den senere Chr. IX's gemalinde) og arveprinsesse Caroline (gift med arveprins Ferdinand). Staaende: arveprinsen, prins Christian (IX) og landgreve Wilhelm af Hessen.

59. A. HARTTUNG: SCENE FRA »ET EVENTYR I ROSENBORG HAVE«. Farvelagt tegning i Teatermuseet. Christine: Johanne Louise Heiberg. Peter: Christen Niemann Rosenkilde. Denne »Operette« af J. L. Heiberg, til

musik af Weyse, opførtes 1. gang d. 26. maj 1827 med den 15-aarige jfr. Pätges og den 41-aarige C. N. Rosenkilde i hovedrollerne. Henrik Hertz roser hende for »et godt hjemmefødt, kjøbenhavnsk Lune«. Rosenkilde havde to aar forinden i »Hans og Trine« »maiet sig saadan ud, at han saa ud som en Skoledreng«. R.s slagfærdige aforismer passede paa ham selv: »Drengen paa 18 kan være en Mand. Manden paa 60 kan være en Dreng.« Han var »besat af alle Lunets Aander,« erklærede Kierkegaard.

60. WILHELM BENDZ: MODELSKOLEN PAA KUNSTAKADEMIET. 1826. Maleri i Kunstmuseet. Medens Gipsskolen besøgtes af begyndere, var Modelskolen forbeholdt viderekomne. Eleverne tegnede efter »det nøgne«, om aftenen ved lampelys. Bendz var den første maler herhjemme, der med indtrængende realisme skildrede interiører i kunstig belysning.

61. WILHELM MARSTRAND: MEDICINSKE STUDENTER. 1836. (Maleri paa Frederiksborg). Siddende ved punchebollen i kandidatværelset i Frederiks hospital. De portrætterede er, fra venstre til højre: Andreas Buntzen (1811-80, senere overkirurg), C. E. Fenger (1814-84, senere overlæge, professor, finansminister), J. V. Satterup (1802-39, kompagnikirurg), L. B. Bramsen (1808-80, senere tandlæge), C. J. E. Hornemann (1810-90, senere dr. med., hygiejniker), O. Strøm (1813-71, senere distriktslæge i Vordingborg) samt C. J. H. Kayser (1811-70, senere stiftsfysikus).

»Det gode Humør syntes at være uadskilleligt fra de medicinske Studerende, endskønt de daglig var beskæftiget med saa mange alvorlige og bedrøvelige Ting, men det kan vel være, at de netop derfor forstod at sætte Pris paa de Fornøjelser og Nydelser, der tilbød sig i Mellemakterne af Livets alvorlige Drama... Om Vinteren, naar der ikke kunde gøres Skovture, afholdtes smaa tarvelige, men gemytlige Symposier, enten i Kandidaternes Værelser eller i de respektive Ungkarlehjem, Sang vexlende med fornøjelig Underholdning, medens hele Selskabet var hyllet i en tæt Taage af Tobaksrøg. Den mest yndede Drik, der altid serveredes brændende i en Bolle, kaldtes Stikkolai, og var, saa vidt jeg husker, baade opfunden og døbt af Ole Strøm, der var en sjældent udmærket magister bibendi.«

(J. H. Lorck: 75 Aar. 1885)

62. CARL BLOCH: KGL. SKUESPILLER KRISTIAN MANTZIUS I SIT HJEM PAA NØRREVOLDGADE. 1853. Maleri i Hirschsprungs Smlg. Den store scenekunstner boede i nuv. nr. 40 (se indledn. s. 14). I baggrunden Volden, Sortedamssøen og en af møllerne paa Farimagsvejen. I Mantzius' kvistværelse samledes vennerne fra Studenterforeningen til lystige vrøvlekomedier i »Ludlams Hule«. — Den hvidmalede pult har tilhørt digteren Poul Martin Møller og staar nu paa Teatermuseet.

63. W. MARSTRAND: KUNSTNERENS HUSTRU OG BØRN I ATELIERET. 1861-62. Maleri i Kunstmuseet. I »de berømte maleres lejlighed« i Charlottenborgs sydvestfløj boede Marstrand efter Eckersbergs død (1853), dels som professor, dels som Akademiets direktør igennem to perioder. — De afbildede er Poul Frederik (1851-1902, sen. direktør for »Titan«), Julie (1855-1937, sen. gift med højskolemanden Morten Oxbøll), Wilhelm (f. 1858, sen. fabriksingeniør) og Ottilia Marstrand (f. 1859). Margrethe Christine Marstrand (1824-67) bærer det femte barn Christy (f. 1862) under sit hjerte.

64. M. RØRBYE: UDSIGT FRA KUNSTNERENS BOLIG I AMALIEGADE. 1825. Maleri i privateje. I baggrunden Nyholms mastekran og orlogshavnen. For enden af Amaliegade, nede ved Grønningen (Toldbodvej) boede maleren sammen med sin moder og sine søstre, indtil han giftede sig i 1839. Her nød Lorens Frølich den ældre kunstfælles undervisning. Rørbye var »en alvorlig, en snaksom Mand. Men Timen fik gerne et muntert Præg, naar en af hans smukke Søstre bragte mig en Kop Kaffe«.

(Lorens Frølich: Optegnelser og Breve)

65. C. W. ECKERSBERG: DØTRENE I ATELIERET. 1852. Tegning i Den kgl. Kobberstiksmlg. Frøknerne Eckersberg ser fra »Elevhjørnet« ud mod Kongens Nytorv i retning af Thotts palæ. Aaret efter døde mesteren under koleraepidemien. Han og døtrene var blevet paa Charlottenborg, mens de øvrige professorer var flygtet med deres familier fra den forpestede by.

66. C. W. ECKERSBERG: CHARLOTTENBORG MED VÆXTHUSENE. C. 1850. Tegning i Kunstindustrimuseet. Et idyllisk motiv fra den ældre botaniske have, der forsvandt ved udstillingsbygningens opførelse 1880-83. I baggrunden Charlottenborgs østfløj med »Portikken«, hvor Thorvaldsen havde atelier fra 1838 til sin død 1844.

67. URTEKRÆMMER A. C. GAMÉL MED SINE SØNNER CYRILLE (f. 1809), PIERRE (f. 1801) OG LOUIS (f. 1804). C. 1811. Pastel af Guillaume de Montval i familiens eje. Augustin Cyrille Gamél (1770-1829), der havde kæmpet under Revolutionen paa royalisternes side, var indvandret til Danmark o. 1794. Tre aar efter ægtede han en dansk dame, Mariane Westenschou. Aar 1800 fik han borgerskab som frisør og installerede sig i Lille Kongensgade. 1805 flyttede han ind i ejendommen Østergade 20 (sen. nr. 27), som han havde erhvervet. Han udvidede nu sin forretning til handel med sydfrugter, olie, likører og kolonialvarer. I den ansøgning, han 1804 havde indgivet til kronprinsen om at faa privilegium til at sælge produkter fra sin fødeegn Provence, hedder det bl. a.: »Et Bevis paa min Hengivenhed for Nationen er, at jeg har forbundet mig med samme ved de stærkeste Baand, idet jeg har ægtet et anstændigt Fruentimmer, med hvem jeg har 4 Børn og Haab om at faa flere.

Ved at se min Familie tiltage, er det min Pligt at forøge min Vindskibelighed. Haarskærerprofessionen, som jeg driver, er om Sommeren ikke tilstrækkelig til at underholde mig.« Sønnen Antoine Cyrille (tilvenstre paa billedet), som overtog forretningen ved faderens død, var den første i Norden, der solgte brændt kaffe. Det Gamélske hjem var i mange aar samlingssted for franske emigranter. Efter traditionen blev den første Lancier i Danmark danset i »Salen« paa Østergade.
Med en bydende haandbevægelse giver papa Gamél følgende faderlige formaning, der er prentet i bogen: »Mes enfants: craignez Dieu, aimez votre roi (Frederik VII, hvis portræt hænger paa væggen), et respectez vos parents.« A. C. Gaméls dattersøn oberst Emil Madsen beskriver i sine erindringer gaarden paa Østergade: »Det var et gammelt Sted, med kun 3 Værelser i Etagen, og dengang kun med Stue, første og anden Sal og en Del Kvistværelser, der til Dels afhjalp Mangelen paa Værelser i Etagerne. — Fra Trappegangen kom man umiddelbart ind i Salen, som den kaldtes, en trefags Stue, hvis væsentligste Prydelse var et ret smukt Møblement i Empirestil og en Mængde Kobberstik, der især fremstillede Ludvig XVI og hans Familie i forskellige Optrin under den franske Revolution ... Dagligstuen, der var lang og smal og gik igennem Huset i dets hele Dybde, tjente tillige til Sovekammer for min Mormoder ... Her hang ligeledes et Pastelmaleri, svarende til det i Salen, og to kolorerede Tegninger, den ene forestillende min Bedstefader med Drengebørnene i en ung Alder omkring sig, den anden min Mormoder med Pigebørnene.« Begge billederne, hvoraf det ene gengives her, er fremdeles i familiens eje.

68. H. G. F. HOLM: STORE STRANDSTRÆDE. C. 1835. Akvarel i privateje. Gaden domineres af hofvinhandler Chr. Waagepetersens patriciergaard, opført i 1790'erne (arkitekt: J. M. Quist. De forenede Papirfabrikkers nuv. ejendom). Læg mærke til de nette og dekorative skilte og den smukke gadelygte, hvormed Holm gerne markerer det forreste billedplan. — Paa hjørnet af St. Strandstræde og Nyhavn laa madam Mørcks blomsterhandel, den eneste i København!

69. A. HUNÆUS: DET BORGERLIGE INFANTERI PAA AMALIENBORG. 1848. Maleri i Bymuseet. Borgervæbningen har modtaget sin nye fane og passerer revy, anført af oberst og grosserer Johan Gerhard Garbrecht, hvis trivelige figur var skydeskive for den københavnske humor. Forøvrigt var han en sand patriot, afholdt blandt sine vaabenbrødre, der efter hans død 1857 udgav hans naive, men velmente lejlighedspoesier.

70. W. BENDZ: FAMILIEN WAAGEPETERSEN. 1830. Maleri i privateje. Hofagenten (1787-1840) med hustru, f. Schmidt (1793-1864), og børn. — Ligesom de gamle hollændere har maleren placeret figurerne i rummet med en lysfylde, en stofkarakteristik og en perspektivisk dybde, der gør dette billede

til en af perlerne i vort guldaldermaleri. De juel'ske slægtskontrafejer, Damborgrammerne og den indbydende cigarkasse vidner om borgerkultur og solid velstand. I hine ærlige tider skjulte man ikke malerisnorene.

71. EMIL BÆRENTZEN: FAMILIESTYKKE. Før 1830. Maleri i privateje. Interiør fra et velstillet borgerhjem i residensstaden. Hvidskurede gulve og biedermeierhygge. Tiden satte pris paa gruppebilleder af beskedent format.

72. WILH. MARSTRAND: ET MUSIKALSK AFTENSELSKAB. 1834. Frederiksborgmuseet. Vi citerer kunstnerens egne kommentarer til billedet: »Maleriet fremstiller en Quartet, som ugentlig spilles hos Hofagent Waagepetersen, hvori han selv med tre Dilettanter deltager. Til Høire for Beskueren sees i den af flere Astrallamper oplyste Sal et Flügel, hvorved vor berømte Weise har sat sig og synes at anslaae Begyndelsen af en Quartet, som han foreslaaer, rimeligviis af Haydn. Dette er den egentlige Handling i Maleriet. Forresten er Salen opfyldt med Tilhørere (alle Portraiter) hvoriblandt vore bedste Musici og bekjendte Folk gjenkendes. Forrest til venstre sidde Professor Shall (kapelmester Claus Schall, 1757-1835) og Repetiteur Wexschall, lidt længere inde i Salen staaer Syngemester Zinck (slotsorganist Ludvig Z., 1776-1851), Fløitenisten Petersen og vor berømte Maler Eckersberg. Til Høire staaer Componisten Hartmann (J. P. E. H., 1805-1900) forrest, Syngemester Frølich (koncertmester Johan Frederik F., 1806-60) støtter sig paa Weises Stol og glæder sig over det han foredrager. Ved Weises anden Side lidt tilbage lytter Bredal (koncertmester J. F. B., 1800-64) til. Violoncellisten Funck (1783-1866) kommer gaaende henimod denne Gruppe. Paa Væggen hænger iblandt øvrige Malerier Kuhlaus Portrait ovenover Mozarts og nedenunder Haydns og Beethovens, berømte Quartetcomponister. I Baggrunden sees igjennen den aabne Dør Waagepetersens Familie forsamlede om et Thebord. Maleriet bestaaer af omtrent 30 Personer. En Tjener serverer The i Salen.« Den unge Marstrand læner sig mod højre dørfløj.

73. EDVARD LEHMANN: ET FAMILIEBAL. 1853. Maleri i privateje. En privat balinvitation var ved aarhundredets midte en begivenhed, som var forbeholdt de højere krese. Langt hyppigere var klubballerne, der nød stor yndest blandt hovedstadens ungdom. Omkring 1840 brød valsen igennem til Strauss' og Lanners smægtende melodier. Vor egen Lumbyes Ameliavals skriver sig fra 1846, Champagnegaloppen fra aaret før. Ved denne tid indførtes balkortet med 1. vals, les Françaises og 2. vals. Efter dansen souperede man. Ballet sluttede med borddans og cotillon.

74. WILH. MARSTRAND: MUSIK I HJEMMET. 1850'erne. Tegning i Den kgl. Kobberstiksmlg. — »Det var i Kjøbenhavn, paa Østergade, ikke langt fra Kongens Nytorv, at der var stort Selskab, for det maa man have imellem, saa

er det gjort og saa kan man blive inviteret igjen. Den ene Halvdel af Selskabet sad allerede ved Spillebordene, og den anden Halvdel ventede paa hvad der vilde komme ud af Fruens: »ja, nu skulde vi see til at finde paa Noget!« Saavidt var man og Samtalen gik som den kunde — — —«

(H. C. Andersen: Lykkens Galosker)

75. P. C. SKOVGAARD: KAFFESELSKAB HOS PROFESSORINDE FREUND. 1843. Tegning i Kobberstiksamlingen. Efter billedhuggeren Hermann Freunds død (1840) flyttede enken fra de »pompejanske« stuer i Materialgaarden over til Strandgade 55 (nuv. nr. 38) paa Christianshavn. Her samlede hun slægten og de trofaste venner. I forgrunden tilvenstre staar Freunds søn Victor, der har skrevet faderens biografi. Nevøen Christian (siddende i profil) var ligeledes billedhugger. Overfor ham sidder kunsthistorikeren, akademiprofessor N. L. Høyen, holdende den lille Olympia Freund i haanden. Kalotten og blikkets fjernhed kendetegner den lærde mand. »Jeg ved ikke«, skriver maleren Joh. Th. Lundbye i et brev, »hvad Navn jeg skal give det uforklarlige, som stemmer Sindet saa vel i Fru Freunds Hjem.« Værtinden ses i baggrunden ved kaffekanden.

76. M. RØRBYE: LIVKIRURG C. FENGER MED HUSTRU OG DATTER. 1829. Maleri i privateje. Den højtestimerede læge, etatsraad, professor ved Kirurgisk Akademi og senere generaldirektør for kirurgien er forèviget i sit hjem i St. Kongensgade.

77. WILH. BENDZ: FAMILIEN RAFFENBERG. 1831. Maleri i Kunstforeningen. Rummet, »luften«, skyggerne og det enkle møblement peger fremad mod Hammershøis »stille stuer«; men personerne tidsfæster scenen: student, senere komitteret for told- og konsumtionsvæsnet, samt virkelig justitsraad Michael Raffenberg (1802-81), hans moder (enke) og søster. R. var en stor kunstven, sad en aarrække i Kunstforeningens bestyrelse og udgav breve fra Marstrand og Bendz. Sidstnævnte havde været forlovet med hans ældste søster. — Formentlig betragter familien et lille portræt af den 1812 afdøde fader og husbond, sognepræst Jørgen Raffenberg.

78. C. F. CHRISTENSEN: SKT. ANNÆPLADS. 1828. Akvarel i Den kgl. Porcelænsfabrik. Sydsiden af Frederiksstaden, mod vest afgrænset af Norgesgade (Bredgade 33, senere Priors gaard). Paa hjørnet Lindencrones palæ (1751) med staldbygning; tilhøjre for denne Skt. Annæplads 5, opført 1796 af stadskonduktør J. H. Rawert. Halvt skjult bag trækronerne ligger nr. 7, det ældste hus i Frederiksstaden (1750). I forgrunden tilvenstre Garnisons kirkes nordøstre tværskib.

79. H. G. F. HOLM: SKT. ANNÆPLADS. C. 1840. Efter »Før og Nu«. Set fra hjørnet af Norgesgade mod Strandstræderne, inden beplantningen blev

foretaget i midten af forrige aarhundrede, paa foranledning af »Forskønnelsen«. Garnisons kirke opførtes 1703-06 efter tegning af italieneren Domenico Pelli. Kirkegaarden (tilhøjre) blev nedlagt 1851. Fra 1711-82 havde kirken privilegium paa hovedstadens ligvognskørsel, der herefter overdroges »bedemændene«. — Ejendommen Skt. Annæplads 10 har huset mange kendte personligheder, f. ex. P. A. Heiberg og Thomasine Buntzen (senere fru Gyllembourg), C. W. Eckersberg og bronzestøber J. B. Dalhoff, en af datidens fineste kunsthaandværkere.

80. H. G. F. HOLM: MARMORPLADSEN. 1833. Akvarel i privateje. Et sydlandsk motiv, omplantet til Norden. Gaarden tilhøjre for »Marmorruinen« tilhørte Jean de Coninck, kgl. belgisk konsul og grosserer, søn af storkøbmanden Fréderic de C. (bagsiden af nuv. St. Kongensgade 72, formentlig bygget af den franske arkitekt Joseph-Jacques Ramée).

81. H. G. F. & J. HOLM: MARMORRUINEN. C. 1830. Akvatintestik i Kgl. Bibl. Set fra Bredgade mod Toldbodvej. Tilhøjre Bernstorffs (arveprins Ferdinands) og Dehns (Mac Evoy's) palæer. I baggrunden Landkadetakademiet (nuv. Østre Landsret, paa hjørnet af Fredericiagade). Kadetternes barske tilværelse og spartanske levevis er beskrevet med megen lune i C. F. v. Holtens erindringer. — Marmorruinen — den ufuldendte Frederikskirke — var et kært objekt for Italiensdrømmere. Da den nuværende kirke byggedes (1876-94, arkitekt: F. Meldahl), mistede København et romantisk gadebillede af sjælden skønhed.

82. H. G. F. HOLM: KRONPRINSESSEGADE. 1850. Efter »Før og Nu«. Denne stilfulde gade skylder den sidste store ildsvaade sin tilblivelse (c. 1800). En borgerligt kultiveret husrække rejste sig langs Kongens Have, hvorved et stykke af denne blev afskaaret. Byggeriet var i hænderne paa solide folk som Jørgen Rawert, murmester J. M. Quist og tømmermester Hallander. Peter Meyn skabte det enkle gitterværk, leddelt ved porte og pavilloner (1804-05). I nr. 36 boede komponisten C. E. F. Weyse fra 1826 til sin død, omgivet af teologiske kandidater og alskens snurrepiberier. 1816 besøgte J. M. Thiele Jens Baggesen i nr. 16; den graahaarede, koparrede poet skrev extatisk og »snuste« i et syndigt flyttedagsrod.

83. FORSLAG TIL PASSAGE I NY ØSTERGADE. C. 1840. Farvelagt tegning i Øregaardmuseet. Allerede i 40'erne planlagde man at erstatte den ildelugtende og uhumske Peder Madsens Gang med et mondænt galleri efter europæiske mønstre. Først i 1870'erne forsvandt den berygtede smøge og gav plads for Ny Østergade. — Formentlig drejer det sig her om det af dr. Villads Christensen i »København 1840-57« omtalte projekt: »I 1846 indbød Xylograf Flinch til Aktietegning paa Anlæg af en Passage mellem Østergade og Grønnegade. Passagen skulde indrettes med Butikker og Restaurationslokaler baade i

Stuen og paa første Sal, og det hele skulde overdækkes med Glas... Foretagendet var kalkuleret til 263,000 Rdlr., og dette store Beløb blev tegnet paa nogle faa Dage. Men Tilliden til det har dog næppe været stor, og da Magistraten afslog Flinchs Begæring om at faa Eneret paa et saadant Anlæg, vedtoges det paa et Aktionærmøde at lade Sagen falde.«

84. HERCULESPAVILLONEN I KONGENS HAVE. 1809. Stik af G. L. Lahde efter tegning af Eckersberg. Oprindelig kaldet »Herculeslogen«; i sin nuværende skikkelse skyldes denne dekorative kulisse C. F. Hardsdorff (1773). Navnet har den fra florentineren Barattas Herculesstatue, som pavillonen danner baggrund for. — En tidlang drev hr. Firmenich konditori i selve Herculeslogen. Haven havde søgning fra gry til kvæld af et elegant publikum, der frekventerede Brøndkuranstalten.

85. INDGANG TIL ROSENBORG HAVE. 1833. Maleri i Øregaardmuseet. »Dér samledes Byens beau-monde, dér saa man Støvere, Lapser, Wienerdrenge, Springfyre og Comptoirdrenge mellem fjorten og tyve Aar... Om Formiddagen besøgtes Haven af gamle Folk, i Middagsstunden af Ammer og Barnepiger med Patter og haardere Næringsmidler fortærende Glutter, om Aftenen af sværmeriske mandlige og qvindelige Væsner i den fremspirende Udviklingsperiodes Alder...« Den uniformerede herre tilvenstre paa billedet er arveprins Ferdinand.

86. C. O. ZEUTHEN: TOLDBODVEJEN. 1858. Maleri i Frederiksborgmuseet. Søfolkenes gade, anlagt 1860. Den hvide ejendom i baggrunden er den gamle Toldkammerbygning. Foran denne ligger Toldbod Vinhus og en rad faldefærdige barakker og skure med tarvelige smaabutikker. Det lave hus tilvenstre er »Brokkens Bod«, søulkens kirke, »hvor Præsten staar ved Disken og skænker smaa og store Snapse.« — Paa Toldbodvej nr. 34 boede Frederik VI's elskerinde fru Dannemand, alias Frederikke Rafsted, hos hvem kongen drak aftente om søndagen.

87. JØRGEN ROED: AFSKED PAA TOLDBODEN. 1835. Maleri i privateje. Fader og søn rækker hinanden haanden. Et sidste: lev vel — og Gud velsigne din færd — —. Den blege, alvorlige pige fælder en stille taare — er det kæresten eller søsteren? — »Jeg trykkede de Kjære endnu en Gang til mit Bryst, ilede ned ad den berygtede Bro og sprang i Baaden, der førte os ud til »Dronning Marie«. Dette satte sig strax i Bevægelse, medens Hilsener vexledes med de paa Land efterladte, saalænge disse kunde skimtes. Min Moder med Marie og Børnene spadserede ud ad Langelinie, og Maries hvide Kjole forblev et lysende Punkt for mig lige indtil Trekroner skjulte den for mine Blikke.«

(Generalmajor F. G. v. Müllers efterladte Papirer)

1819 kastede det første dampskib, »Caledonia«, anker ved Toldboden, tiljublet af en undrende menneskeskare.

88. C. W. ECKERSBERG: KØBENHAVN SET FRA RHEDEN. C. 1825. Tegning i Kobberstiksamlingen. Indsejlingen til hovedstaden. Tilvenstre Vor Frelsers spir, flagmasten paa Sextus og Nyholms mastekran; tilhøjre de fjerne silhouetter af Nicolai og Vor Frues taarne, samt Petri spir.

89. H. G. F. HOLM: SØNDRE KASTELSBRO. C. 1830. Tegning i privateje. Set fra Sjællands ravelin. I baggrunden Sjællands(egentlig Konge-)porten. »Københavns Skildvagt«, som man har kaldt fæstningen ved søsiden, har aldrig spillet nogen afgørende rolle i byens forsvar. Kun ved prinsefødsler og fyrstelige personers ankomst og afrejse gav kanonerne salut.

90. H. G. F. HOLM: LANGELINIE MED KARANTÆNEHUSET. C. 1850. Akvarel i Nationalmuseet. I baggrunden Nyholm og Flaadens Leje. — Indtil 1848 krævedes der »tegn« til at passere indgangen til Langelinie, der bevogtedes af en skildvagt. Ved nutidens regulering har promenaden mistet meget af sin provinsielle charme.

91. CHRISTEN KØBKE: NORDRE KASTELSBRO. C. 1837. Maleri i Kunstmuseet. Bag vindebroen ravelinen med vagthuset ved Norgesporten. — Købkes far var militærbager i Citadellet, hvor sønnen tilbragte sine barndoms- og tidlige ungdomsaar; her malede han en række kostelige smaabilleder, bl. a. dette uanselige motiv, der oplives af sollysets fylde og træværkets varme, røde farve.

92. H. G. F. HOLM: NORDRE TOLDBODPLADS. C. 1830. Tegning i Nationalmuseet. Vagtbygningen med mansardtaget er fra det 18. aarh. Sidepavillonerne med arkaderne fra 1820'erne (arkitekt: hofbygmester Chr. Hornbech). Disse smaahuse ved indgangen til byen tjente som kontorer, venterum og vagtstuer.

93. H. G. F. HOLM: NORDRE TOLDBOD MED TOLDKAMMERET. C. 1830. Akvatintestik i Nationalmuseet. Den statelige bygning opførtes under Frederik VI, ombyggedes i 1830'erne for endelig at falde som offer for den store udvidelse i aarhundredets sidste halvdel. I forgrunden Bombroen.

94. LANDSTEDET »NØJSOMHED«. C. 1820. Efter »Før og Nu«. Denne lystejendom erhvervedes omkr. 1800 af skatmester grev H. C. Schimmelmanns privatsekretær, daværende legationsraad Ernst Philip Kirstein. Den kønne og fritliggende villa paa Østerbro (mellem Skt. Jakobsgade og Gustav Adolfsgade) grænsede mod nord og syd til udstrakte havearealer, havde mod vest udsigt over fællederne og var »mod øst kun skilt fra Sundet ved bølgende Kornmarker«. I den Kirsteinske »Søndagskres« samledes kunstnere, videnskabsdyrkere og litterater. Til husets venner hørte bl. a. komponisterne J. A. P. Schultz, Weyse, syngemester Zinck og digterinden Friederike Brun, f. Münter.

95. H. G. F. HOLM: »RØRHOLM«. 1840. Tegning i Bymuseet. Langs Farimagsvejen mellem Øster- og Nørrebro laa i første halvdel af forrige aarhundrede en række hyggelige landhuse og gartnerier, omgivet af møller og grønne marker, der naaede ned til Kærlighedsstien ved Sortedamssøen. »Østerholm« og »Rørholm« ejedes af brødrene Reeh, hvis fader, »Kartoffelmanden«, havde udbredt dyrkningen af denne i Danmark lidet kendte rodfrugt. Den ene af sønnerne var voldsmester og palægartner hos Chr. VIII. Han førte tilsyn med glacis'erne og voldene, »ligesom Rørskæringen paa Stadsgravene og Plukningen af Valnødder i Kirsebærgangene paahvilede ham«. Om sommeren laa folk paa landet herude. Man ankom i flytteomnibus fra staden bag voldene og drog tilbage i september.

96. SØREN LÆSSØ LANGE: STRANDPROMENADEN. C. 1800. Akvarel i Bymuseet. I baggrunden Kalkbrænderiet. Denne offentlige spaseregang mellem Kastellet og Svanemøllebugten skylder generalmajor J. F. Classen sin tilblivelse. Han og broderen ejede de udstrakte beplantede grunde mellem Østerbro og Sundet, kaldet »Classens Have«. Her var det, livjægerne foretog deres berømte udfald mod englænderne 1807.

97. J. C. DAHL: UDSIGT OVER SORTEDAMSSØEN. 1813. Maleri paa Frederiksborg. Set fra det Tutein'ske landsted »Rosendal« paa Østerbro. Fra venstre til højre: Farimagsvejen med vognmand Vellos hus, »Kærligheds«-(eller »Skilsmisse«-)stien, Frderik VI med sin stab, Blegdammene samt fabrikant Meyers ejendom yderst tilhøjre. I baggrunden latinerkvarteret og Frederiksberg.

98. H. G. F. HOLM: DRON. LOUISES BRO OG PEBLINGESØEN. C. 1850. Akvarel i privateje. Den gamle »Nørrebro« med konsumtionskontoret ved søens modsatte bred, »Ægteskabsstien«, Ny mølle paa Volden samt Vor Frue og Petri kirker.

99. C. F. CHRISTENSEN: KØBENHAVN SET FRA DOSSERINGEN. 1827. Akvarel i Den kgl. Porcelænsfabrik. Tilvenstre Sølvgades kaserne, i midten Rosenborg og Gothersgades mølle samt Trinitatis kirke (Rundetaarn). I forgrunden Sortedamssøen.

100. C. KØBKE: ØSTERBRO SET FRA DOSSERINGEN. 1841-45. Maleri i Kunstmuseet. I baggrunden Tutein's ejendom »Rosendal«. — Ingen anden dansk maler har skildret søernes idyl som Købke, der i fyrrerne havde sit hjem paa Blegdammen, hvor nogle af hans ypperste studier blev til.

101. C. KØBKE: HAVETRAPPEN PAA BLEGDAMMEN. 1841-45. Maleri i privateje. 1834 flyttede bagermester Købkes herud fra Kastellet, og Christens

motivkres blev nu omraadet mellem Nørre- og Østerbro, fortrinsvis ved Sortedamssøen.

102. C. KØBKE: DOSSERINGEN. C. 1837. Maleri i privateje. Gengivelsen af reflexerne paa vandet, det atmosfæriske liv og byens hastigt skitserede silhouet gør Købke til en hjemlig forløber for impressionismen.

103. C. KØBKE: DOSSERINGEN: 1841-45. Maleri i privateje. Dosseringen betyder vejen paa skraaningen. Moderne regulering og hæslig bebyggelse har berøvet promenaden sin fordums poesi. Ved Sortedamssøen forfølger Johannes sin skønne ubekendte Cordelia: »Det var paa den Sti, der ligger mellem Nørre- og Østerport. Klokken var omtrent halvsyv. Solen havde tabt sin Magt, kun Erindringen om den bevaredes i et mildt Skær, der udbredte sig over Landskabet. Naturen aandede friere. Søen var stille, blank som et Spejl. Blegdammens hyggelige Bygninger spejlede sig i Vandet, som et langt Stykke ud var mørkt som Metal... Intet Blad rørte sig. — Det var hende...«

(Søren Kierkegaard: Forførerens Dagbog)

104. H. G. F. HOLM: KOLERALEJREN PAA GLACIS'ET. 1853. Akvarel i Bymuseet. Siden pesten 1711 var koleraepidemien i sommeren 1853 den frygteligste farsot, byen havde haft. Sygdommens hastige udbredelse skyldtes ikke mindst overbefolkning og urenlighed; haardest ramtes fattigkvartererne paa Christianshavn og i det nuværende saneringsomraade omkring Borgergade. Paa Almindeligt Hospital døde folk som fluer. Det eneste lægemiddel var plads og frisk luft. Paa glacis'et mellem Nørre- og Vesterport indrettedes en teltlejr, og ude paa Østerfælled opførte den nystiftede Lægeforening de endnu existerende boliger. Koleraen krævede ialt 4737 menneskeliv eller 3,65 pct. af Københavns befolkning.

105. H. G. F. HOLM: SKØJTELØBERE PAA PEBLINGESØEN. C. 1840. Tegning i Bymuseet. Samme motiv som nr. 98. Dengang som idag en yndet tumleplads for vintersportens dyrkere.

106. »NØRREBRO«. C. 1860. Akvarel i privateje. Den nuværende Dronning Louises bro, set mod Nørreglacis ved mundingen af den senere Frederiksborggade. Tilvenstre gæstgiveriet »Tre Hjorter«, tilhøjre tømmerhandler Kellermanns ejendom mellem søen og Farimagsvejen. I baggrunden Gothersgades mølle samt Reformert, Trinitatis, Nicolai og Helliggeist kirketaarne.

107. H. G. F. HOLM: VOLDMØLLE. 1840'erne. Lucie- eller »Lussemøllen«, en af de maleriske stubmøller paa Vestervold. I det fjerne taarnet af Frue kirke.

108. C. KØBKE: ØSTERBRO. 1836. »Parti af Østerbro i Morgenbelysning« er den fulde titel paa det kendte billede, der ejes af vort nationalgalleri. Det giver et troværdigt indtryk af »Broerne«s landlige atmosfære. Tilvenstre et hjørne af Sortedamssøen med skovserkonerne og gartner Dankerts hus; i baggrunden »Petersborg«, i midten storkøbmanden Friedrich Tutein's (kaldet »Markis'en«) sommerejendom »Rosendal«, tilhøjre »Dalen«. I 1836 flyttede C. N. Rosenkilde med hustru og børn ind i »Det hvide Hus« paa hjørnet af Citadelsvej (nuv. Classensgade) og Østerbro. Den 12-aarige Julie (senere fru Sødring) havde fri adgang til de tuteinske og classenske havers trylleverden, hvor nattergalene sang og luften var krydret af blomsterduft.

109. C. KØBKE: VED KALKBRÆNDERIET. 1838. Tegning, tidligere i Kunstforeningen, efter maleri paa Nivaagaard. Det uanselige sted, der laa paa Gl. Kalkbrænderis domæne, var bolig for strandtoldbetjenten, som havde opsyn med kyststrækningen helt ud til Skovshoved. Vaaningshuset blev nedrevet 1884. — Om Kalkbrænderiets omgivelser skriver J. M. Thiele i »Mit Livs Aarbøger«: »Jeg boede i denne Sommer (1841) med min Kone og mine to Drenge, Nicolai og Julius, paa et Landsted bag ved Classens Have, ikke langt fra det gamle Kalkbrænderi. Havelaagen vendte ud imod den skjønne Vei langs med Stranden, og paa denne Vei mødte jeg ikke sjældent ved Middagstid mine Kjære, som gik mig imøde.«

110. C. F. CHRISTENSEN: KØBENHAVN SET FRA STORE VIBENSHUS. 1827. Akvarel i Den kgl. Porcelænsfabrik. Tilvenstre landevejskroen Store Vibenshus, paa hjørnet af Østerallé og Jagtvejen. Hinsides Øster- og Blegdams fælleder tegner byen sit omrids.

111. P. C. SKOVGAARD: AGGERSBORGS SØ. C. 1865. Maleri i privateje. Huset, der laa paa en ø i Classens have, ejedes ved midten af forrige aarhundrede af vexelmægler Aggersborg. »Dette i sig selv mærkelige og enestaaende Hus laa i Omgivelser saa landlige og idylliske, som man nu har vanskeligt ved at forstaa; det har existeret midt i København endnu midt i Halvfemserne«, fortæller Niels Skovgaard, hvis fader, gamle P. C., havde tegnet, dekoreret og møbleret et lysthus i haven.

112. DE FATTIGES DYREHAVE. C. 1860. Efter »Før og Nu«. Den folkelige forlystelsespark paa Sibbernsvej (mellem Gl. og Nye Kalkbrænderi, nuv. Strandboulevard) havde de samme adspredelser som »Bakken«, men laa nærmere byen. Henrik Hertz har foréviget den i sin vaudeville af samme navn. Kasketmager Conradsen, den søndagsglade smaaborger, drager med sin madamme i »det grønne«, fri for stadens »Støv og Støj og Tummel«.

113. TIVOLIS KONCERTSAL. C. 1860. Tegning i Nationalmuseet. Den ældste koncertsal var opført i tyrkisk stil. Publikum, der var mere distingveret

end ovennævnte etablissements gæster, lyttede til tonerne af Lumbyes ensemble eller Braunsteins harmoniorkester, og vederkvægede sig ved konditor Firmenichs buffet.

114. G. L. LAHDE: VÆGTEREN OG PIGEN. Stik fra »Kiøbenhavnske Klædedragter«. 1805-08. Vægteren tændte hver aften stadens tranlamper, hvortil han benyttede sin stav med jernpiggen, der ogsaa var et virksomt vaaben til gadeordenens opretholdelse. I folkemunde kaldtes han hyppigt »Justitsraad«. Naar en vægter, som i sin tid havde post i Østergade, blev tituleret »Hr. Justitsraad«, var hans stadige svar: »Titlen er god nok, men Gasen (gagen) er saa lille.« Omkring aarhundredets midte havde byen knapt halvandethundrede vægtere indenfor voldene.

Vor lille vandrings slutbillede illustrerer den gammelkendte vise:

Om Du vil Tiden vide
Husbonde, Pig' og Dreng,
Da er det paa de Tide
Man føjer sig iseng.
Befal Dig Herren fri
Vær klog og snild
Vogt Lys og Ild
Vor Klokke er slagen Ti.

Denne bog er sat med Intertype Baskerville. Den er trykt i september 1948 i Krohns Bogtrykkeri, Harald Jensens Bogtrykkeri, Aktieselskab, Kbhvn. Klicheerne er udført i Bernhard Middelboes Reproduktionsanstalt. Kunsttrykpapir og uglittet Tryk E fra Aktieselskabet De forenede Papirfabrikker. Heftningen er udført af Aage J. Haugaards Bogbinderi. Oplag 3000 exemplarer. Billedvalget og bogens opsætning skyldes forfatteren.

Rettelser.

Billederne 90-91 er ved en beklagelig fejltagelse blevet ombyttet.

Billedforklaring 67, s. XVI, 10. lin. fra oven:
Frederik VII, læs: Frederik VI.

Billedforklaring 86, s. XX: anlagt 1860, læs: 1690.

Billedforklaring 95, s. XXII, 7. lin. fra oven:
voldsmester, læs: voldmester.

Billedforklaring 97, midt på samme side:
Frderik, læs: Frederik.

En vandring gennem voldenes København i aarene mellem slaget paa Rheden og 64 er emnet for denne bog. Ikke de historiske tildragelser, men byens ansigt — livet paa gaderne og inden for murene — har det været hensigten at illustrere ved hjælp af *samtidige* skildringer i billeder og ord.

Ved voldenes fald efter 1870 voxede købstaden til en storby, men mistede derved sin gammeldags hygge og intimitet. Forfatteren har dog ikke villet male et romantisk glansbillede af Sjette Frederiks København, der saavist ogsaa havde sine skyggesider. Vore oldeforældre ejede en rodfæstet borgerkultur og en enkel smag, der har bud til nutiden.